LU.H
R9355rann

Rulin, P (ed.)
Ранння українська драма.

Title transliterated:
Rannya ukrains'ka drama

3 1761 08820465 6

Rulins P Cols
"

РАННЯ УКРАЇНСЬКА ДРАМА

Rannya ukrains'ka drama

Редакція і стаття
П. РУЛІНА

UNIVERSITY OF TORONTO

КНИГОСПІЛКА

1.

У трьохсотлітній своїй історії знав український театр чималий таки антракт, коли протягом щось коло половини віку не виявляв він нічим свого життя, якщо не рахувати вертепних мандрівок київських бурсаків. Коли-ж з'явився знову на території України театр, то мав він уже зовсім инакші ознаки; це був уже не релігійно-пропагандистський театр, що уходив своїми корінням в далеке середньовіччя, а театр новий, що виховався при дворах світських владарів, та поширюючись звідти, захоплював верстви міської буржуазії. А далі, була ще одна, досить таки істотна, одміна. Театр XVII—XVIII вв. був усе-ж таки українським, хоч і бреніли «старосвітські дійства» важкою сумішкою церковно-слов'янскої, української та польської мов. Зате крім релігійної п'єси, що може й підносила благочестиво настроєного глядача, подавано тут для відпочинку веселі інтермедії, які од початку до кінця, ущерть виповнено було українською мовою і мотивами, і які в простій та зрозумілій формі показували добре всім глядачам знайоме українське життя. І коли перша половина вистави зрозуміла була инколи невеличкій купці глядачів, то прийнятною як формою, так і ідеологією була інтермедійна частина найширшим колам міського населення, що тільки змогу мали виставу одвідувати.

Инакшого-ж зовсім гатунку був новий театр, що вряди-годи з кінця XVIII-го вже віку давав на території України вистави. Це був виразно театр пануючої класи, театр, що орієнтувався на вищі кола міської людности—поміщиків та урядовців. Це зумовлювало як мову, так і джерела цього театру: на Правобережжі існував театр польський, на Лівобережжі—російський. І тільки поволеньки, несмілими спробами з'являлися на обох цих чужих ґрунтах української паростки. І така бідність на українську продукцію театру, що жив на території України, була цілковито зрозумілою: з одного боку, театр працював або на російську та польську, або на зросійщену та зпольщену людність; а з другого—були з цих театрів невеличкі та слабенькі колонії, що їм за метрополії були або російські, або польська столиці. Звідти діставали вони перші свої живі сили, звідти доходили до них і всі новини театрального життя, а насамперед репертуар. Що-правда, зазнавали ці театри процесу повільної українізації, але відбувалася вона дійсно таки млявим темпом: цілих шістдесят років потрібно було на те, щоб міцно забуяла нова та своєрідна українська театральна культура.

Отже, природньо цілком, не міг новий український театр, що обслуговував нову вже верству соціяльну, та відповідав новим уже вимогам часу, продовжувати стару театральну традицію; мусів бо він орієнтуватися на смаки того глядача, що в російській чи польській культурі виріс. Але в цих країнах були театри по суті досить ще молоді. Року 1756 повстав постійний російський театр у Петербурзі, за десять років пізніше почалися регулярні польські вистави в Варшаві. До того-ж і не свідчив іще самий факт заснування про швидкий розвиток надалі: мало цікавив двірські верстви національний театр, що, зрозуміла річ, відставав від театрів

чужоземних, які значно старішу мали традицію за театри російський та польський. Отже й зазнали обидва ці театри досить довгої таки доби учеництва, коли нашвидку переймали вони всі здобутки сусідніх театрів, вряди-годи втішаючи тільки більш-менш помітними досягненнями свого власного зросту.

У цих же театрів мав своєю вже чергою вчитись і театр український, і щоби добре зрозуміти ґрунт, на якому він виріс, оглянути треба ті кола,—зросійщене вже панство українське, що менш чи більш близько його оточували—театр у Європі, хоча-б тої її частини, що експортувала свою продукцію на схід, театр по російських столицях і зрештою театр української провінції. Про театр польський говорити нам майже не доводиться; обмежуємо ми свою тему тут тільки східньою частиною України, Лівобережжям, де з'явилися перші українські п'єси—опери Котляревського.

2.

Театр початку XIX віку давав досить таки пестряву картину; одночасно існувало на сцені мистецтво різних стилів. У Франції, де такий багатий набуток дала класична література, міцно трималися на кону речі Корнеля, Расіна та одмінних як стилем, так і ідеологією, Вольтера та Кребільона; підтримувала їх славетна генерація вихованих у класичному репертуарі акторів. Великого розвитку зазнала й класична комедія, що з легкої руки Мольєра утворила плеяду талановитих письменників, з яких кожен майже давав щось нове; веселі—Реньяр, Данкур, Кампістрон, плачливі Маріво й Нівель де Шоссе, та гострий своєю соціяльною сатирою Бомарше—розважали публіку по численних театрах Парижу й провінції. Поруч із цими традиційними театральними

жанрами народились нові, що міцно привернули до себе увагу публіки. Як складний продукт взаємодіяння італійської опери, французьких популярних пісеньок та комедійних сюжетів, з'явилась комічна опера, що творами Фавара, Седена та різних їх наслідувачів здобула собі на кількадесять років почесне місце в тодішньому театральному житті. Ще один крок і народжується водевіль, що роєм незчисленних метеликів запанував на довгий час на сценах усіх европейських театрів, животіючи у Франції протягом всенького XIX віку аж до наших часів. Нарешті, пов'язана на перших ступенях свого існування знов таки з музичним елементом з'явилась на самій межі XIX віку мелодрама, що була авангардом романтичного театру, якому навіть на батьківщині неокласицизму, у Франції, судилось одвоювати собі перше місце серед різних мистецьких пережитків.

Франція ще з XVII віку була законодавицею театральних смаків для всенької Европи. Навіть тоді, коли спочатку в Англії, а згодом у Німеччині висунули нові соціяльні умовини так звану буржуазну драму, коли Лесінг провадив під гаслом національної незалежности довгу та вперту боротьбу за театр, що відповідав би запитам зміцнілої допіру класи,—не втрачав ще французький театр свого авторитету; пройшла в нього певну школу і Німеччина. А втім, якраз кінець віку дав їй чималі набутки в сфері театрального мистецтва. Допіру прогремів проповіддю своїх «Розбійників» Шіллер, вражала й кожна драма його публіку як у Німеччині, так і поза її межами; поруч із ним утворював свої драми й Гете. Але марною проте річчю було-б сподіватися, щоб якраз п'єси цих найбільших німецьких письменників визначали репертуар тодішніх театрів; инших улюбленців мала публіка—Іфланда и Коцебу. З них перший захоплював може саму тільки німецьку публіку;

другий-же зажив загально-европейського визнання. Кожну нову річ його зараз же перекладали на всі европейські мови, й виставляли поза межами Німеччини навіть довший час, ніж на її терені. Серйозна критика лютувала проти нього, закидаючи йому ненатуральність, пересади, зловживання сентименталізмом, а широкі маси глядачів, тоб-то буржуазія всіх рангів, сприймали його добре. І навіть Гете, бувши директором веймарського театру, мусів п'єсам Коцебу дати досить помітне місце на підпорядкований йому сцені. Одно слово, з 1790-х і до 1820 рр. панував він на всіх европейських сценах як по столицях, так і по глухих закутках; не можна тому пройти повз таке помітне явище театрального мистецтва тієї доби, не з'ясувавши тих особливостів його творчости, якими він глядача до себе приваблював; вплив його драм бодай і посередньо мусів позначитися на всіх чинниках театру.

Головною ознакою його незчисленних п'єс була надзвичайна їхня приступність масовому глядачеві. Коцебу писав свої п'єси протягом 30 років (1789—1819)—доби найбурхливіших для Европи подій; жив він за цей час у різних країнах Німеччини та в Росії, але в кожному місці вмів він догодити публіці. Легко й театрально збудовані, захоплювали його п'єси як швидким розвитком акції, так і цікавими ситуаціями.

А до того-ж приправленні були вони дешевою мораллю, що відповідала світоглядові пересічного глядача. «Не поет в чистому розумінні цього слова,—каже історик німецької буржуазної драми,—але талант на те, щоб зробити річ, скласти її», був Коцебу надзвичайно різноманітний в своїх утворах; жадний стиль, жадний напрямок письменства не був йому далекий. А поза цим умів він акцентувати драму на серце, міцно зворушувати публіку: запаси чутливости не були ще на ті часи

вичерпано; отже й бив на це письменник. Його творчість не виховувала глядача; знижуючи ступінь театральної культури, вона орієнтувалась на пересічну людину, на міщанина,—а таких була більшість по театрах; це й забезпечувало Коцебу довголітній успіх[1]).

Ця-ж сама «коцебятина», як назвав п'єси цього автора один із російських письменників, міцно опанувала російську сцену ще з кінця XVIII віку, і якщо в швидкій зміні репертуару збито її з чільних позицій по столичних театрах уже на прикінці першої чверти XIX віку, то тримались по провінції п'єси цього письменника значно пізніше; і вже 1857 року Шевченко, осівши в Нижньому, бачив у тамтешньому театрі п'єси Коцебу поруч із п'єсами Островського та Потєхіна.

Відсталі політично російські столиці мали ще кращі умови на те, щоб цю пересякнену пласким офіційним оптимізмом драматургію сприймати. Російські глядачі початку XIX віку, відпочиваючи від раптових несподіванок минулого царювання, тішились ореолом європейської слави, здобутої ще за часи Катерини Другої; певні були і того, що задовольнять їхні скромні прагнення абстрактної справедливости реформаційні заміри молодого царя без особливої для них шкоди. Опозиційні настрої нечисленного гуртка російської інтелігенції вистигали тоді ще надто потроху і в театрі відгуку не знаходили (як це траплялась вряди-годи в XVIII віці). І поки не перевернула глядача хуртовина 1812 р., не ставив він великих вимог до театру: потрібна була йому лише розвага. Слушну характеристику цьому глядачеві знаходимо ми в цікавій книзі про цей дужий чинник театральної еволюції:

---

[1]) Див. A. Eloesser. Das bürgerliche Drama. Berlin, 1898, s. 174—193.

«Легко і з замилуванням захоплюючись, так само легко й залюбки плакали одвідувачі тодішнього театру. Це було потребою душі, сердечною радістю, задоволенням духовного голоду. Плакали над п'єсами Коцебу, над драмами Ілліна та Федорова. Це був час «коцебятини» час, коли вимагав глядач від кону сліз, страждань, але, якщо можна, то не непоправних, а таких, що кінчаються благодатним плачем, що дає полегшення й радощі. А для цього перш за все потрібно було, щоб сковзли п'єси по поверхні душі глядача, не зачіпаючи її глибоко, щоб не залишали вони тривкого сліду, щоб не переживав глядач, бувши в театрі, своєї драми, не чув чогось такого, що-б порушувало звиклий хід його дум, не обурювався-б з раптовости висловлюваних думок та виповідуваних почуттів» (И. Игнатов. Театр и зрители. М. 1916, стор. 62).

І російська публіка дійсно таки добре уподобала Коцебу: нічого не вимагав цей автор од неї; він давав їй ту мораль, до якої вона звикла; він присипляв її турботи. З сцени промовляли глядачеві найвеликодушніші люди—пани й слуги; перші були поблажливі до других, другі були віддані першим. Це заворушувало глядача, навівало йому спокій, запевняло, що все йде гаразд, що турбуватися нема чого; подавана зі сцени п'єса викликала, говорячи словами того-ж таки дослідника, відповідну «солодку вібрацію».

Був цей театр приємним заспокоєнням російському глядачеві. Де-що донеслось до широких навіть його кіл з доби французького «Просвіщення»; ще недавно про разючу невідповідність вільних ідей та російської дійсности прокричала книга Радищева. А тут пішла з театру приємна хвиля офіційної ідеолгоії; і не дивно, що знайшов Коцебу і російських своїх наслідувачів, які пересаджували без міри те, що й так пересаджено

було в німецького автора. Але все це так приємно втішало, що з охотою вірило солодкій лжі російське суспільство.

Що-правда, після світової завірюхи 1812 року почала вже відчуватись де-яка зміна в театральних уподобаннях російської публіки; пережиті допіру події зробили її вибагливішою, з охотою бачила вона иноді зазначувані в п'єсах хиби російського життя, виразно виявляючи вряди-годи нахил до осуду. Але були це тільки перші паростки, що зміцніли вже геть пізніше.

Справжня російська драматургія тоді тільки збиралась ставати на ноги. З письменників XVIII віку частенько виставляли «Недоросля» Фонвізіна та «Ябеду» Капніста, але навряд чи сприймала публіка ці твори, як відбитки таких явищ російського життя, що навіть і на ті часи не втратили своєї актуальности; до того-ж вражали ці знаменніші російські комедії своїми цікавими ситуаціями. З молодших письменників почав працювати Шаховською, який, зрозумівши вимоги часу, давав п'єсу різноманітну та цікаву, жваву та пестряву, з танками, піснями, співами. Опріч цього, вмів він иноді схопити злобу дня й ловко її в п'єсі своїй висвітлити. Так висміяв він якраз вчасно сентиментальних подорожників в «Новому Стерні», викликав на герць ранніх російських романтиків у п'єсі «Урок кокеткам или Липецкие воды», заграв і в патріотичні сурми, убравши п'єсу в оригінальні строї в «Казаке Стихотворце».

Що-правда, поруч із плачливою драмою та легкою комедією існувала й трагедія, але життя її було вже штучне: потрібував цей жанр особливих дратівників, що підтримували-б його успіхи. Яскравим феєрверком спалахнули трагедії Озерова підчас міжнародньої негоди, але було це передсмертними їй потугами. Самий

стиль класичної трагедії та відповідної їй гри завмирав, поступаючись своїм місцем романтичному напрямкові; замість величних та спокійних рухів та наспівних інтонацій з'являлося «рявкання» та «рикання», шпаркі та широкі жести й рухи.

3.

Такий був театр по російських столицях. Звідси розходився він і по провінції, переносячи до неї часто-густо запізнілі, а то й випадкові п'єси, посилаючи туди різні покидьки акторської сили.

Розпочинали по українських містах своє буття театри насамперед з ініціятиви адміністрації, або тих кіл, що біля неї гуртувались. В Одесі ще на початку XIX віку трапляються французькі, російські, згодом італійські вистави; грає там польська трупа знаменитого потім Яна Непом. Камінського, а з 1809 починає там працювати російська трупа кн. А. Шаховського. У Київі після випадкових наїздів усталюється р. 1804 в новому театральному будинкові польський театр. Ще наприкінці 1780 рр. заснувався був театр у Харкові, й декілька років вистави давалися досить регулярно. Але з 1796 року починається довга досить перерва, і тільки з 1808 р. набув театр більш-менш постійного характеру. До Катеринославу систематично наїздять актори вже до 1810 р. Так само було воно і в Полтаві, де збудовано театр вже в 1808 р.; але міцнішої бази набуває там театр з 1817 р. заходами кн. Рєпніна. Отже, як бачимо, були театральні вистави на Україні досить таки свіжим за часів Котляревського явищем: театр ледве-но починав намацувати ґрунт під ногами.

Яким же було те мистецтво, що його ніс він глядачам?

Двома річищами прямувало воно на Україну: з заходу та з півночи; польський театр зустрічався на українському терені з російським; і, згодом, орієнтуючись на політичне співвідношення поміж обома націями, що репрезентували пануючі верстви на Україні, поступався польський елемент перед російським. Польські актори нашвидку пристосовувались до нових умов й заговорили на сценах Київа, Харкова, Катеринослава та инших міст такою мовою, що дійсно таки обурювала незвикле вухо. «Двух актеров нет, которые бы одним наречием говорили»,—пише один з мандрівників по Україні кн. І. Долгорукий, одвідавши в Кременчуці трупу, що допіру приїхала з Полтави:—«кто по русски, кто по черкасски, и иной по малороссийски, иной по польски,—смешение языков!» (Славны бубны за горами или путешествие мое кое-куда. М. 1870, стор. 97).

А до того-ж додати треба, що була з України досить таки глибока провінція, зглядно до вихідних баз цього театрального мистецтва Варшави й Москви. Це призводило звичайно до зниження якости самої продукції, до такого стану, коли варились актори у власній юшці, не підвищуючи своїх знаннів, випадково лише здобуваючи новий драматичний матеріял і потроху поновлюючи склад своїх труп різного гатунку аматорами. А втім, навіть у таких несприятливих умовах виростали дужі таланти; на цьому-ж мішаному репертуарі виховався Щепкин, який віддавав по заслузі де-яким з своїх товаришів по провінціяльній сцені. І на таку-ж трупу розраховуючи, утворив був Котляревський обидві славнозвісні свої п'єси.

Отже, одкидаючи повнішу характеристику театру польського та російського, спинюся тут трохи тільки на театрі харківському; там бо грала та трупа акторів, що її запросив був до себе кн. Репнін у Пол-

таву і що одним із директорів її був Котляревський.

Хоч і тяжило це місто більш до Росії, ніж до Польщі, але перші тривкі підвалини театру в ньому поклав польський актор Калиновський, що приїхав уперше до Харкова 1813 року, а за рік потому прийняв за співантрепенера Штейна, людину, що велике мала значіння в будуванні театру провінційного на Україні, а навіть і в Росії. Калиновський був поляк і прийшов до Харкова певно з одною з тих мандрівних труп, ще репрезентували польський театр на Україні Правобережній. Що-ж до Штейна, то був він німець, з фаху вчитель фехтування, що викладав цю дисципліну студентам Харківського Університету. Певно, мало був він обізнаний з російською мовою, бо ще в 30-х роках підписував контракти з київським магістратом по-німецькому. Штейн підніс роботу харківської трупи, завів у ній навіть балет, що складався з кріпацьких дівчат та парубків. В серпні 1816 року вступив до цієї трупи на ролі коміків Щепкин. Трупа нараховувала в своєму складі непогані акторські сили.

Обмаль точних відомостей маємо ми про репертуар цього театру Щепкинових часів. Незадовго до його приїзду грано в Харкові переважно опери—«Редкая вещь», «Сбитенщик», «Оборотень, или спорь до слез, а об заклад не бейся», «Семейство Старичковых», «Крестьяне или встреча незванных», все—найрепертуарніші речі; частина ще з кінця 18 віку, частина-ж—новітніші утвори столичних сцен; дві-ж останні відбивають ті моменти в житті російського театру, коли йшов театр назустріч ура-патріотичним настроям російської публіки. Окрім опер давав театр п'єси з театральними ефектами; за таку правила комедія Мольєра «Дон-Жуан» в такому жахливому перекладі з польського, що Щепкин назвав його «галіматьєю»; найелементарніші-ж машини працю-

вали підчас цієї вистави так, що Щепкинові спогади про неї лишаються й досі яскравішим малюнкам анекдотичної механіки тодішнього провінційного театру.

Улітку 1816 року став за генерал-губернатора в Полтаві кн. М. Г. Рєпнін і серед инших заходів, якими хотів він піднести життя цього міста, було й впорядкування театральної справи. Він перевіз до Полтави акторів харківської трупи, без її тодішнього принципала Штейна, призначивши на директорів нового театру урядовця своєї канцелярії Імберха та Котляревського. Коли саме це трапилось, сказати не можна. У всякому разі 16 вересня 1817 р. підчас перебування Олександра I в Полтаві, вистави в полтавському театрі вже відбувались.

Певна річ, не могла маленька Полтава довгий час годувати провінційну трупу з її обмеженими засобами за-для розваги мешканців, і вже перед Різдвом того-ж таки 1817 року повертається трупа до Харкова. У такий спосіб жила вона й надалі. Трупа мандрувала з міста до міста, пристосовуючи свої приїзди або до ярмарків, або до часів дворянських виборів. На Водохреща гостювала вона звичайно в Харкові; якщо справи йшли гаразд, залишалась там аж до великого посту; на Іллю приїжджала до Ромна, звідти на Успіння знову до Харкова, далі на Семена до Кременчука; в антрактах же поміж цими короткими ярмарковими сезонами перебувала в Полтаві. І ввесь час, поки трупа не перейшла, певно року 1821, знову до відання Штейна, близько приймав до серця її справи кн. Рєпнін, а за помічника йому в цьому був Котляревський.

Ми не можемо власне сказати, яка була конституція самої трупи та матеріяльна її база. Очевидячки, жила вона, так би мовити, з державною гарантією; инакше бачили-б ми на її чолі, окрім почесних осіб—Котляров-

ського та Імберха—якогось представника акторського колективу.

Не дуже то добре велося театрові в Полтаві; вже в-осени 1818 року писав Котляревський до Репніна: «Зборы по театру здесь так малы, что жалованья за сентябрь еще не всем актерам выдано. В один вечер в театр пришли только четыре зрителя, взносу сделали 14 р., и я принужденным нашелся отказать в спектакле. Тепер еще у нас и погода прекрасная, хотя с холодным ветром; что же будет с нашим театром, когда сделается ненастье?»

Але тут вчасно буде ближче придивитися і до особи самого директора, бо певна річ, головний тягар керування театром лежав на Котляревському; був з нього, сучасною театральною термінологією висловлюючись, «мистецький керівник» театру, з Імберха-ж—директор, що відав фінансовою справою в театрі; хоч і тут чимала, певно, частка праці спадала на плечі того-ж таки Котляревського.

4.

Які шляхи привели Котляревського до театру? Де зазнайомився він із ним та оскільки глибоко він устиг його вивчити?

Досить таки скупенька й на наші часи біографія Котляревського на безперечні документальні дані. Цілі роки його життя для нас темні, і тільки загальні, а тому й малозмістовні фрази визначають періоди коли формувався його світогляд та вдача.

Освіту свою дістав Котляревський, як це відомо, в Полтавській семінарії в рр. 1780—1789. Звичайно, це вже був не час, коли мала-б існувати шкільна драма, що й взагалі не дуже то прищепилась по релігійних

закладах навчальних на периферії [1]). Що-правда, не як бурсак полтавський, тоб-то людина більш чи менш до нього причетна, а як звичайний глядач, був Котляревський із вертепом знайомий; адже-ж читаємо ми в «Енеїді» про Турна:

Він дожидавсь тоді вертепа,
Хлистав з нудьги охтирський мед (V,47).

Можливо, що бачив Котляревський вертеп не в семінарії, а перебуваючи на кондиціях у якогось дідича полтавського.

З 1796 року ціле десятиліття служить Котляревський у війську; на жаль, невідомо точно, де був цей полк розташований до того часу, коли опинився він на проти-турецькому фронті в Басарабії. Далі, по скінченні кампанії, подався Котляревський у демісію та поїхав шукати собі кращої долі до столиць. Але там повелося йому недобре, зазнав він навіть і голоду, й холоду, аж поки не дістав посади в полтавському домі

---

[1]) А. Музичка (До початків нової української літератури. «Червон. Шлях», 1925. I-II, 230) пише з цього приводу: «Зате мусіли тут процвітати інтермедії та вертепна драма; ця остання особливо при публічних виставах для народу на Різдво». Звичайно, є така думка чистісіньким непорозумінням, особливо в першій своїй частині, де мова мовиться про інтермедії: адже-ж не знали вони сценічного життя, від поважної драми відокремленого; що-ж до вертепу, то нічого не знаємо ми, щоби жив він у полтавській, як і по инших провінціяльних семінаріях; добре відомо, що є він формою мандрівного театру, що за базу свою мав давні мури Київської Академії.

для «воспитания детей бедных дворян». 1813 та 1814 рр. їздив він іще двічі до Петербургу з службовими дорученнями, але на дуже короткий час; 1813 року мав він закордонне відрядження до імператорської головної квартирі в Дрездені, але за місяць уже повернувся назад.

Як бачимо, не дуже то сприяли Котляревському умови його життя для того, щоб глибоко та всебічно ознайомитися міг він з столичними театрами. Звичайно, мало щось не $2^1/_2$ роки проживши в Петербурзі та Москві, знав він, певно, й кращі дні, ніж ті, що спіткали його під кінець його перебування в столицях. Але все це одні лише гадки, що їх довести точно ми не можемо.

Отож і все, що про пасивні, так-би мовити, моменти в театральному вихованні Котляревського зазначити можна. Перейдемо тепер до тих сторінок його життя, коли брав він активнішу участь у театральному житті Полтави.

Р. 1823 надрукував Д. Антонович статтю «Перша Наталка-Полтавка», в якій звернув увагу на цікаві для характеристики полтавської панської громади мемуари Нальотової, яку вважає він за першу виконавицю героїні Котляревського. Перетерпівши якусь сердечну драму, не зазнавши щастя в коханні, втішається в надрукованих із щоденника уривках Нальотова своїми успіхами в полтавському beau monde'і. Товариство любить слухати її співи, з задоволенням дивиться, коли виступає вона на виставах, надто в тих, де доводиться їй співати або танцювати. Увагу цього щоденника остільки скеровано в бік особистих інтересів, що не дають його сторінки точного уявлення про те, як повстали ці вистави, хто був їх ініціятором, та хто керував ними. Згадано раз за «директора», але хто він, та чи взагалі мовиться тут про директора театру, так і лишається невідомим. Одне тільки безперечне з цих

спогадів, що дуже зацікавлений цими виставами був генерал-губернатор полтавський—старий князь Лобанов-Ростовський; він сам иноді призначає ролі, не шкодує слів після вистави, щоби висловити своє захоплення грою; для нього спеціяльно готують сюрпризом виставу, через його відсутність відкладають прем'єру.

Говорив про цей театр ще Стеблін-Каменський в одному з своїх присвячених Котляревському писань. «Котляревський був фаворитом українського генерал-губернатора Я. Лобанова-Ростовського, в домі якого був за свою людину; часто брав участь і в домашніх виставах, що їх уряджала княгиня; грали переважно комедії Княжніна. Котляревський прегарно виконував комічні ролі і смішив нечисленну та невибагливу публіку». А в другій, раніше написаній своїй статті, передає той же автор, що особливо добре грав Котляревський в «Сбитенщике» та в комедії «Кутерьма, или без обеда домой поеду»—обидві п'єси Княжніна [1]).

Нальотова згадує теж де-кілька п'єс, що виставлено на цих аматорських виставах. В комедії «Честное слово» довелося Нальотовій грати з Котляревським (за партнерів своїх говорить вона взагалі дуже рідко), але й тут переказує вона тільки ті слова, з якими мав з своєї ролі звернутись до неї Котляревський.

Самій Нальотовій припадали чільні ролі в граних п'єсах—графіні в «Честном слове», Марини в «Неудачном примирителе», Меланьи в «Новом Стерне»; в першій із цих п'єс, що грали в вільній російській переробці,

---

[1]) (С. Стеблин-Каменский). Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава. 1883, стор. 10.—Прибавления к «Полтавским Губернским Ведомостям». 1849, № 9, 63. Див. і в А. П. Терещенка. И. П. Котляревский. Основа 1861, II, 166.

доводилось їй «русской девкой плясать», що знов таки здобуло їй великого успіху.

Нічого не знаємо ми про дальшу долю цього аматорського театру. Сама героїня його не дуже то серйозно ставилась до цих вистав: її втомлюють великі ролі; поринута в думки про нещасливе своє кохання, вважає вона, що нема для кого їй старатися. Вона так далека від думки про справжню акторську роботу, що навіть ображається, коли старий князь надмірно вихваляє її гру: «доброго ви мені комплімента робите, знаходячи подібність до актриси». А років через чотири потому гратиме вона вже постійно в трупі і можливо в тій же таки Полтаві.

Далі знаємо ми, що на новий 1816 рік влаштував Котляревський з своїми вихованцями благодійну виставу (Северная Почта, 1816, № 11); а трохи згодом починається уже його робота, як директора полтавського театру. Про репертуар цих часів маємо ми вже певніші відомості, і на ньому спинитися треба трохи докладніше, щоб з'ясувати те сценічне оточення, серед якого з'явились п'єси Котляревського.

5.

Дані за цей репертуар полтавського, як аматорського, так і публічного театру складаються: 1) з згадок Нальотової про грані підчас аматорських вистав п'єси, в яких брала вона участь, 2) з переліку п'єс, що надрукував історик Полтави Павловський [1]), 3) з вказівок рецензента «Украинскаго Вестника» про грані в Харкові, а значить і в Полтаві, п'єси. Загалом становить це за 30 п'єс, не така вже мала частка тієї кількости драматичних творів, що грано за три роки перебування трупи в Полтаві, зважаючи на часті та довгочасні виїзди її поза межі міста. І де-які певні висновки

про репертуар полтавського театру зробити буде можна; за корективи правитимуть тут відомості, що їх ми про инші провінціяльні—російські чи польські—а також і столичні театри маємо.

Дві досить таки характерні ознаки має полтавський репертуар часів Котляревського й Щепкина. Перша—це цілковитий брак трагедій в ньому, друга—це додержаність його в порівнюючи невеличких рямцях часу. Найстарша—рахую тут час з'явлення на російській сцені—п'єса ця «Недоросль», 1782 року, наймолодші—то п'єси 1817—1818 років; отже, виходить, не відставав театр полтавський від сучасного йому театрального життя.

Що-ж до браку трагедії в цьому репертуарі, то стріваємо ми таке-ж саме явище й по инших містах України та Росії. Французька класична трагедія, що вимагала високої акторської техніки, в обсягу переважно декламації, не знаходила собі місця в репертуарі провінціяльних театрів так російських, як і польських. Те-ж саме було здебільшого і з російськими цього жанру письменниками, що взагалі не утворили таких п'єс, які-б здобули собі право на довгочасне життя на сцені. І навіть трагедії Озерова, що виникли значною мірою в звязку з патріотичними настроями переднаполеонівських часів, обмежили своє поле російськими столицями. Стиль класичної трагедії, загалом кажучи, вироджувався; в провінції-ж не зміг він знайти доброго ґрунту, бо були тамтешні актори самоуками; якщо й взагалі бракувало їм будь-якої школи, то особливо це торкалося декламації, що вимагала довгих та систематичних вправ.

---

[1]) І. Павловський (Полтава. 1910, стор. 219) дає назви 19 п'єс, не посилаючись тут на певні архівні джерела. Але документальність його книги дозволяє йняти віри йому й тут.

Грали в полтавському театрі переважно комедії; вони, може, найбільше відповідали смакам тодішніх глядачів полтавських, які, відбиваючи тут смаки петербурзької публіки, були звичайно проти того, щоб щось серйозне на полтавському коні побачити. Не забуваймо, що близько до цього театру стояла невеличка купка вельможних панів, які на найкращих зразках не тільки російського, а навіть европейського театру тих часів виховалися. Сили полтавської трупи здавались їм безперечно замалими для втілювання серйозного репертуару. А далі чимало важила в такому характері репертуару й акторська вдача самого Щепкина: адже-ж запрошено його до Харківської трупи на амплуа коміка.

Які-ж саме комедії грано в полтавському театрі? З творів основоположника нової комедії Мольєра не згадано безпосередньо нічого; а втім зустрічаємо ми вказівку на п'єсу «Любовная ссора», «Подражание Мольеру», Андрея Бухарского; дуже можливо, що це вільний переклад коротшої редакції одної з ранніх комедій Мольєра «Le dépit amoureux», в якій мовиться мова про милі та безпідставні ревнощі, що повстали поміж ніжними коханцями. До класичної-ж комедії належить п'єса відомого байкаря Лафонтена «Волшебный Кубок», що її рецензент «Украинского Вестника» називає цілковитою недоречністю. Далі—відома комедія англійського письменника Шерідана «Школа злословия». «В ній,—пише відомий російський мольєрист Ал. Веселовський,—спираючись на Тартюфа й Мізантропа, розгорнув Шерідан з відважною стійкістю у своїй картині звичаїв всю безодню грішности, жорстокощів й безправ'я англійського суспільства.

Знайшов серед комедій своє місце й Коцебу, що його, як комічного письменника, цінували навіть і вороже настроєні до нього критики, визнаючи в цих п'є-

сах побутові малюнки, певну винахідливість, легкий та жвавий діялог. І дійсно, обидві грані на полтавському театрі комедії збудовано досить легко, а втім і неглибоко. Одна розповідає про багатого купця, що здобув собі на торгових операціях з Китаєм великий капітал та захотів останні дні свого життя провести з близькими людьми; отже й розповсюджує він чутку про свою смерть, видає себе за повіреного померлого купця та знайомиться з родичами, шукаючи посеред них найнещасливішого; після того-ж, як показано низку оригіналів,— а це, певне, й було завданням п'єси,—знаходить герой під кінець і не одного, а навіть трьох нещасливих, один одного шляхетнішого та доброчиннішого. Друга з комедій Коцебу—одна з найпопулярніших його в цьому обсягу творів. Це «Die deutsche Kleinstädter», назву якої передає Нальотова, трохи відходячи від російського перекладу: «Немецкие провинциалы» замість—«мещане». Завдання цієї п'єси було висміяти чванькуватість німецьких провінціялів та переобтяженість їхнього побуту віджилими вже традиціями. Постаті змальовано досить яскраво, навіть з певною гротесковістю, сама сатира тут, як на Коцебу, досить таки різка. Ту-ж саму тему оброблено і в п'єсі «Уездный городок», де,—якщо російський перекладач А. Я. Княжнін не зрусифікував її (п'єсу здається не надруковано), — змальовано французьку на цей раз провінцію (певно, «La petite ville» Пікара).

Дальші комедії не дають нічого особливо цікавого: «Черный человек»—п'єса невідомого німецького автора, що сміється з модної в Англії хвороби—спліну; «Честное слово», яке залюбки виставляли полтавські аматори—це п'єса відомого автора «Двенадцять спящих дев» Шпіса, досить таки театральна через уведену в неї гру: дієві особи переодягаються та грають селян.

Як бачимо з щоденника Натальової, танцювала вона в цій п'єсі «русской девкой», чого текст п'єси не вимагав; певною мірою, це було поступкою вподобанням кн. Лобанова-Ростовського, що любив танки. Зрештою, ще одна комедія—«Военная тюрьма», переклад з невідомої якоїсь французької п'єси, збудована на переодяганнях, непорозуміннях, помилках та инших засобах того гатунку комедії швидкої акції, що під впливом італійських зразків склалась.

Відрадним для життя полтавського театру фактом була наявність у ньому найкращих оригінальних російських комедій XVIII в.—«Недоросля» й «Ябеды». Обидві комедії були досить репертуарними і в столицях; виставлювання останньої із них у Полтаві певною мірою пояснити можна ще й тим, що частенько перебував тоді в Полтаві сам автор її В. В. Капніст, що якраз на ті часи був за губерського маршалка Полтавщини. Окрім цих давніх п'єс грано ще комедію «Неудачный примиритель, или без обеда домой еду», досить таки невдалий твір Як. Княжніна на тему про сваркувате подружжя написаний, та якусь комедію невідомого автора «Побег от долгов или раскаявшийся мот».

А втім не обмежувався Полтавський театр самими-но утворами давньої російської драми. Серед граних на його сцені п'єс зустрічаємо ми й «Урок дочкам» Крилова, п'єсу, що для неї сюжет запозичено в Мольєра та в безперечно-ж мольєрівських тонах зроблену. П'єса ця, органічно випливаючи з світогляду Крилова, з'явилась дуже вчасно—в момент політичних ускладнень з Францією, коли подобалося публіці всяке висміювання французоманії. Такою-ж злободенною була й комедія Шаховського «Новый Стерн», в якій автор глузував з сентиментальних подорожників, що нещиро вихваляють сільське життя, не можучи та не бажаючи скинути свої

істотні панські риси; на думку-ж авторову і не треба було цього робити.

Грано тако-ж і п'єси зовсім нових, як на ті часи, письменників, що перші тільки спроби опанувати сцену робили—«Притворная неверность», переклад з французької Грибоєдова та Жандра та «Богатонов или провинциал в столице»,—вже третя, зауважу, п'єса, що в тій чи иншій формі висміювала в Полтаві провінцію. Чи не подобалося керівникам театру трохи посміятися з тих смішних рис, що, властиві провінції взагалі, знайтися могли й тут же серед глядачів полтавських? Але про такі моменти в практиці полтавського театру—нижче.

Віддав полтавський театр свою данину й «Коцебу». Окрім згаданих уже вище двох його комедій, побачили полтавські глядачі ще й п'єси, розраховані на те, щоби викликати міцні хвилі співчуття серед глядачів до не в міру доброчинних героїв. Це—«Примирение двух братьев»—зворушлива історія про сварку двох братів, таких непоганих по суті людей, що читач, аніяк не дивуючись тому, що вони заходами прекрасної душі людей помирились, запитати міг тільки, а чи могли-ж вони так запекло посваритись? Друга п'єса—це «Серебряная Свадьба», що ходить коло питання про те, які погані люди живуть при дворі, та про те, як добре порядна людина жити може з чесної сільської праці. П'єса дійсно таки ходить коло цього питання, та й на те тільки, щоб повернути потім кожного героя на належне йому місце; той самий принц, при дворі якого дуже легко наклепати на людину так, що тікати мусить вона світ за очі, робиться шляхетним; той вельможа, що мало не за ралом ходив 25 років, знов іде керувати державними справами, одно слово всі—«незнайомі», такі характерні для драми тої доби персонажі, з'ясову-

ються остаточно; міраж ідилічної сільської праці розходиться. Гіршу картину дає драма «Клеветники» з складною, а добре таки поведеною інтригою. Не без впливу «Коварства и Любви» Шіллера написана, має ця п'єса де-кілька вихваток проти двірських звичаїв, але на те тільки, щоб показати кінець-кінцем, що й камер-юнкер не зовсім уже такий шахрай, що міністр порядна таки людина; залишено одного тільки «козла отпущения»—секретаря, шахрая першої проби.

Знала полтавська сцена й російську «кодебятину», в якій замість німецького патріотизму подано російський, в ще солодшому й пересадженішому вигляді. В такому, певно, жанрі переробив відомий своїми патріотичними поезіями С. Н. Глінка «Наталью Боярскую Дочь» Карамзіна. А до чого російські учні плідного німця доходили,—про це свідчить друга з виставлюваних в Полтаві драм—«Русский солдат или хорошо быть добрым господином» Феодорова. Поміщик Добров напередодні економічної руйнації; дізнавшись про це, спродують його кріпаки всеньке своє майно та приносять йому потрібну суму. Але великодушна їхня офіра запізнилась: повернувся з війни один із кріпаків того-ж таки поміщика та передав йому скриньку з коштовними речами; кінчається п'єса патетичними тирадами всіх дієвих осіб. Такий же характер має і третя п'єса того-ж гатунку—«Великодушие или рекрутский набор»; головна постать у ній—старий селянин Абрам, улюбленим прислів'ям якого є «лишняя копейка не моя, а того, у кого ее нет». І таких сентенцій в п'єсі чимало: і проти торгівлі, і проти гонитви за грішми, і проти сучасної освіти, є звичайно, й ультра-вірноподдані. А втім доводилось нам уже зазначити, що подобалась ця п'єса тогочасній публіці і що щирісінько приймала вона мармеладних пейзан її за дійсних російських селян.

Переходимо тепер до опер.

Ще товариш Котляревського на директорстві в полтавському театрі Імберх, вихваляючи у своїх, надрукованих по смерті Щепкина, згадках різноманітність його акторської вдачі, пише, що доводилося цьому акторові грати «і в операх, досить таки важкуватих, зовсім не знаючи до цього-ж і музики»... І хоч нелегко встановити точно типологію сценічних жанрів взагалі, а XVIII в. зосібна—часто-густо прикриває одна й та-ж сама назва зовсім неоднакові речі,—а все-ж, не помиляючись твердити можна, що виступав Щепкин в таких операх, де дійсно таки чимало доводилось співати, бодай і в речитативах. До того-ж гурту належали й опери «Редкая вещь» та «Водовоз», що їх історик опери Кречмер називає комічними операми. Перша—Херубіні (1813 р.), друга—«з хорами й балєтами», музики Мартені, виставлялась в Петербурзі ще з 1789 року, а втім досить таки улюблена публікою і пізніше; за рік до приїзду Щепкина грала її в Харкові трупа Штейна, й «Украинский Вестник» не шкодує похвал для неї.

Менше, очевидячки, співів припадало на російські комічні опери. Грали в Полтаві такі популярні речі, як «Сбитенщик» Княжніна (музика Булана), «Казак-Стихотворец» Шаховського та «Удача от неудачи или приключение в жидовской корчме» Семьонова. «Сбитенщик»—п'єса, що здобула собі друге по «Мельнику» Аблесимова місце в російському репертуарі. Княжнін обрав влучний матеріял для своєї переробки—«L'école de femmes» Мольєра, з наївною героїнею на чолі, що давало змогу цілком виправдано переходити на двохзначні місця, які колись викликали такий вибух обурення серед філістерськи настроєних ворогів Мольєра. У цій п'єсі була та легка фривольність, яку так любив XVIII вік.

Також дуже популярною був і «Казак-Стихотворец» — досить таки щасливий для Шаховського винахід. Нею довів він, що вміє ловко підхоплювати потреби моменту та догаджати смакам публіки. Насувалась буря грізної навали французів на Росію, зростали вже передвоєнні настрої, і 15 травня 1812 року виставив в покоях імператриці Шаховської свій водевіль. Розмах у нього був дуже великий; він хтів вивести на сцену Петра I, але, переконавшись, що не можна цього за тодішніх умов здійснити, замінив його князем. Музику аранжував з російських та українських пісень відомий капельмейстер Кавос,—і зрештою успіх мала ця п'єса надзвичайний. «Выбор напевов,—писала гр. Несельроде чоловікові до армії,—приятен, и чисто народный. Представление мне очень понравилось и меня растрогало». Можна було-б навести іще таких відзивів, але й цього досить буде для характеристики смаків та розуміння тодішньої публіки. Звичайно, не обходило її те, як українську людність та мову в цій п'єсі показано. Для неї це було лише черговою п'єсою з патріотичним сюжетом і з пейзанами. Не обходило це й самого автора. І хоч не маємо ми ніяких даних, що освітлювали-б своє рідне «україножільство» цього письменника, тверця родом, що тільки незадовго до смерти своєї одвідав Харківщину, а до того часу на Україні й не бував,—думати можна, що вибирав він український колорит для де-яких своїх водевілів, як певного роду екзотику, продовжуючи цим сентиментальних подорожників та випереджуючи Гоголя. До того-ж ставимо ми у назві цього водевіля наголос на слові к а з а к, як на означі певної військової категорії тієї, що на неї покладалось так багато надій підчас війни і що дійсно таки не мало алярму по всенькій Європі наробила. Не даремно-ж повстали згодом і інші п'єси та опери навіть, що так

само виводили казака[1]) та самою назвою це підкреслюючи.

Але не так стояла справа для вдумливішого спостерігача, а надто для українця. Ген. Михайловський-Данилевський, бачивши проїздом у Полтаві цю п'єсу, записав у своїх нотатках такі рядки: «Я был в театре, где играли «Казака-Стихотворца». Довольно странно, что в столице Украины представляли эту пьесу, которая некоторым образом есть сатира на малороссиян». Та й не тільки він один був такої думки про цю п'єсу. Коли повернулась перед Різдвом трупа до Харкова, то рецензент «Украинского Вестника» писав між иншим про неї так: «Когда один раз недавно представили ее в Полтаве, то многие добродушные чада природы при втором об'явлении о предоставлении оной сказали: Чого йти в кіятр? хіба слухать, як за наші гроші да нас же будуть лаять?»

А найрізкішу відповідь на сміливий рейд Шаховського на Україну дав, як це відомо, Котляревський в невеличкій сцені в «Наталці-Полтавці».

Спроба Шаховського дати п'єсу двома мовами та добрий успіх її викликали наслідування. На початку 1817 року виставлено в Петербурзі згадану вище оперу Семьонова, з музикою Ленгардта; п'єса теж здобула собі тривкого успіху як по столичних, так і по провінціяльних сценах. Автор, не обмежуючись тут самою тільки російською та українською (кращою проти Шаховського) мовами, пішов значно далі; де-які дієві особи говорять у нього польською мовою, а жид-корчмар той навіть і ту на свій кшталт перекривлює. Сюжет її—легкий та

---

[1]) «Казак и чорта не боится», комедия (1813). «Казаки на Рейне», опера (1814); «Казак и прусский волонтер в Германии», оперета (1814).

цікавий: офіцер викрадає присилувану вийти заміж за нелюба дівчину; багато орнаментовано п'єсу театральними моментами; там танцювали «вербунку», під акомпанімент бандури співає коханець серенади, трапляється переодягання, чимало руху взагалі. Одно слово, опера справляла враження, і добре висловив його був рецензент «Украинского Вестника», пишучи: «На першій виставі здається ця опера чудом мистецтва, на другій дивились на неї байдуже, на третій чи не почнеш вже нудитись»... А втім навіть столична газета вважала її за один із найкращих тогочасних водевілів.

Отакими, як бачимо, п'єсами годував театр публіку. Ще раз нагадати слід, що хоч і не дуже в нас багато точних даних про цей театр, але наявність у ньому найрепертуарніших п'єс того часу свідчити може про те, що додавши кількісно до тих трьох десятків, які ми допіру розглянули, навряд чи набагато змінили-б ми загальний вигляд цього репертуару. Бачимо ми в полтавському театрі досить таки різноманітні п'єси. А втім де-які підсумки підбити тут усе-ж можливо.

Моралізаторська тенденція, тісно поєднана з сентиментально-плачливими настроями, знайшла собі в цьому театрі досить помітне місце: репрезентували бо її не тільки п'єси Коцебу, але й різних його наслідувачів. Драми цього гатунку не підходили до життя безпосередньо (оскільки це театр припускає взагалі), бачили вони через своєрідні окуляри тільки приємні та зворушливі картини, що й показували на сцені.

Другим характерним для цього репертуару моментом була наявність у ньому п'єс типу музичної драми, що здобували собі великого успіху, поєднуючи слово з музикою та співами.

Третьою зрештою рисою—було ставлення на полтавській сцені «Казака-Стихотворца», п'єси, що не

тільки подавала «пряничних» «малоросіян», що говорили неможливою українською мовою, але яка й показувала серед дієвих осіб — українців - шахраїв, що дратувало серйозніше до національної чести настроєну частину публіки: новиною бо був український елемент на сцені. Тут то й міг знайти собі Котляревський негативний приклад, що від нього відбиваючись, усвідомив собі власну путь.

Але підійдемо зрештою до самих п'єс Котляревського.

6.

Дуже мало точних даних маємо ми про обставини, в яких з'явилася на сцену «Полтавка», як нам доведеться тепер цю оперу називати, та «Москаль-Чарівник». С. Стеблін-Каменський, єдиний мемуарист, що лишив нам згадки про Котляревського, розповідає про це діло так:

«Р. 1819 на бажання Українського Воєнного Генерал-Губернатора кн. М. Г. Рєпніна, що хотів бачити виставу української опери, написав Котляревський для вільного театру, що існував тоді в Полтаві, оперу «Наталку-Полтавку». Головну комічну ролю Виборного на першій виставі грав славнозвісний згодом Щепкин, для якого переважно й написано цю ролю. Того-ж року написа вавтор «Полтавки» і невеличку п'єсу на зразок водевіля—«Москаль-Чарівник». Що-до останньої п'єси, то в иншому місці той же автор повідомляє, що ролю Чупруна утворив був Котляревський теж для Щепкина.

Оце власне й все. Ми навіть не маємо змоги встановити точну дату, коли написано обидві опери. 1819 рік—час дійсно таки дуже можливий, майже безперечний. 15 жовтня 1818 року ще бідкався Котляревський, що погано одвідують театр,—що навряд чи було-б тоді,

коли-б мав уже театр у своїому репертуарі українські опери; а 25 травня 1820 року пише Рєпнін Котляревському листа, в якому дякує письменникові за його піклування про театр, що придбали йому апробацію місцевої публіки,—очевидячки не одні директорські заслуги мав тут на оці генерал-губернатор.

І дуже можливо, що була вже до того часу «Наталка-Полтавка» виставлена: адже-ж знайшов іще І. Стешенко список цієї п'єси з датою 1820 р.

Що-ж до самого успіху п'єси, то бракує нам тут цілковито безсторонніх свідчень. А все-ж писав Котляревський 27 листопада 1821 р. Гнєдичу: „Есть у меня и песенки малороссийские из сочиненной мною оперы «Полтавка», принятой довольно хорошо в Полтавской, Черниговской и Харьковской губерниях...» [1]).

Пише те-ж саме далі й автор дуже прихильної до п'єси рецензії в «Отечественных Записках»: «грано її на полтавському театрі не раз, не десять, не сто разів, і театр завжди був повний, захоплення загальне, оплескам не було краю...» Як бачимо, дуже захопився автор п'єсою і не обійшовся, певне, без перебільшувань.

Але що мала ця п'єса успіх, сумніватись не доводиться: говорять про це ті численні копії та наслідування, що з рукопису ще робилися.

Обмаль знаємо ми і про саме виконання опери. Хто написав музику для неї? Хто виконував другі ролі? Навіть що-до самої Наталки, то тільки гадати можемо ми, що грала її Нальотова; те, що була вона з Щепкиним 1821 року в Київі, та що добре знали її по всій Україні через її чудовий голос, ще не свідчить, що виступала вона в професійній трупі в тій же Полтаві, де

---

[1]) «Литературные портфели. Петерб. «Атеней», 1923, ст. 37.

за кілька до того років блищала вона серед найвищого товариства та ображалась, коли порівнювано її з справжньою артисткою. Але це питання, на які навряд чи здобудемо колись певніші відомості [1]).

Так само нічого не знаємо ми про те, оскільки витримано український колорит вистави,—що до декорацій, строїв сценічних, української мови. Одне, що ми і тепер уже твердити можемо, це що годі було-б сподіватись тут великої додержаности. Принаймні, на відомому портреті Щепкина в ролі Чупруна 1844 року маємо ми його в досить таки оригінальному для українського чумака вбранні. Але це належить уже до окремої теми—про сценічну історію п'єс Котляревського.

Як повстала «Полтавка» Котляревського?

Не знати, чи слід нам літерально розуміти Стебліна-Каменського, коли той каже, що опера Котляревського є наслідоком бажання кн. Рєпніна. Так само недостатньо відповідає на це питання й думка акад. Дашкевича про те, що найближчим тут приводом була п'єса Шаховського «Казак-Стихотворец» та надрукування на неї в «Украинском Вестнике» рецензії, основні положення якої відбив письменник у своїй п'єсі. «Котляревський,—каже дослідник,—бував у Петербурзі; був звичайно добре знайомий з усіма видатними російськими комедіями кінця минулого й початку цього віку. Російські комедії та оперетки були на той час розповсюджені й на півдні... Котляревському довго однак не спадало на думку наслідувати російські п'єси...» (Н. Дашкевич. Отчет о

---

[1]) Полтавські архіви часів Рєпніна добре обшукав уже І. Павловський; наслідки його роботи в книзі «Полтава. Исторический очерк ее, как губернаторского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1808—1856)». Полтава. 1910.

29 присуждении наград гр. Уварова, стор. 41). Але, виходить, чимало таки й збирався письменник дати гідну відповідь російському драматургові, що «наколотив гороху з капустою» (згадаймо, що написано обидві опери 1819 року, тоб-то років через півтора по виставі «Казака-Стихотворца» в Полтаві і через рік із чимось по виході з друку книжки «Украинского Вестника» з рецензією на неї).

Отже, можливо, що инший міг бути момент, що примусив Котляревського свої п'єси написати. Стоячи фактично на чолі полтавського театру, ставлячись до дорученого йому діла, певно, не менш сумлінно, аніж до прямих своїх службових обов'язків,—мусів же він уболювати за театром, коли доводилось знимати виставу через брак одвідувачів, і як раз в-осени 1818 року писав Котляревський Рєпніну про поганий стан справи театральної. Отже, коли так-сяк перебув театр осінні місяці, та одвідавши на Різдво Харків, розпочав він, певно, десь після Великодня свої вистави в Полтаві; тоді то й могли з'явитися на світ опери Котляревського, певно, сама «Полтавка» першою чергою і десь пізніше «Москаль-Чарівник».

Акад. Дашкевич гадав, що позитивним моментом впливу «Казака-Стихотворца» було заведення українських пісень. Але чи тільки від цієї п'єси міг Котляревський запозичити такий прийом? Хіба решта комічних опер, що їх знав Котляревський,—хоча-б той же «Сбитенщик», в якому він грав, не вживали того-ж таки способу? І якщо шукати вже якогось зразка безпосередньо для «Полтавки», то найшвидше могла наштовхнути Котляревського на таку думку хоча-б така комічна опера, як «Мельник» Аблесимова, співи якої наближались до народніх і що через це саме й зазнала величезного успіху, не виходячи з репертуару з 1779 р.

коли її вперше і з тріумфом виставлено, до часів Котляревського, а навіть і пізніше.

А насамперед з'ясовується справа через самі ознаки того жанру театрального, до якого належить «Полтавка». Котляревський визначив його словами «українська опера». Але часто-густо буває, що один термін сценічного жанру об'єднує різноманітні речі: мало що не всі п'єси Мольєра мають назву «комедія», хоча дуже одмінні вони одна від одної. Так само й з поняттям «опера». Рівняючи «Полтавку» до сучасної опери, ми звичайно помітимо, що посідає в п'єсі Котляревського музика значно менше місце: обмежується вона увертюрою, яка могла бути й за часів Котляревського та окремими аріями-піснями й дуетами. «Українська опера» Котляревського значно більше наближається до того гатунку сценічних творів, що повстали в другій половині XVIII віку та здобули назву комічної опери.

Генеза цього жанру проста тільки з першого погляду. Ще за доби пізнього Відродження існувала італійська опера, що задовольняла своєю широкою продукцією найкращі европейські столиці, працюючи, звичайно, на вибране двірське оточення. Отже впливає потроху її музика й на драматичні утвори. Вже десь у середині XVIII віку бачимо ми, що використовують драматурги популярні пісеньки, так звані водевілі, пишучи на знайомі найширшим масам людности мотиви нові тексти, потрібні для нової якоїсь п'єси. Так і повстав водевіль у власному значенні цього слова. Ще один крок уперед, і під упливом італійської-ж опери пишеться вже спеціяльна музика для арій даної п'єси— це так звана «comédie en ariéttes» або «opéra comique» [1])

---

[1]) Auguste Font. Favart. L'opéra comique et la comédie-vaudeville au XVII et XVIII siécles. Paris. 1894. p. 254.

Зрозуміла річ, що справжній водевіль міг існувати тільки у Франції, де так розповсюджені популярні пісеньки, що їх иноді співав театр разом із акторами, російський же театр знав у XVIII віці власне тільки комічну оперу. Той же жанр, що з 10-х рр. XIX в. в Росії прищеплювався і що був відомий під назвою водевіля,—має вже инші й проти старого французького водевіля, і проти комічної опери ознаки;—це з одного боку—спрощена музична фактура, з другого—певна типізація сюжетів навколо нескладних тем, анекдоту, qui pro quo, комізму ситуації. Комічна опера не пішла далі в своїому розвитку; вона не вийшла поза межі XVIII віку.

Російська комічна опера не утворила нових істотних ознак цього жанру. Обслуговуючи аристократичне російське суспільство, члени якого і з виховання, і з смаків мали більше право називати себе французами, аніж росіянами,—мали російські твори цього гатунку в своїй основі такі-ж самі риси, що й французька «opéra comique», менш яскраво можливо тільки підкреслені.

А ці п'єси французькі на різний кшталт малювали по суті один і той же самий сюжет—саме кохання, без усякої індивідуалізації, тільки модифікуючи певною мірою окремі в ньому моменти. Але досить таки прийлась була вже ця тема тодішньому суспільству; треба було тому й подати її в такому вигляді, щоб сприймали те-ж саме по суті кохання, як щось нове; отже й показує комічна опера кохання наївних селян, які через свою незіпсованість культурою демонстрували безпосереднє чуття, далеке від усяких психологічних ускладнень класичної трагедії і новішої міщанської драми. Звичайно не було на сцені ніяких селян; замість них давав театр солоденьких та приємних пейзан, що були ліпші й граціозніші за справжніх. Отже й спра-

вляли тому ці персонажі враження: були з них маркізи з наївною та смілою мовою, що по-новому звучала через неї засмальцьована вже на кону тема кохання. Через це й дозволяв такий жанр уживати двусічностів,—а цього, такої пікантности сюжету та ситуацій, і вимагала французька публіка.

І не диво тому, що й вимагав самий оперний характер цієї теми про кохання відповідного змальовування самих персонажів; білосніжна моральна чистота, вилучення з життя селянства всяких важких та неприємних моментів, все це накидало комічній опері певного ставлення до дійсного життя; був з неї природньо жанр нереалістичний, ідеалізований, і коли бреніли в ній звічайні нотки про зіпсованість та моральну розпусту верхньої класи, то були тут п'єсам завжди властиві і недоговореність і розполовинення. Розвязка п'єси здебільшого давала такий кінець, що значною мірою анулював всі подані раніше закиди. Воно й не дивниця: буржуазна філософія Русо прищеплювалась тут до феодальної класи.

Російська комічна опера пішла такими же в загальних рисах шляхами. Залюбки показувала вона злодія або гнобителя прикажчика, рідко зовсім уже непоправного негідника пана. Вона пересипає п'єсу легенькими сатиричними випадами, охоче уводить народню мову й співи, де-які инші риси народнього побуту, навіть пригноблення панами, але по суті лишається вона таким же. ідеалізованим жанром, як і французький її взірець.

Що-ж до самого сюжету, самої схеми, що в основу його покладено як у французькій, так і в російській опері, то не було в ньому нічого нового. Це—з давніх давен в комедії вживана схема про кохання молоди та перешкоди, що в буржуазному суспільстві неминуче їому повстають: батьки гадають, що тільки тоді шлюб

буде щасливий, якщо супровадимуть його гроші та певне шановне становище в суспільстві. Ця схема усталилась була ще в пізній грецькій комедії (Менандра та инших), перемандрувала звідти до латинської комедії Плавта та Теренція, прищепилась до комедії масок, сягнула найбільшого свого розвитку в Мольєра, заялозилась у письменників його школи та перейшла згодом з одного боку до міщанської драми, а з другого до ранньої мелодрами.

Бачимо ми її і в «Полтавці». І тут не може молодь знайти свою долю через «убожество», і тут міцніший той конкурент, що має гроші; навіть, як рудиментарний мотив, залишилось зникнення на кілька років Петра та з'явлення його в найрішучіший момент. І тут бачимо ми бездіяльних коханців, що не можуть самі собі дати ради; бачимо й серйозного товариша—«наперсника» (звичайна річ, не слугу), що їм у цьому допомагає.

Тому й не мають великого значення ті схожі риси, що знайшов поміж «Наталкою-Полтавкою» та «Казаком Стихотворцем» М. Марківський. Спільне в цих п'єсах належить до тієї елементарної схеми, що в різних варіяціях трактує її комічна опера [1]). Не має серйозної ваги й твердження Стебліна-Каменського про те, буцім то взяв Котляревський для своєї п'єси якусь дійсну подію з полтавського життя. Вже перші рецензенти «Полтавки» однодушно відзначали простоту змісту й будови цієї п'єси, вважаючи за одну з найкращих її ознак, що вона «проста», як поезія народня».

І в даному разі ступив Котляревський значно далі, ніж на це відважувались автори російської комічної

---

[1]) «Наталка-Полтавка» і «Москаль-Чарівник» І. П. Котляревського. Літературно-Науковий Вісник. 1919, III.

опери, на зразках якої він виховався. Ще в 1899 році писав цілком слушно з цього приводу акад. А. М. Лобода: «Народньо-побутові риси музичної драми, що заглухли були в російській літературі, знайшли в багатьох моментах знаменне продовження в літературі українській, в її побутовій комедії з «Наталкою-Полтавкою» на чолі... Українська музична комедія одразу-ж і значно рішучіш ступила на той шлях народности, який пробивався в старій музичній драмі й здобула собі тим глибоке народнє значення.., (Народность в русской музыкальной драме сто лет назад. К. 1899).

А звідти й певна двоїстість у змалюванні самих дієвих осіб; з одного боку—це традиційні персонажі комічної опери, з другого—позначилась на них рука письменника, вихована на суто земних героях—запорозьких бурлаках «Енеїди».

Рання критика,—неукраїнська до того-ж,—цієї двоїстости не помічала, вихваляючи на різні лади «милое простодушие», «простодушные речи», «добродушие» героїв п'єси. Але згодом трохи впали вже в око Костомарову, що не виховувався на старих зразках росій-

---

250—252. Зазначає між иншим автор і подібний прийом. Прудіус, освідчуючи Марусі своє кохання, каже, що стали йому не милі вже «панські хати, гарні коні, воли рогаті», Возний—«розділи, назви і копії». Але зустрічаємо ми тут так звану характерну мову, коли певними з професійного життя взятими термінами говориться про кохання. Котляревський вживає такого способу ще в «Енеїді», говорячи про Вулкана (V, 26). Те-ж саме бачимо ми й в мові Фінтика. Та й взагалі, був цей спосіб дуже розповсюджений. Див. П. Рулін. До Москаля-Чарівника. Записки історико-філологічного відділу УАН, № 4 (1923), 237—239.

ської комедії, де-які риси цієї п'єси, що їх до нього не помічали; отже й кинув він у своєму відзиві фразу, що першу поклала цеглинку для досить довгої полеміки. «Зміст «Наталки-Полтавки» відгонить застарілою сентиментальністю»,—так писав Костомаров у «Молодику» 1844 року, а те-ж саме простою мовою висловив у своїй віршованій критиці Евг. Рудиковський.

Стара, дочка, Петро і возний всі ревуть
Один по одному,—як ті джмелі гудуть...

Ця думка знайшла чимало прибічників; окрім сентиментальности й афектації знайшов згодом Куліш ще й ідилію в цій п'єсі; Пипін—перебільшений сентименталізм; Огоновський—сентиментальність, як реакцію класицизмові, що правда, разом із вірною характеристикою народнього побуту; О. Кониський (Маруся К.)—сентиментальність навіть німецького гатунку; М. Петров—карамзінського. Але рано чути було й протести.—Ще 1856 р. заперечував цю думку А. Котляревський, а особливо рішуче виступив 1885 року в дуже цікавій статті про Котляревського Минський, а слідом за ним й акад. Дашкевич. «Типи,—писав він,—що виведено в цій комедії, реальні й безпідставно заподозрювати їхню життєвість: світ не без добрих людей». А втім, як дуже часто буває, правда полягає не в гостро подаваних, а в компромісних твердженнях, на підставі вдумливої аналізи як одної, так і протилежної думки подаваних.

Отже й висловив був в 1874 році Драгоманов у своїй статті «Література великоруська, українська й галицька» про Котляревського кілька думок, хоча й побіжних, але, як завжди, свіжих і оригінальних. Він не заперечує наявности сентименталізму в «Наталці-Полтавці», але має, на його думку, цей термін трохи одмінне в українських умовах значення. «Треба признатися,—пише Драгоманов,—що як побут сільської шляхти

України не так відірвався від народнього, як це було з придворною шляхтою у Великорусі, а з другого боку як простонародній побут у більшості був утонченіший, ніж великоруський,—то й сентиментальні комічні оперети, усе-таки мали більш реальности, ніж сучасні їм аналогічні твори великоруські»... (Правда, 1874, 24).

Виходить, на думку Драгоманова, що сентименталізм «Наталки-Полтавки» треба певною мірою ставити на карб не авторові, а самим особливостям, тим рисам української народньої вдачі, що в цій п'єсі відбилися.

І воно в дійсності так і є. Два моменти штовхали Котляревського на шлях до сентиментального змальовування своїх героїв: з одного боку, обраний ним сценічний жанр, з другого боку—наявність певної сентиментальної поетики в народній пісенній творчості [1]). Через це й міг Котляревський акцентувати в цій п'єсі почуття, звідти й ті часті сльози, що аж виборний мусить—(ідучи, певно, за давньою сценічною традицією)—втирати собі полою свитки очі. Через те зворушується навіть і возний;—але про це ще згодом. А втім не пощастило Котляревському надолужити навіть і цим моментом натягнутої розвязки, що иншими причинами з'ясувати можна.

Підходимо ми таким чином природньо до питання

---

[1]) Куліш (Основа, 1861, I, 243) закидав між иншим Котляревському, що висловлюються його герої часто мовою Добронравових та Правдолюбових. Звичайна річ, це велике перебільшення: не зустрінемо бо ми таких сухих безбарвних реплік, що мову цих типових резонерів характеризують. І хоч як і зворушуються герої (Петро та Наталка), але не доходять вони до тої надмірної почутливости, що властива, приміром, хоча-б Квітчиній Марусі.

про будову цієї п'єси і про найущипливіше не тільки в цього автора її місце—розв'язку. Ще Куліш у знаменній своїй статті про Котляревського відмітив був у нього «природнє чуття сценічних вимог». Звичайно, діяло тут ще й те виховання, яке дістав Котляревський, як упорядчик вистав та актор, а згодом, як керівник театру. Добре обізнався він з певним жанром. Ще Дашкевич зазначив, що в п'єсах Котляревського «форма в найзагальніших її абрисах не належала Котляревському, а запозичена з російської літератури і що виходив у своїх п'єсах письменник із жанру комічної опери.

Отже, спеціяльно до будови «Полтавки» придивляючись, треба відмітити, що з драматичного боку зроблена вона дійсно таки добре, і що цим певною мірою пояснюється її успіх сценічний, а не тільки влучним застосованням пісень та рис народнього побуту, як про це писав колись Куліш. Уже перші слова Наталчині вводять глядача in medias res акції; розвивається вона й далі легко, навіть напружено; без підштовхування з боку автора набуває п'єса драматичних рис. Що-правда, не позбавлено її де-яких наївностей в експозиції: Возний допіру почав дізнаватися в Виборного про те, що за люди Наталка та Терпилиха, хоча й живуть вони в цьому селі вже три роки; такі-ж наївно-навмисні розмови Терпилихи з Наталкою про минуле. Але, рівняючи ці невеличкі недоладності до тих, що по тогочасних п'єсах траплялися, не матимемо ми права їх Котляревському закидати.

Складніше стоїть справа з розв'язкою. «Юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить»,— Возний під упливом загальної плачливої сцени, «порозмишлявши предовольно», знаходить в собі сили відмовитись від Наталки, яку він, зроду ще нікого не кохавши, полюбив. Робилися, що-правда, й спроби вмоти-

вувати таку поведінку. «Свідомість того, що проти нього всі—писав І. Стешенко—примусила його змінити свою вдачу» (Поэзия И. П. Котляревского. К. 1898, стор. 185). А трошки згодом, роблячи з Возного переконаного сковородинця, вважав О. Русов його вчинок не тільки логічно виправданим, але й одним із центральних моментів, що моральну позицію автора з'ясовують (А. Русов. Какая роль Возного в «Наталке-Полтавке». К. Ст. 1904, I).

Але правильне вирішення цього питання вимагає знову таки звернутися до історії самого жанру. Беручи вже на увагу одного хоча-б Мольєра, побачимо ми, як часто хибує цей великий майстер будувати комедію якраз у розв'язці. Невблагані батьки робляться лагідними з нахилом до всепробачення; наступає під кінець п'єси якась загальна згода, примирення. І воно зрештою зрозуміле — автор ставив собі завдання розважити публіку або інтригою, або цікавими побутовими малюнками; справа-ж про те, логічно чи нелогічно розійдуться з сцени його щасливі під кінець герої, не дуже то його обходила. Суто умовний жанр, комедія, і могла розв'язатися тільки умовно. Адже-ж сприймав глядач певну умовність хоча-б тих самих експозиційних розмов, або таку препарованість всіх непорозумінь, коли через щасливі випадки всі вони своєчасно розв'язуються; без особливих труднощів сприйняти міг він тоді й розв'язку. А ще легше це робилося тоді, коли запанувала на театрі під кінець XVIII в. моралізаторська тенденція, від якої не так то вже далеко відійшов і Котляревський. Тоді легко можна було запроводить до п'єси й нічим непідготовану, раптову зміну намірів Возного. В репертуарі полтавського театру була навіть п'єса, що цікавий зразок такого несподіваного звороту подій змальовує. Це «Великодушие или Рекрутский на-

бор»—одна з найпопулярніших п'єс, як ми вже зазначали раніш. Бурмістр залицяється до дівчини, в яку закохався бідний парубок. За допомогою піддячого уживає цей бурмістр усяких заходів, щоби забезпечити себе від суперника. З цим йому щастить, і коханця мають здати в рекрути. Але тут починають герої один за одним демонструвати свою безмірну великодушність. Товариш цього парубка виголошує свою згоду йти в москалі замість на це засудженого, аби тільки був той щасливий з своєю коханою. Його батько промовляє піднесену патріотичну тираду про те, як дійде він до самого царя та розповість йому, що метою всенького його життя було допомагати сиротам, удовам та всім бідним... Всі збираються їхати, але ось впадає в мову винний у всьому бурмістр.

Борис: Постойте...

Герасим: Зачем?

Борис: У меня тут и там сосет.

Абрам: Что ж остановились? едем!

Борис: Нет, великое его дело так и подкосило меня.

Поборин: Что ж ты хочешь?

Борис: Абрам Макарович, и вы, люди добрые, простите меня, мы с Гаврилычем обманывали вас . . . . . Простите меня, люди добрые! Ты, Абрам Макарович, показал мне, как хорошо, как велико быть добрым человеком. Сам себе опротивел я; простите меня. Желаю теперь, весьма желаю быть добрым... [1]).

Хіба це не скидається на раптову зміну в настроях Возного? Наводимо-ж цього уривка тут не на те, щоб твердити, що саме з цієї п'єси міг Котляревський взяти

---

[1]) Н. Ильин. Великодушие или рекрутский набор. Изд. 2. 1807, стр. 81.

цей спосіб невмотивованої внутрішньої зміни поведінки, але щоби показати цією, такою характерною для часів Котляревського п'єсою, що не було нічого незвичайного в такому способі розвязування п'єси.

Але й тут зазначити слід, що, малюючи Возного безсумнівно негативними рисами, уникнув Котляревський того непомірного згущення фарб, за допомогою яких робили тогочасні драматурги своїх героїв або найчорнішими шахраями, або карикатурами. З короткої характеристики Возного, що її дає Микола, та з саркастичних не до Возного, а до публіки реплік Виборного, маємо цілковиту уяву про цього героя. Але не ставив собі тут Котляревський навіть таких обмежених завдань сатирика [1]), навіть таких, як в «Енеїді», або в оді до кн. Куракіна, і не підкреслив тут негативних професійних його рис, аніяк не наблизившись до легеньких нот викривання, що часто-густо скеровувала комічна опера судового племени або до тих різких, моторошних навіть образів, які дає добре знайомий йому Капніст у своїй комедії «Ябеда».

Та й взагалі, помітити можна в цій п'єсі ті-ж самі риси, що властиві й «Енеїди», де так само застять моральні категорії соціяльні. Не використовує в «Полтавці» Котляревський влучних, як соціяльні теми, моментів. Через це й вийшов з сільського батрака Миколи тільки веселий бурлака, що не нарікає на долю й що має в автографі навіть таке характерне прізвище, як «Д о б р е н к о»: його-ж бо роля—допомагати иншим. Так само й покійний Терпило зруйнував своє майно через нехорошу рису своєї вдачі: захотів товаришувати з вищими, багатшими за себе; отже й залишив він по собі

---

[1]) На думку М. Евшана, Котляревському далеко було взагалі від сатири: він тільки комік.

вдову з таким виразним, значущим ім'ям — Терилиха![1]).

А втім беручи такий позбавлений певних ознак часу й місця сюжет для своєї першої опери, намагався Котляревський вже иншими способами примусити його актуальніше промовляти до публіки.

В автографі, з якого даємо ми нижче текст п'єси, є сценка, якої не було ще в жадному з попередніх видань—оповідання Петра про впорядкування Полтави: роблять там пішоходи.

Виборний ...Ви думаєте весело і старшим принуждати других виполняти те, що їм велять...

Возний. Що правда, то правда, трохи крутенько загалили...

Микола. ...Коли прислухатись, хто більше гримає на сю перестройку, то одні тузи й богачі. А середнього розбору мовча строять.

Зрозуміло, що зовсім непотрібна ця розмова для розвитку дії. Вона навіть гальмує її тоді, коли глядач уже зацікавився, як розвяжеться справа через з'явлення Петра. Із цього вже видко, що вставлено її навмисне. Але й крім того, І. Я. Айзеншток навів до цього місця цікавий факт: саме 1819 р. лагодили в Полтаві тротуари[2]). Отже й була вся ця розмова цілковито злободенною; з сцени промовляли герої Котляревського про всім близькі справи, трохи агітуючи за порядок у місті, трохи шпиґуючи непокірних багачів, трохи кадячи самому Рєпніну, з ініціятиви якого все це робилося.

---

[1]) Наслідує, можливо, тут Котляревський традицію комедії XVIII віку давати героям імення, що самі за себе промовляють.

[2]) І. Айзеншток. Студії над текстами Котляревського. Записки Істор.-Філ. Відділу т. X (1927), 85.

І це не єдиний момент, яким наближав Котляревський свою п'єсу до глядача. За такий уважати слід і знаменне оповідання Петрове про театр, теж з очевидною навмисністю вставлене—адже-ж не до таких балачок Петрові було; та й опріч цього, нічого не дає цей уривок і до характеристики Петра; нема навіть певної суцільности в висловлюваних ним думках, бо так і невідомим лишається, чому-ж це сподобалась йому «наша малороссийская» комедія, в якій «співали московські пісні на наш голос», та яку «написав москаль по-нашому». І взагалі може введено цей епізод у п'єсу тільки для того, щоб мати змогу сказати, що «два плути в селі і селу безчестя не роблять, а не то цілому краєві», повторяючи цими словами думку рецензії «Украинского Вестника»—«Одно лицо не должно очернять целой нации» (ч. VIII, 1817, дек. 367).

Ще в «Енеїді» маємо ми де-які топографічні ознаки Полтави; цю-ж п'єсу зближували із життям де-які слівця, що надавали їй місцевого колориту—Ворскла, Мазурівка—гора в Полтаві. І під цим поглядом по иншому можна, здається мені, розуміти скарги засідателя пана Щипавки—«...всьому земству урвалася т е п е р удка . . . Така . . . халепа, що притьмом накладно служити . . . Що перше дурницею доставалось, то т е п е р собі виправити треба, або купити...»

Додає до цього Возний, зітхаючи, свої уболювання: «Даже і в повітовім суді і во всіх присутственних містах унинє возпослідувало; малійшая проволочка илі прижимочка просителю, як водилось п е р ш е, почитається за уголовное преступленіе; а взяточок, сиріч—винужденний подарочок, весьма-очень іскусно у істця илі ответчика треба виканючити... Та що й говорить. Т е п е р і при рекрутських наборах вовся не той порядок ведеться... Трудно становиться жити на світі».

Бракує нам точних даних, але більш-менш певно гадати можна, що натякав тут Котляревський на якісь конкретні заходи, що ними намагався Рєпнін поліпшити стан урядових органів. Надто підкреслювано тут одміну поміж тим, що було раніше, та тим, що сталося т е п е р. Згадати-ж буде вчасно, що не любив Котляревський урядовців тогочасних. Свідчать про це не тільки відомі місця з «Енеїди», але й поводження його, як офіційної людини в службових зносинах [1]).

Можна думати, що таке наближування театру до життя подобалось публіці: робило воно його полтавцям близьким та рідним ділом. Згадаймо, що серед тих трьох десятків п'єс, про які ми певно знаємо, що виставлювано їх в Полтаві, аж три висміювали провінціялів. Збереглася ще цікава згадка Імберха про Щепкина, що розповідає про способи, якими надавав він своїй грі особливої цікавости.

Надзвичайну здатність мав Михайло Семенович удавати на сцені якусь відому публіці персону. Тут доходив він такої досконалости, що самі ці особи впізнавали себе, підтверджуючи цим подібність. У Полтаві грано якось раз «Богатонова», і в цій ролі удавав Михайло Семенович так добре одного досить таки значного вельможу, що коли з'явився Михайло Семенович, він сам скрикнув: «Mais, mon dieu, c'est mois». В опері «Жидовская корчма» він удавав одного заможного єврея полтавського так натурально, що вся публіка повторяла: «можна подумати, що сам З. вийшов на сцену», а євреї, що сиділи на гальорці, то так іменно і кричали: «ой

---

[1]) І. П а в л о в с ь к и й, стор. 246—248. П. П у щ и н с ь к и й. Службове листування І. П. Котляревського. «За сто літ». Київ. 1927. ДВУ І, 1—16.

батюшки, це наш З»[1]). Павловський, не знати з яких джерел, додає до цього, що цей єврей—міський голова Полтавський,—пропонував чималі гроші театрові, аби зняти п'єсу з репертуару. Рєппін же, дізнавшись про це, наказав яко-мога частіше виставляти п'єсу, а З., щоби не розсердити начальства, мусів театр одвідувати (Павловський, 218—219).

Отже дозволяє цей факт із життя полтавського театру краще зрозуміти й де-які моменти в «Полтаві».

7.

Переходимо тепер до другої п'єси Котляревського, яка з останньої чверти XIX століття поступилась своїм місцем на сцені для «Наталки-Полтавки», але за доби панування веселого водевіля займала досить помітне місце не тільки серед українських, але й російських п'єс.

Це, як писав ще 1885 р. автор великої статті про Котляревського в «Нові»—«не комедія типів, як «Наталка-Полтавка», а втішний водевіль, в якому багато шаржу й випадковостів, але такий, що веселішого за нього нема серед усіх, що змальовуванню народнього побуту присвячені» (V, 132). Думка ця, загалом кажучи, слушна. «Москаль-Чарівник» дійсно таки дуже наближається до того типу водевіля, що переможно панував у Росії за 20—40 рр. XIX в., і навіть пізніше, виховуючи в своїому стилі акторів та перешкоджаючи їм до нового російського репертуару перейти. Це той тип п'єс, проти якого лютував Гоголь, називаючи його «легкой, бесценной игрушкой», що могла народитися тільки у французів, «народу без фізіогномії».

---

[1]) Н. Ч(ерняев). М. С. Щепкин. Южный Край, 1895, № 4932.

Як водевіль, з'явився «Москаль-Чарівник» досить рано, за попередника собі маючи «Казака-Стихотворця» та инші нечисленні й менш помітні твори того-ж жанру.

Дуже багато писано про джерела цієї п'єси. Ще М. Петров, заперечуючи думку Куліша, що не властиве народньому уявленню змалював Котляревський чумака, навів пісню про те, як обдурила жінка чумака. Далі—знайшли акад. Дашкевич, акад. М. Сумцов, акад. В. Перетц, В. Боцяновський, І. Франко на той же сюжет народні казки—українські, російські, польські, грузинські. Акад. Дашкевич написав цілу статтю про джерела «Москаля-Чарівника», доводячи, що повстав цей водевіль з французької п'єси «Le soldat magicien» Anseaume'a. Ця думка була вже прищепилась в літературі, не зважаючи на те, що нічого не знаємо ми ані про те, щоб був Котляревський з нею знайомий, ані про те навіть, щоб була вона в репертуарі російських або французьких на терені Росії театрів.

З цього погляду більше мала за себе подана 1902 р. думка акад. В. Перетца, що дуже легко міг Котляревський взяти цей сюжет з «Письмовника» Курганова, що в його часи був у руках кожної письменної людини. А втім навіть і ця думка не вирішує питання. І. Франко записав у Галичині кілька народніх казок на цю-ж тему, надрукував опріч цього і цілу «первописну оперу» Петрушкевича, що на цьому-ж грунті казок очевидячки повстала (опера була вже відома в 30-х рр. у Галичині). А зовсім недавно зазначив К. Копержинський, що існували ще на початку XIX в. польські опери на цей же сюжет, що р. 1812 вийшла в Москві комедія «Солдат на ночлеге». А зрештою р. 1814 відома вже в Київі музика до якоїсь опери «Москаль-Чарівник».

Як бачимо, питання про джерела «Москаля-Чарів-

ника й досі не з'ясоване. І, хоч і можемо ми зазначати подібні риси поміж різними обробленнями того-ж таки сюжету, бракує нам даних щоб стверджувати, що той чи инший матеріял був обов'язково Котляревському відомий. Для нашої ж мети досить буде зазначити, що використав тут Котляревський жваве та веселе фабльо, що залюбки обробляли в драматичній формі й инші автори.

Нова форма драматична, що її обрав у даному разі Котляревський, спричинилась до певних труднощів, яких він так зрештою і не подолав. З водевільного безперечно сюжету виходячи, не дав він цілковито водевільних героїв. І, як не змагались однобічні критики полатати де-які недоладності в окресленні окремих постатів «Москаля-Чарівника», але не пощастило їм із цим. Тетяна готує вечерю Фінтикові—навіщо? І якщо у перших двох діях п'єси не з'ясовано ще остаточно характер Тетяни, то дальші її вчинки безперечно розходяться з попередніми. Тетяна—бездоганно вірна дружина своєму чоловікові—це певна несподіванка. Про певну, хоча й меншу недоробленість характеру можна говорити і що-до самого Чупруна. З одного боку, це довірливий тюхтій, з другого—маємо ми в ньому людину з певним нахилом і до скепсису (його підозрене—«Жінко!», коли знайшов він усі названі москалем страви), і яка разом з тим не від того, щоб прочитати комусь иншому мораль: наказує-ж він Финтикові «почитати матір свою, поважати старших себе»..., хоч і йшла розмова про відносини цього запанілого писарчука до матери ще без Чупруна.

Отже, певної недоладности не сховати. І повстає вона не через те, що не обробив достатньо Котляревский свою п'єсу,—це почувається хоча-б у недодержаності мови Фінтика: спочатку чисто-російська, набуває вона в де-яких місцях українські ознаки. Річ у тому,

що з'єднав Котляревський такі елементи, що співжитися разом не могли—водевільну структуру й певну тенденцію, що мала де-що москалям доводити. Звідти й заважкі для легкого водевілю сентенції та думки, звідти певне гальмування акції—моменти, для водевіля цілковито неприродні.

Комічна форма «Москаля-Чарівника», анекдот, що в основі його лежав, а також і бажання встановити неперервану наступність у всьому розвитку української літератури,—призвело до не раз висловлюваної думки про звязок Котляревського з традицією українського вертепу та інтермедій.

Ще Драгоманов зазначив був, що втворювали Гоголь-батько та Котляревський свої п'єси, мішаючи комічну манєру інтермедій з новомодним сентименталізмом á la Карамзін (Правда, 1874, 23). Далі сконкретизував цю думку М. Грушевський (М. Сергієнко). Зазначивши, що «діяльність Котляревського стоїть у жвавому, непорваному звязку з культурним життям гетьманщини, з попереднім українським друкованим і недрукованим письменством», вважає цей автор до «М.-Ч.» зосібна, що має ця п'єса «перед собою багату літературу українських інтерлюдій...[1]) і з тим разом має аналогічні з'явища в письменстві московскім». (До ювілею Котляревського. ЗНТШ. II, 147, 152).

А далі висловлювали різні дослідники цю-ж думку, ніколи не конкретизуючи її, не доводячи, в чім же власне полягає ця залежність п'єс Котляревського від вертепу. Тільки О. Я. Ефименкова, що також поділяла думку про звязок Котляревського з традицією давнього письменства українського, гадала, що 20 років, які відділяли утворення перших пісень «Енеїди» від п'єс Котляреў-

[1]) Тоб-то інтермедій. П. Р.

ського, мусіли де-чим відбитися на письменникові. Через це й не відважувалася вона зіставити обидві п'єси Котляревського ні з вертепною драмою, ні з комічними інтермедіями, хоч як спокуслива була і для неї ця думка (И. П. Котляревский в исторической обстановке. «Южная Русь». СПБ. 1905. II. 334).

Один тільки А. Музичка спробував зазначити точніше, в чому полягає вплив вертепу на Котляревського: «...злука елементу поважного з комічним у «Наталці-Полтавці», чи не та сама злука, що її бачимо в вертепі. А пісні й форма оперети... пояснюються не тільки російськими взірцями, бо саме в вертепній драмі діялог на кожному кроці переривається співами». Але чи можна оперувати такими загальниками, як допіру наведені, говорячи про вплив одного жанру на другий? А до того-ж якраз і знав вертеп злуку елементів поважного й комічного тільки в небагатьох моментах; загалом же розгалужено їх і стелею в самій будові вертепу і антрактом у виставі.

У чому зрештою міг зазнати Котляревський впливу інтермедій та вертепу?

Не говоритиму тут уже про те, що мусіло знайомство Котляревського з вертепом бути дуже обмеженим, особливо-ж рівняючи його до тих вражінь, яких зазнав він од нової уже форми комедії, що од Мольєра й комічної опери прямує. І поза цим усім, навіть поверхове порівнювання його п'єс з творами веселої частини давнього українського театру не дасть нам змоги про будь-яку залежність його від них говорити.

На чому будується комізм української інтермедії? Перше за все на надто нескладному сюжеті; в основі інтермедії лежить завжди такий елементарний анекдот, що його легко в трьох-п'яти рядках переказати можна. Далі не змальовує інтермедія детально характерів; вона

знає в своїому розпорядженні тільки такі-ж прості способи, як і ті, що їх уживав художник, вертепну ляльку утворюючи. Кожну дієву особу змальовано переважно з одного якогось боку. Козак—відважна людина, яка ні на що не вважає; лях—боягуз, що тільки вміє хвалитися; баба — сваркувата; селянин — трохи дурноверхий і т. и. Так само елементарна й техніка комічного ефекту—бійка, словесні дотепи, комічні ситуації, коли з'являється людина в невідповідному оточенні то-що. А окрім цього все це подано весело, навіть смерть негативного персонажа. В інтермедії б'є таке невсипуще джерело життєрадісности, що танки й співи провадять там за цілком природній вияв її. А все це позначено одною характерною рисою—елементарністю фарб та способів. Вертеп застосував собі все те-ж саме, надавши тільки музичного супроводу та об'єднавши численні інтермедії в одне якесь по вінця веселощами виповнене ревю.

Отже й досить, гадаю, буде наведеного сумарного огляду, щоби відкинути думку про вплив інтермедій на п'єси Котляревського. Та й взагалі, здається, повстали всі розмови про цей вплив тільки з потреби з'ясувати основну ознаку творів Котляревського, а з ними і всієї нової української літератури, те, про що застарілою термінологією писав акад. Дашкевич: «в українському письменстві виявлялись одразу характерні риси племінного типу сполучення реалізму, гумору та чулости» (Отзыв, 47—48). Не зважаючи на обізнаність Котляревського з новою західною літературою,—чого, здається відкидати не міг ніхто,—підійшов він у своїх творах значно ближче до життя, всупереч якраз цій новій західній літературі. Отже й приизводило це П. Житецького до думки про те, що реалізм Котляревського тільки продовжує традицію давнього українського письменства. І не місце звичайно тут про причини цієї зна-

менної ознаки нового українського письменства говорити, але можливо, що одною з тих причин, що примушували українського письменника не заноситися кудись за́ хмари, а придивлятися до дійсного життя,—була потреба боронити честь нації, звичайно, примітивно це розуміючи, доводити право на існування її характерних ознак у провінціяльному хоча-б масштабі.

Це між иншим і спонукало Котляревського при всій лояльності його вдачі, може навіть і офіціозності його світогляду, виступити в оборону свого народу, встромляючи полемічні думки навіть у співучу свою оперу, обтяжуючи ними легенький свій водевіль.

Отже, які думки висловлює у цих своїх п'єсах Котляревський (ідеї, суцільно через увесь твір проведеної, шукати не будемо, та її вже й не шукають після того, як висловив О. Огоновський думку, що «...поет гарною «Наталкою-Полтавкою» хотів зобразити чудову Україну.... звеличити ....щоб і «пан Возний» її полюбив...)?

Соціяльного питання в цих п'єсах майже зовсім бракує. Радіє виборний, що «простому народові» буде легше, викликає письменник співчуття до злиднів, через які мусить віддатися за нелюба Наталка—от і все. Навіть і бурлацьке життя Миколи показано так, що не матиме підстав глядач над його сирітською долею засумувати. Дотримуючи стилю комічної опери, не змалював він ані Виборного, ані Возного навіть такими фарбами, які бачимо ми в «Енеїді», де згадуються

Це все десятські та соцькії,
Начальники, п'явки людськії,
І всі прокляті писарі,
Ісправники все ваканцові,
Судді і стрянчі безтолкові
Повірені, секретарі. (III, 47).

Одного лише разу приходить Возному гадка скористатися з своїх прав—пригрожує він судом Терпилисі. І навіть москаль з'являється в Чупрунову хату шляхетний та лагідний,—наче-б то не вжив колись Котляревський що-до Енея такого порівнання—

Мутив, як на селі москаль (I.5).

Отже й не існує для Котляревського тут ніякого соціяльного питання: обраний ним жанр приглушив і ті нечисленні сатиричні моменти, що ними пересипано «Енеїду».

Зате не уникнув Котляревський певних патріотичних—в російському звичайно аспекті—сентенцій, які так звичайні були в тодішній драматургії. Згадаймо розмову Возного про Іскру, спів Миколи про Ворсклу, що

Зріло славне діло
. . . . . .
Козаченьки з москалями
Потішались над врагами.

Або ще виразніше в «Москалі-Чарівнику», де, начебто вказуючи на славних за його часів полтавців, Трощинського та Кочубея, каже Михайло: «Ось заглянь у столицю, в одну і в другу, та заглянь в сенат, та кинься по міністрах, та тоді й говори, чи годяться наші куди, чи ні».

Такі характерні так своєю наївністю, як і співзвучністю з ідеологією пануючої дворянської верстви, тиради та докази гідности української нації подавав своїй публіці письменник.

А поза національним питанням,—маємо ми наївні міркування про першенство військової служби перед статською:

Фінтик: У нас по гражданской службе есть много почетных людей, имеющих статские чины и звания.

Москаль: Но больше, я думаю, из таких, что служили первее на военной службе, а после отставки служат уже в статской.

Це дуже нагадує службову кар'єру Котляревського та високу повагу його до військового чину, через яку, як розповідає легенда, відмовився він вищого, але статського чину, яким хотів нагородити його цар.

Настрої та думки Котляревського збігались тут цілковито і з ідеями, що в звичайній комічній опері та драмі того часу висловлювалися. А втім варто прочитати хоча-б один утвір Княжніна, а надто Ілліна чи Феодорова, щоб побачити, як безмежно далеко відійшов од них Котляревський, як зумів він залишитися в рямцях художности, ніде не впадаючи в пересаду.

Отже, підсумовуючи, не скажемо ми, можливо, нічого по суті нового, певною мірою уточнивши тільки висновки, до яких критики та дослідники мало що не за ціле століття прийшли.

Обидві п'єси Котляревського були наслідком застосовування українському письменству цілковито нових для нього сценічних форм—комічної опери та водевіля. Вирісши в умовах провінційного російського театру, що орієнтувався в своїому житті на вимоги вищої дворянської верстви,—відбили вони разом із ним характерні риси того ґрунту, на якому як вони, так і їх автор з'явились. Твори письменника, що (як на ті часи) ставився свідомо до завдань українського письменства, і що через своє становище українського літератапіонера мусів шукати українських рис у сучасному йому селянстві, перейнято певною національною думкою, такою-ж скромною й лояльною, як і ввесь його політичний світогляд, як і все тихе та спокійне життя його,

провінційного урядовця, що вмів зберігати добрі відносини з начальством і, як культурна місцева людина, вмів задовольняти невеличкі потреби їх в українському художньому слові.

8.

Уже в 1885 році зауважено в «Нові» той вплив, який мала „Наталка-Полтавка“ на дальший розвиток української драми: всі ранні п'єси наслідували Котляревського; пізніше розвинув цю думку М. К. Зеров, зазначивши, що пішла рання українська драматургія тими шляхами, які намітили були п'єси Котляревського, «утворюючи або комічні оперети за «Наталкою-Полтавкою», або водевілі за «Москалем-Чарівником». Воно й не дивниця: близькі наступники Котляревського значно вужчий мали обрій розумовий, ніж він, тому й живилися з утворених ним зразків, що вже встигли себе на кону виправдати.

І найближче стоїть до Котляревського «Москаля-Чарівника» водевіль Гоголя-батька—«Простак, або хитрощі жінки, перехитрені москалем». Але насамперед спинитися треба на тих обставинах, в яких ця п'єса з'явилася.

Уже Драгоманов знаходив де-що спільне в причинах, що викликали до життя п'єси обох письменників, «пани та адміністратори, як Трощинський, Куракін (так!), що заводили на Україні двірки на взгляд петербурзького двору, викликали потребу театру, для котрого Гоголь-батько і Котляревський поставляли свої п'єси»... Так воно по суті й було: Вас. Оп. Гоголь, своя людина в заможнього протектора його—Трощинського, в багатьох випадках відплачував йому за ласку та матеріяльну запомогу, що він зазнавав їх од цього великого пана.

А втім помиляється Куліш, твердячи, що створив Трощинський театр за-для українських комедій Котляревського. Театр у Кибинцях існував уже раніше: ще 1813 року дякує небіж Трощинського Гоголеві «за доставленное вами благодетелю нашему семейное удовольствие в принятии на себя обязанностей по театральным представлениям, кои в согласном семейственном быту, найпаче для стариков, в большом свете живших, доставляют забавное время провождение» (П. Щ е г о л е в. Исторические этюды. Изд. 2. 38). Старий Трощинський, живучи в своєму маєтку (1806—1814, 1822—1829), був майже ввесь час сумний та похмурий, і родичі, що грілися коло нього, всіх зусиль покладали, щоб розвеселити його. Музика домашньої оркестри, танки челяди, співи переважно українських пісень («Ой біда, біда чайці небозі» викликала в нього сльози), особливо блазні та спеціяльні до них «шутодразнителі»—все це правило за способи, гідні того, щоб розважати старого. І треба віддати їм належне—були вони цілковито в дусі XVIII віку. Сьогодні піп у відставці втішає оповіданням про те, як повінчав він когось бубликами замість вінців, за що будім-то й розстригли його; завтра роблять опудало, що мало удавати того-ж таки попа, та вішають його на дереві. А далі танцює якийсь 105-річний дідок французьку кадриль з різними антраша; його тримали в домі саме для того, щоб старий Трощинський, бачучи його бадьорість в такі літа, не вважав би себе ще за дуже старого. І від таких жартів частенько бував він «в совершенном удовольствии».

Серед таких утіх і блискучих зборів, на які з'їжджалося иноді понад 100 чоловіка гостей, зародився й кибинецький театр. Цікаво проте, що досить, здається, культурна дочка письменника В. Капніста, описуючи в своїх мемуарах життя в Кибинцях, тільки згадує про

театр, значно більше місця приділяючи иншим розвагам. Чи не свідчить це певною мірою про те, що знайшов там театр досить скромне місце? Щось певне про те, як часто давано вистави, що саме грано,—сказати не можна: майже ніяких про це даних не збереглося. Знаємо ми тако-ж, що грано в 1824 р. «Мельник» Аблесимова та «Притворную Неверность» Грибоєдова, і що взагалі виставлені були на кибинецькій сцені обидві п'єси Вас. Гоголя—«Простак» (инакше звано «Роман та Параска») та «Собака-вівця». Важко навіть сказати, хто грав на цій сцені. Очевидячки не був це звичайний кріпацький театр, який на Україні існував значно рідше, ніж у Великорущині. Відзначався на цій сцені Гоголь-батько не тільки, як упорядчик вистав та драматург, а навіть і актор. Грала і його дружина; грав, певно, й дехто з старшої челяди, як це робилося по польських шляхетських театрах. Принаймні переказує Куліш зі слів М. І. Гоголевої де-що про те, як склався «Простак» В. О. Гоголя.

«У цій п'єсі,—пише він,—показані чоловік та жінка, які жили в домі Трощинського, дістаючи утримання, чи якось инакше, і належали, як видко, до вищого лакейства. Вони з'явились в комедії з своїми власними прізвищами тільки в простому селянському побуті і, хоч і грали мало що не те-ж саме, що траплялось у них у дійсному житті, але не пізнавали себе на сцені». Був із цього Романа великий дурень, з дружини його—жінка спритна, що вміла дурити чоловіка.

Отже знову маємо ми начеб-то дійсну подію, як джерело п'єси. Але подібність цього сюжету до «Москаля-Чарівника» очевидна; тому й повставало не раз питання про те, яка п'єса від якої залежить, не розв'язане остаточно й дотепер. Одне лише сказати можна, що оскільки прив'язується утворення «Москаля-Чарів-

ника» до 1819 року, то навряд чи гадати доводиться, щоб використав Котляревський тут сюжет Гоголевої п'єси, що мусіла повстати тоді десь 1813—1814 р.[1])

Зворотнє-ж явище цілком можливе: якраз в-осени 1819 р. мусів Гоголь приїхати до Полтави, бо вступав тоді майбутній письменник до школи; тоді й міг Вас. Гоголь не тільки побачити «Москаля-Чарівника», але й добре запам'ятати цю п'єсу: не аби-якою подією було з'явлення аж двох українських п'єс на полтавському коні. Так і міг Гоголь, взявши цей сюжет, тільки пристосувати його до місцевих обставин, надавши дієвим особам подібности до певних, всім добре відомих, постатів. Уживав він цим того-ж самого способу, що відомий був з практики полтавської сцени часів Котляревського й Щепкина.

Яку-ж вартість мала ця обробка так добре вже відомого сюжету?

«Якщо Гоголь,—писав Куліш,—взяв сюжет «М.-Чарівника» і обробив його по-своїому, то зробив він так, як роблять нечисленні таланти, що перероблюючи написані вже п'єси, позбавляють їх помилок.... та дають їм нове життя». І, як позитивні ознаки, зазначає Куліш «натуральність та ймовірність, обмеженість карикатури», а инший автор, що під безперечним упливом думок цього критика про Котляревського був, ставить Гоголеві за заслугу те, що «симпатизує він своїому народові»; що-до «Простака», то там нема ні зайвих фраз, ні фарсу, ні зайвих речей; усе у його «у себе дома», усе на своїому місці (М а р у с я К. Критичний огляд української літератури. Русалка, 1866, № 545). Але можуть ці твердження О. Кониського, як скеровані вій-

[1]) 1814 року знову покликано Трощинського до державної роботи до Петербургу.

стрям своїм проти Котляревського, бути тільки зразком сторонничої критики; відома-ж бо річ, що не позбавлено і Гоголів водевіль елементів фарсу і що лежить в основі його той же самий по суті сюжет. А втім маємо ми в «Простаку» витриманішу проти «Москаля-Чарівника» форму: у цій п'єсі Гоголя бачимо ми так водевільні типи, як і водевільні ситуації комічні; бракує цілковито тої своєрідної, але й серйозної, (як на ті часи, звичайно), національної думки, що обтяжила легку будівлю п'єси Котляревського.

І мав знову тут рацію Куліш: «Василь Опанасович Гоголь, бувши живою людиною свого суспільства, захопив у свою творчість українського простонароднього життя стільки, скільки тодішнє суспільство вимагало для її відтворення. Жарти, пісня для приємної розваги—ось і все, чого шукати міг тогочасний письменник у покинутому панами народньому побуті; і Гоголь-батько дуже мистецьки й розумно взяв із нього ці елементи». (Основа. 1862, III, 23). Дійсно, тільки виконував тут Гоголь-батько те замовлення, що йому оточення ставило. «Великий майстер на малі справи», як влучно характеризує В. Гоголя його біограф Щеголев, лишався й тут собі вірним; від нього вимагали потішити товариство легкою та приємною виставою, ідеології-ж не питали; він і давав тільки те, що було треба.

І непомітною зовсім проходить тому така цікава риска, як слова Романові, що свідчать про його зубожения: «нивки й ліски давно розпродав, скот ніпочому; тільки що послідній хліб продати, щоб прокляті сіпаки не обливали на морозі холодною водою». Мало в'яжеться ця гірка деталь кріпацького побуту з уявою про ледачого гевала, що ввесь час лежить на печі.

І таким же приємним жартом, на веселому анекдоті збудованим, була певно й загублена п'єса Гоголева

«Собака-вівця». Знову маємо ми дурноверхого селянина, якого ошукати може перший-ліпший спритний москаль. І вже коли вбачати послідовно в кожній більш чи менш негативній постаті сатиру на ввесь народ український, то найбільше, здається, матеріялу для цього давав якраз Гоголь своїми п'єсами; написано-ж їх по суті на анекдоти про дурощі хахлацькі, яких чимало зустрічати можна було по російських журналах 1810—1820 рр.

9.

Всі розглянуті досі твори драматичні повстали з репертуарних потреб, розраховані були на певну сцену, а навіть і на певний склад акторів. Тому й мають вони безперечні драматичні вартості. Довгий час недруковані, чималої уже слави зазнали п'єси Котляревського; і бодай з прибільшенням, але правдиво по суті писано 1846 р. в петербурзькій газеті про «Полтавку»:— «Сотні копій її ходять і тепер теж по всій Україні, народ засвоїв пісні, що написав І. П. Котляревський, і багато є осіб, що всеньку оперу знають на пам'ять»... (Стешенко, цит. кн. стор. 107). Отже й не дивниця, що викликала вона наслідування, що з'являлись автори, які прибрали в трохи одмінні шати її сюжет та форму.

Одною із таких спроб була й оперета Я. І. Кухаренка «Чорноморський побит». Що-правда, сама вже її назва говорила про нові завдання, що їх собі автор поставив. Мала-ж вона бути не тільки побутовою п'єсою, але й з певними історичними моментами; стояло бо далі в її заголовку: «...на Кубані між 1794 і 1796 роками». Не були ці дати випадковими; чимало порозсипувано по всій п'єсі дрібниць, що нагадують перші роки колонізаційного життя полтавських козаків на новому ґрунті. Додержано й певного, нового і оригінального, «couleur local»—походи за Кубань по здо-

бич, козак, якого в попи пострижено за бешкети і який, здається, й не має на гадці свого поводження міняти. Цікавою рисою є відсутність патріотичних російських мотивів, що звичайно дуже легко в такому оточенні повстати могли. Найкращий епітет козакові—це те, що він бравий; це становить його окрасу, незалежно від того, за що він б'ється.

Властивою цій п'єсі рисою є побутовий елемент. Автор відходить від стрункої будови «Наталки-Полтавки». Щоб показати кумедне подружжя, що ввесь час ладне сваритися й битися навіть, уводить він Цвіркуна й Цвіркунку, що чимало таки уваги й місця в творі займають. Навмисною була й постать п'яниці, яким подано Харка Кабицю: очевидячки, мало таке оформлення старого та бридкого суперника свою самостійну мету для Кухаренка. А з другого боку дозволяє воно невеличкою хоча-б мірою виправдати розвязку п'єси, коли вжито чисто мольєрівського прийому—шлюб з потрібною для долі коханців особою через улаштоване інтригою переодягання. З такого-ж типу комедії взято швидкі зміни в настроях невблаганої, здавалось, до того часу матери: хоч і каже вона, що чомусь був їй не до шмиги Іван, але ладна вона тут змінити своє до нього ставлення.

Звичайно, розходились такі характерні для техніки мольєрівської комедії елементи з побутовою п'єсою. Але знову маємо ми тут поєднання двох стилів: назвав бо автор цю п'єсу комічною оперетою. Але пісенний елемент посідає в цій п'єсі инше місце. У «Полтавці» правили пісні за допоміжні засоби, якими користувались дієві особи, коли надто безпорадною та сухою здавалась прозова мова. В Кухаренка-ж набуває пісня самостійної цінности; тому й вміщає він у свою оперу довгенькі таки співи про «Саву Чалого, про Харка та инші. Через це вважати можна цю п'єсу першою, що заслу-

говує епітету «побутово-етнографічної». Згадаймо-ж, що подано тут обряд благословлення молодої. Ще крок, і дасть Шевченко точно в етнографічному дусі додержану картину сватання з усім характерним для нього церемоніялом.

Нові та свіжі фарби Кухаренкової оперети, а разом із тим і надзвичайна обмеженість українського репертуару спричинялися до зацікавлення цією п'єсою. Шевченко сам віддав її до цензури, хотів поставити в аматорській виставі студентів військово-медицинської Академії. У той же час, певно по сусідству, бере п'єсу таганрозька трупа для вистави; виставляли цю п'єсу, як пам'ятає уже М. К. Садовський, і пізніше. Але справжнього сценічного життя не зазнала вона, аж поки М. П. Старицький не переробив її. У тому вигляді, як вийшла вона з-під пера Кухаренка, була вона надто важка; про чималу кількість побутового елементу нам доводилось уже говорити, а поза цим мають розмови несценічний характер: окремі репліки надто важкі та довгі.

«Черноморським побитом» Кухаренка не обмежилось наслідування «Наталці Полтавці». Даний від неї імпульс викликав до життя й инші твори. Так повстала в 30-х рр. XIX віку перша віршована з нової драматургії п'єса—«Любка или Сватанье в Рихмах»—знову таки оперета. Сюжет її той же, що і в попередніх п'єсах, тільки перешкоди повстають тепер з боку батьків не дівчини, а парубка: старий дід не дозволяє йому одружитися з бідною дівчиною. Спосіб, у який розвязується п'єса—вигадка; за допомогою „подьячего" Крутія дурять Грицевого діда звісткою, буцім-то дістала мати його нареченої листа від брата з Кубани, що сповіщав про своє багацтво. А в останню хвилину допомагає ще й традиційне з часів іще грецької комедії „впізнання". Суперник Гриців—дяк—довідується, що

має Гриць владну руку проти нього: його дядько—секретар консисторії.

Певного якогось колориту місця чи часу п'єсі бракує, згадується за гетьмана (III. 5), далі про козака, що зібрав чимало грошей на Кубані, але все це надто невиразно. Зате цікаву риску маємо ми в словах дядька:

Да, мої гроші мають власть:
Писну судді—вона в острозі (III, 3)

блідий натяк на економічне розшарування селянства.

Етнографічний матеріял, що набрав собі певної самоцінности в „Чорноморському побиті", природньо мусів розвиватися і в инших п'єсах. Отже й зустрічаємо ми його чимало в п'єсі „Купала на Івана", теж опері, що має характерний підзаголовок; „в якій обряди купала та весілля подано, як водяться вони в українців, в дійсному їх вигляді з національними піснями". Маємо ми тут де-які народні пісні, скомпоновані автором дуети, де-які моменти з купальського свята, а далі цілісіньку дію присвячено весіллю, яке подано так детально, що розглядати його довелось би десь на сторінках етнографічних дослідів.

Такий же дужий етнографічний момент маємо ми в п'єсі К. Тополі „Чары или несколько сцен из народных былей и рассказов украинских" [1]).

На жаль, ми нічого певного про автора цієї п'єси не знаємо. Друга його п'єса „Чур-Чепуха или несколько фактов из жизни украинского панства", видана в 1844 р. в Казані, має досить виразний колорит Правобережжя [2]), як у побутових самих малюнках, так і в мові. Не така

---

[1]) (М. 1837). Цензурний дозвіл—Москва, 1834, XII, 7.

[2]) Певні симпатії до цієї частини України помічаємо ми в передмові до „Чар".

вже нецікава, рівняючи до „Чар“, як писав Куліш, вона свідчить, що автор мав око непоганого спостерігача, що вмів, бодай і в гротесковій формі, подати побутові малюнки, та порушити разом із тим де-які оригінальні для тодішньої української драми мотиви.

„Чари“ з одного боку завершують один процес у житті української драматургії, з другого боку розгортають нову сторінку в ній. Виплив з перейнятої сцільним настроєм народньої пісні-балади про те, як Маруся Гриця отруїла, цей твір є по суті не так п'єса, як низка малюнків, що поволі драматизують цей сюжет. Пісень у цій п'єсі дуже багато, розмовні сцени правлять иноді тільки за з'єднувальні сцени поміж ними. Начеб-то довів до краю тут автор ті способи, які ми ще в „Чорноморському побиті“ досить виразно помітили. Бодай парадоксом це стане, але була з цієї— п'ятої, здається, з відомих нам ранніх українських п'єс— ланка, якою ніби завершувано еволюцію тієї драми етнографічно-побутової, що перші лише свої кроки робила на шляху, який ішов протягом чи не цілого століття. Пісенний елемент доведено тут до максимального розміру. Це було певною перестрогою авторам сценічних творів і об'єктом захоплення тим критикам, що милувалися в свіжому та запашному українському фольклорі, що про нього дізнавались вони чи не з одних лише драматичних утворів.

Але, кінчаючи одну лінію в розвитку української драматургії, починали „Чари“ другу.

Попередні п'єси українські знали різні варіянти на тему невдалого з тих чи инших причин кохання. До рясних сліз доходила вже історія Наталки; досить серйозний опір дала Маруся в п'єсі Кухаренка, але самий жанр цих п'єс підказував глядачеві вже обов'язково щасливу розвязку. П'єса-ж Тополі переносить акцію в

сферу драматичної колізії. Галя не з тих дівчат, що примиритися можуть з тим, що кохатиме її милий иншу. А через це неминучий і той чи инший трагічний кінець—смерть, уперше в українському драматичному творі. Що правда, мав цей автор певно більший хист до карикатурної комедії; не пощастило йому в „Чарах" і дати велике драматичне напруження, показати, як зростає одчай дівчини, її вагання що-до дальших учинків, то-що. Цікавий проте вже самий факт—питання поставлене, а разом із тим порушено й традиційний щасливий сюжет комічної опери.

Але, відпливши від одного берега, не пристав автор до другого: якщо й є в його п'єсі закінчений сюжет, то він тоне у силі-силенній різного другорядного по суті самого завдання матеріялу. Де-які натяки на побутовий елемент (п'яний війт, що кличе зпросоння на панщину, ворожка), святкова гульня, подана в формі танків та пісень, — це ознаки того, що вийшли етнографічно-побутові моменти поза береги, які відводив їм, приміром, Котляревський. А разом із цим багатство пісенного елементу й спонукало до спроб поставити цю п'єсу на сцені; це й робилося, ще в 80-х роках, як мені про це доводилось чувати.

Розглянуті п'єси—тільки перші сторінки нової української драми. Минули десятиріччя, далеко просунулось життя вперед, а театр український довгий час іще перебував у стані якихось розпорошених елементів, коли відбувались вистави його тільки випадково, коли не гуртувались спеціяльні українські трупи, не згадуючи вже про які-будь постійні українські театри. А коли під настирливими вимогами життя з'явився окремий український театр, коли засяяв він купкою

могутніх талантів, з'явились і імпульси для розвитку української драми. Тоді й почала вона свою еволюцію од тих же по суті форм, яких перші зразки дає Котляревський та Тополя; комічна опера й водевіль та романтична драма перетворились у ті українські п'єси, що крайніми бігунами їхніми були комедія та мелодрама,—в ранні моменти свойого існування з обов'язковим супроводом співу, а иноді й танку.

ІВ. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

ПОЛТАВКА

Українська опера на дві дії

Дієві особи:

Тетерваковський, возний.
Горпина Терпилиха, стара вдова.
Наталка, дочка її.
Петро, коханий Наталчин.
Микола, далекий родич Терпилишин.
Макогоненко, сільський виборний.

ДІЯ ПЕРША.

Театр показує село над рікою Ворсклом. Через сцену улиця українських хат до річки; тут і Терпилишина оселя.

ЯВА І.

Наталка (виходить з хати з відрами на коромислі; дійшовши до річки, ставить відра на березі, а сама підходить задумана до краю сцени та співа).

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться.
О, як моє болить серце, а сльози не ллються!.. (2)

Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тоді і полегша, як нишком заплачу. (2)

Не поправлять сльози щастя, серцю легше буде;
Хто щасливим був часочок, по смерть не забуде... (2)

Єсть же люди, що і моїй завидують долі:
Чи щаслива та билинка, що росте на полі? (2)

Що на полі, що на пісках, без роси на сонці—
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці!.

Де ти, милий, чорнобривий? Де ти?—озовися!..
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися!..

Полетіла-б я до тебе, та крилля не маю,
Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю...

До кого я пригорнуся і хто приголубить,
Коли тепер того нема, який мене любить?..

Петре, Петре!.. Де ти тепер? Може, де скитаєшся в нужді і горі і проклинаєш свою долю; проклинаєш Наталку, що через неї утеряв пристанище, а може... (плаче) може й забув, що я живу і на світі!.. Ти був бідним, любив мене і за те потерпів і мусів мене оставити; я тебе любила і тепер люблю... Ми тепер рівні з тобою: і я стала така бідна, як і ти. Вернися до мого серця!.. Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закриються...

ЯВА II.

Наталка і Возний.

Возний. Благоденственного і мирного пребиванія!.. (На бік) Удобная оказія предстала зділати о себі предложеніє насамоті...

Наталка (кланяючись). Здорові були, добродію, пане возний!..

Возний. Добродію... добродію!... Я хотів би, щоб ти звала мене—теє то, як його—не вишеупом'янутим ім'ярек.

Наталка. Я вас зву так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум...

Возний. Не о сем, галочко,—теє то, як його—хлопочу я; но желаю із медових уст твоїх слишати умилительное названіє, сообразноє моєму чувствію. Послушай...

От юних літ не знал я любови,
Не ощущал возженія в крові;
Как вдруг предстал Наталки вид ясний,
Как райський крин душистий, прекрасний:

Утробу всю потряс...
Кров взволновалась,

Душа смішалась,—
Настал мой час!

Настал мой час, і серце все стонеть;
Как камень, дух в пучину зол тонеть.
Безмірно, ах! люблю тя дівицу,
Как жадний волк младую ягницу.

Твої предвіщаєть зрак
Мні жизнь дражайшу,
Для чувств сладчайшу,
Как з медом мак!

Противні мні статуть і розділи,
Позви і копії страх надоїли;
Незносен мні синклит весь бумажний,
Противен тож і чин мой преважний...

Утіху ти подай
Душі смятенной
Моїй письменной.
О, ти мой рай!..

Не в состоянії поставить на вид тобі сили любви моєй!.. Когда-б я іміл—тее то, як його—столько язиків, сколько артикулів в статуті илі сколько зап'ятих в Магдебургськім праві, то і сих не довліло би на восхваленіє ліпоти твоєї!.. Єй, єй! люблю тебе... до безконечности!..

Наталка. Бог з вами, добродію!.. що ви говорите! Я речи вашої в толк собі не возьму...

Возний. Лукавиш—тее то, як його—моя галочко!.. і добре все розумієш. Ну, коли так—я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Наталка. Гріх вам над бідною дівкою глумитись! Чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви

багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду. Та і по всьому я вам не під пару...

Возний. Ізложеннії в ответних річах твоїх резони суть—тее то, як його—для любви нічтожні. Уязвленное часто-реченною любовію серце, по всім божеським і человіческим законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніе. Оная любов все—тее то, як його—ровняєть. Рци одно слово: «люблю вас, пане возний»—і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірнім і вічнім союзі з тобою.

Наталка. У нас єсть пословиця: «знайся кінь з конем, а віл з волом»... Шукайте собі, добродію, в городі панночки. Чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підіть лиш у неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, таких гарних, що й розказати не можна!..

Возний. Бачив я многих—і ліпообразних, і багатих. Но серце моє не імієть—тее то, як його—к ним поползновенія. Ти одна заложила йому позов на вічниї роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе і послі нішпорной даже години.

Наталка. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того не розумію. Та і не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

Возний. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже—тее то, як його—полюбив, як тілько ви перейшли жити в наше село. Моїх діл околичності, возникающії із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніе пред тобою; тепер же читаю—тее то, як його—благость в очах твоїх... До формального определенія о моєй участі

открой мні, хотя в термині, партикулярно, резолюцію: могу ли—тее то, як його—без отсрочек, волокити, проторов і убитков получити во вічное і потомственное владініе тебе—движимое і недвижимое імініе для душі моєй—з правом владіти тобою спокойно, безпрекословно і по своїй волі—тее то, як його—розпоряжаться. Скажи, говори, отвічай, ответствуй: могу ли бить—тее то, як його—мужем пристойним і угодним душі твоїй і тілу?

Наталка (співа).

Видно шляхи полтавськії і славну Полтаву—
Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.

Не багата я і проста, но чесного роду,
Не стижуся прясти, шити і носити воду.

Ти в жупанах і письменний, і рівня з панами,
Як же можеш ти дружиться з простими дівками?

Єсть багацько городянок—вибирай любую;
Ти пан возний: тобі треба не мене сільскую.

(Скінчивши співати, говорить):

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартувати надо мною, безпомощною сиротою; моє все багацтво єсть моє добре ім'я: через вас люди почнуть шептати про мене; а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

(Музика починає грати прелюдію. Наталка задумалась, а Возний міркує собі на думці і показує смішні міни на обличчі).

ЯВА III.

Наталка, Возний, потім Виборний, з'явившись на сцену, співає.

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда,
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав.

Ой, по горі, по Панянці,
В понеділок дуже вранці,
Ішли наші новобранці,
Поклонилися шинкарці;
А шинкарка на їх—морг:
«Іду, братіки, на торг!..»

Ішли ляхи на три шляхи,
А татари на чотири,
Шведи враги поле вкрили;
Козак в лузі окликнувся—
Швед, татарин, лях здригнувся,—
В дугу всякий ізігнувся!

(Наталка підходить до відер, бере їх і йде додому. Виборний підходить до Возного).

Возний. Чи се—тее то, як його — нова пісня, пане виборний?

Виборний. Та це, добродію, (кланяється) не пісня, а нісенітниця. Я співаю иноді, що в голову лізе... Вибачайте, будьте ласкаві, не добачив вас.

Возний. Нічого, нічого... Відкіль це так?... Чи з гостей ідете—тее то, як його?...

Виборний. Я йду з дому. Випроваджав гостя: до мене заїжджав засідатель наш, пан Щипавка; так уже, знаєте, не без того,—випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою за-

кусили, а вишнівки з кварту укутали, та й, як то кажуть, і підкріпилися...

Возний. Не розказував же пан Щипавка якої новини?

Виборний. Де то не розказував! Жалувався дуже, що всьому земству урвалася тепер удка; та так, що не тілька засідателям, но самому комисарові уже не те, як давно було. Така, каже, халепа, що притьмом накладно служити, бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер собі виправити треба, або купити.

Возний. Ох, правда, правда!.. Даже і в повітовім суді і во всіх присутственних містах унинє возпослідувало; малійшая проволочка илі прижимочка просителю, як водилось перше, почитаєтся за уголовноє преступленіє; а взяточок, сиріч — винуждений подарочок, весьма-очень іскусно у істця илі ответчика треба виканючити... Та що й говорить! Тепер і при рекрутських наборах вовся не той порядок ведеться... Трудно становиться жити на світі...

Виборний. Зате нам, простому народові добре, коли старшина буде богобоязлива і справедлива, не допускатиме письменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куди ви, добродію, налагодились?..

Возний. Я наміревал—теє то, як його—посітити нашу вдовствующую дияконіху, но, побачивши тут Наталку (зідхає), остановився побалакати з нею...

Виборний (лукаво). Наталку? А де-ж (оглядається) вона?..

Возний. Може пішла додому.

Виборний. Золото—не дівка! Наградив бог

Терпилиху дочкою... кромі того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна—яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує всіх старших себе, яка трудовиця, яка рукодільниця, себе і матір свою на світі держить!..

Возний. Нічого сказати—тее то, як його—хороша, хороша, а уже в такім возрасті...

Виборний. Та й давно-б час, так що-ж!.. Сирота, ще й бідна—ніхто і не квапиться...

Возний. Однако-ж я чув, що Наталці траплялись женихи, і весьма пристойнії... Наприклад, Тахтаулівський дячок, чоловік знаменитий басом своїм, ізучен єрмолоя і даже знаєть печерсько-лаврський напів; другий—волосний—тее то, як його—писар із Восьмачок, молодець не убогий і продолжающий службу свою безпорочно скоро год; третій—підканцелярист із суда, по імені Скоробреха... і многії другії... Но Наталка...

Виборний. Що? одказала?.. Добре зробила... Тахтаулівський дяк п'є горілки багато і уже спада з голосу. Волосний писар і підканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики обидва і голі, вашеці проше, як хлистики; а Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годував і зодігав.

Возний. Для чого-ж не письменного? Наука—тее то, як його—в ліс не йде; письменство не єсть преткновеніе илі поміха ко вступленію в законний брак. Я скажу за себе: правда, я—тее-то, як його—письменний, но по благости всевишняго єсмь чоловік, а по милости дворян—возний, і живу, хоть не так як люде, а хоч біля людей. Копійка волочиться і про чорний день іміється:

признаюсь тобі, як приятелю, буде чим і жінку— теє то, як його—і другого кого годувати і зодігати.

Виборний. Так чом же ви не одружитеся? Уже-ж, здається, пора... Хіба в ченці постригтись хочете? Чи ще, може, сужена на очі не нависла?.. Хіба хочете, щоб вам на весіллі цю пісню співали?.. Ось слухайте: (співає)

Ой, під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодою, як із ягодою. (2)

І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду, на вулицю погулять!» (2)

«Ой, я й сам не піду, і тебе не пущу:
Хочеш мене старенького та покинути. (2)

Ой, не кидай мене, моя голубочко!
Куплю тобі хатку, іще й сіна жатку, (2)
І ставок, і млинок, і вишневий садок!»

«Ой, не хочу хатки, ані сіна жатки,
Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка. (2)

Ой ти, старий дідура, ізогнувся, як дуга,
А я молоденька, гуляти раденька».

Возний. Коли другії облизня поймали, то і ми остерегаємося. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіє, і я собі на умі.

Виборний. А вам що до Наталки?—будьто всі дівки на неї похожі? Не тільки світа, що в вікні: цього дива повно на світі. Та до такого пана, як ви, у иншої аж жижка задрижить!..

Возний (на бік). Признаюся йому в моїй любви к Наталці!.. Послухай, пане виборний... Ніде—теє то, як його—правди дівати: я люблю Наталку всею душею, всею мислію і всім серцем моїм. Не можу без неї жити, так її образ—теє то, як його—за мною і слідить... Як ти думаєш? Як совітуєш в таковом моїм припадці?..

Виборний. А що тут довго думати? Старостів посилати за рушниками, та й кінець! Стара Терпилиха не зсунулась іще з глузду, щоб вам одказати.

Возний. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода—кирпу гне!.. я уже їй говорив, як то кажуть, надогад боряків,—теє то, як його,—так де!—ні приступу!..

Виборний. Що-ж вона говорить? Чим одговорюється і що каже?..

Возний. Она ізлагаєть перезоннії—теє то, як його—причини. Она приводить в довод знакомство вола з волом, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном, себе бідною, а мене багатим, себе простою—теє то, як його—а мене возним, і рішительний приговор учинила—що я ей, а она мені не рівня—теє то, як його.

Виборний. А ви-ж їй що?

Возний. Я єй пояснил, що любов все ровняєть.

Виборний. А вона-ж вам що?..

Возний. Что для мене благопристойнеє панночка, ніж простая селянка.

Виборний. А ви-ж їй що?

Возний. Что она—теє то, як його—одна моя госпожа.

Виборний. А вона-ж вам що?

Возний. Что она не вірить, щоб так дуже—тее то, як його—можно полюбити.

Виборний. А ви-ж їй що?

Возний. Що я єї давно люблю.

Виборний. А вона-ж вам що?

Возний. Щоб я одвязався од неї.

Виборний. А ви-ж їй що?

Возний (з запалом). Що?—Нічого!.. Тебе чорт приніс—тее то, як його—Наталка утекла, а я з тобою остався.

Виборний. Ой, ви письменні!.. Вгору деретеся, а під носом нічого не бачите!.. Наталка обманювала вас, коли говорила, що ви їй не рівня. У неї не те на серці...

Возний. Не те? А що-ж такее?

Виборний. Уже не що!.. Другого любить! Ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покійний Терпило жив був, то прийняв був до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець вирiс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів три, або чотири, з нею вигодувався і зріс вкупі. Терпило і Терпилиха любили годованця свого, як рідного сина,—та було й за що!.. Наталка любилась з Петром, як брат із сестрою. Но Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею: зачав, бач, заводити бенькети з повитчиками, з канцеляристами, купцями і цехмистрами, пив, гуляв і шахрував гроші, покинув свій промисел, і мало по малу розточив своє добро, розпився... зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; після, як не стало і посліднього цього робітника, Терпило зовсім ізвівся—в бід-

ності умер і без куска хліба оставив жінку й дочку.

Возний. Яким же побитом—тее то, як його—Терпилиха опинилась в нашем селі?

Виборний. У Терпила в городі на Мазурівці був двір—гарний, з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерти свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

Возний. А вишеречний Петро де—тее то, як його—обрітається?

Виборний. Бог же його зна. Як пішов з двора, то мов у воду впав і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сліз Петра не згадує...

Возний. Наталка неблагоразумна: любить такого чоловіка, которого—тее то, як його—может бить і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

Виборний. Або, як той грек мовляв: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник»... А я все-таки думаю, коли-б чоловік добрий найшовся, то-б Наталка вийшла заміж, бо убожество їх таке велике, що не в моготу становиться.

Возний. Сердечний приятелю!.. возьмися у Наталки і матери хожденіє імміти по моєму сердечному ділу. Єжели виграєш—тее то, як його—любов ко мні Наталки і убідиш її доводами сильними довести її до брачного моєго ложа на законнім основанії, то не пожалію—тее то, як його—нічого для тебе. Вір—без дани, без пошлини, кому хочеш, позов заложу і контроверсії сочиню,—божусь в тім: єй же, єй! єй!

Виборний (подумав трохи). Що-ж? Спрос не

біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

Возний. Осмілься!.. Ти умієш увернутись—теє то, як його—хитро, мудро, недорогим коштом. Коли-ж що, то можна і брехнути для обману, приязни ради.

Виборний. Для обману? Спасибі за це!.. Брехати і обманювати других—од бога гріх, а од людей сором.

Возний. О, простота, простота!.. Хто тепер—теє то, як його—не бреше і хто не обманиваєть? Повір мні, єжели би здесь собралось много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнув: «Брехуни й обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас!..»—Єй-єй, всі присіли-б к землі совісти ради!.. Блаженна лож, когда биваєть в пользу ближніх... а то біда—теє то, як його—що часто лжемо илі ради своєй вигоди, илі на упад других.

Виборний. Воно так, конечно: всі люди грішні; однако-ж...

Возний. Що однако-ж? всі грішні, та іще й як!.. І один другого так обманюють, як того треба!.. І як не верти, а виходить—кругова порука. Слухай:

Всякому городу нрав і правà,
Всяка имієть свой ум голова;
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс. } 2

Лев роздираєть там волка в куски,
Тут же волк цапа скубе за виски.
Цап у городі капусту жує:
Всякий з другого бере за своє. } 2

Всякий, хто вище, то нижчого гне,
Дужий безсильного давить і жме.
Бідний багатого—певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга. } 2

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить;
Хто не лукавить, то ззаду сидить.
Всякого рот дере ложка суха—
Хто-ж єсть на світі, щоб був без гріха?.. } 2.

Виборний. Воно так!.. Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого завдають бешкету, що і старикам не в пам'ятку!.. Добре, пане возний!.. Я вас поважаю і зараз іду до старої Терпилихи. Бог зна, до чого ведеться... Може воно і добре буде, коли ваша доля щаслива!..

Дует

Возний і Виборний.

Ой, доля людськая—доля єсть сліпая!
Часто служить злим, негідним і їм помагає. (2)

Добрі терплять нужду, по миру товчуться,
І все не в лад їм приходить, за що не возьмуться. (2)

До кого-ж ласкава ця доля лукава,
Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукави.

Без розума люди в світі живуть гарно,
А з розумом, та в недолі, вік проходить марно.

Ой, доле людськая, чом ти не правдива,
Що до инших дуже гречна, а до нас спесива.

(Скінчивши співати, виходять. Сцена міняється і показує середину Терпилишиної хати).

ЯВА IV.

Терпилиха пряде. Наталка шиє.

Терпилиха. Ти оп'ять чогось сумуєш, Наталко! Оп'ять щось тобі на думку спало?..

Наталка. Мені з думки не йде наше безталання.

Терпилиха. Що-ж робити? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити: покійний твій батько довів нас до цього.

Наталка. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старости, а вмерти бідним... він не винуватий.

Терпилиха. Лучче-б була я вмерла: не терпіла-б такої біди, а більш через твою непокірність.

Наталка (кладе роботу). Через мою непокірність ви біду терпите? Мамо!

Терпилиха. А як же? Скілько хороших людей сваталось за тебе—розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надежду?

Наталка. В надежду на бога. Лучче посідію дівкою, як піду заміж за таких женихів, як на мені сватались. Уже нічого сказати—хороші люди!..

Терпилиха. А чому й ні? Дяк Тахтаулівський чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко—чому не люди... Кого-ж ти думаєш дождатись—може пана якого, або губерського панича? Лучче-б всього, якби вийшла за дяка,—мала-б вічний хліб: була-б перше дячихою, а послі й попадею.

Наталка. Хотя-б і протопопшею, то бог з ними! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли мені вони осоружні... Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!

Терпилиха. Знаю, чом тобі всі не любезні: Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш: чотири годи уже як об нім ні слуху нема, ні послушанія.

Наталка. Так що-ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то й він жив і так же пам'ятує об нас, та боїться вернуться.

Терпилиха. Ти не забула, як покійний твій батько напослідок не злюбив Петра і умираючи не дав свого благословення на твоє з ним замужество; та й і мого ніколи не буде.

Наталка (підбіга до матери, хапа її за руку й співає).

Ой, мати, мати, серце не вважає:
Кого раз полюбить, з тим і умирає. (2)

Лучче умерти, як з немплим жити,
Сохнуть з печали, що-день сльози лити. (2)

Бідність і багацтво—єсть божа воля:
З милим їх ділити єсть щаслива доля. (2)

Ой, хіба-ж я, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі буде мила?..

І до мого горя ти жалю не маєш:
Хто прийшовсь по серцю, забуть заставляєш!.. (2)

(Проспівавши говорить): О, мамо, мамо!.. Не погуби дочки своєї (плаче).

Терпилиха (чуло). Наталко, схаменись!.. Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити? Убожество моє, старість силують мене швидше заміж тебе оддати... Не плач, дочко! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де-ж він?.. Нехай же прийде, нехай вернеться до нас. Він не лежень, трудящий; з ним обідніти до злиднів не можна... Але що-ж? Хто відає—може де запропастився, а може й одружився де, може й забув тебе! Тепер так буває, що одну ніби-то любить, а о другій думає.

Наталка. Петро не такий: серце моє за його ручається і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Якби він знав, що ми тепер бідні,— о! з кінця світа прилинув би до нас на поміч...

Терпилиха. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться на світі, та і о Петрі так думай... А лучче, якби ти була мні покірна і мене послухала.

Чи я тобі, дочко, не добра желаю,
Коли кого зятем собі вибираю?
Ой, дочко, дочко! що-ж мні начати,
Де-ж любезного зятя достати?

Петро десь блукає, може оженився,
Може за тобою не довго журився.
Ой, дочко, дочко і т. д.

По старости моїй живу через силу,
Не дождавшись Петра, піду і в могилу.
Ой, дочко, дочко і т. д.

Тебе-ж без приюту молоду дитину
На кого оставлю, бідну сиротину?
Ой, дочко, дочко і т. д.

Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе замужем; щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину... (Плаче).

Наталка. Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду замуж... перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати...

Терпилиха. Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе, викинь Петра з голови і ти будеш щасливою... Але хтось мелькнув мимо вікна... Чи не йде хтось до нас?... (Виходить).

ЯВА V.

Наталка (сама). Трудно, мамо, викинути Петра з голови, а ще трудніше із серця. Но що робить!.. Дала слово за первого вийти замуж: для покою матери треба все перенести... Скреп'я серце своє, перестану журитися, осушу сльози свої—і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться. Возному так одрізала, що мусить одчепитися; більше, здається, нема на приміті... А там—ох!.. Серце моє чогось щемить... (Почувши, що хтось наближається до дверей, береться до роботи).

ЯВА VI.

Наталка, Терпилиха і Виборний.

Виборний. Помагай-бі, Наталко!.. Як ся маєш, як поживаєш?

Наталка. От живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне!..

Терпилиха. На нас бідних і безпомощних, як на те похиле дерево і кози скачуть.

Виборний. Хто-ж тобі виноват, стара? Якби оддала дочку замуж, та й мала, хто вас обороняв би.

Терпилиха. Я цього тільки й хочу, так що-ж...

Виборний. А що таке? Може женихів нема, або що? А може Наталка...

Терпилиха. То бо то й горе! скільки ні траплялось—і хороші людці—так: «не хочу, та й не хочу!»

Виборний. Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить; я ніколи-б од її розуму цього не ждав.

Наталка. Так-то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпилиха. Оттак все вона—приговорками та одговорками і вивертається; а до того іще як придасть охання та сліз, то я і руки опущу.

Виборний. Час би, Наталко, взятись за розум: ти вже дівка, не дитя. Кого-ж ти дожидаєшся? Чи не з города ти таку примху принесла з собою? О, там панночки дуже чваняться собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, инший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусарин... А од такого перебору досидяться до того, що послі на їх ніхто і не гляне.

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи вже-ж ви хочете спхнути мене із мосту та в воду?

Виборний. Правда, замуж вийти—не до-

щову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надежний трапивсь, то-б не треба ні для себе, ні для матери йому одказувать. Ви люди не багаті...

Терпилиха. Не багаті!... Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як дальше і на світі жити.

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх!

Наталка. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.

Терпилиха. Говори, говори!... А на старості гірко терпіти нужду і во всьому недостаток... (До Виборного) Хотя і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра в мене дитина: вона обіщала для мого покою за первого жениха, аби-б добрий, вийти замуж.

Виборний. Об разумі і добрім серці Наталки нічого говорити,—всі матері приміром ставлять її своїм дочкам; тільки нігде правди дівати—трудненько теперь убогій дівці замуж вийти без приданого, хотя будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Терпилиха. Наталко! Чуєш що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Наталка (зідхає). Я й так терплю горе.

Виборний. Та можна вашому горю і пособити... (Лукаво) У мене єсть на приміті один чолов'яга—і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Наталка (на бік). От і біда мені!

Терпилиха. Жартуєте, пане виборний!

Виборний. Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки... А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Наталка (нетерпляче). А хто такий той жених?

Виборний. Наш возний, Тетерваковський; ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитеся надо мною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к своєму безталанню, що боюсяі вірить, щоб була цьому правда.

Виборний. З якого-ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на їй женитись—що-ж тут за диво? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаєте?

Терпилиха. Я душею рада такому зятеві.

Виборний. А ти, Наталко?

Наталка. Бога бійтесь, пане виборний! Мені страшно й подумати, щоб такий пан—письменний, розумний і поважний — хотів на мені женитись... Скажіть мені перше, для чого люде женяться?

Виборний. Для чого?.. Для того... А ти буцім і не знаєш!

Наталка. Мені здається, для того, щоб завести хазяйство і семейство, жити люблязно і дружно, бути вірними до смерти і помагати одно другому. А пан, который жениться на простій дівці, чи буде її вірно любити, чи буде їй щирим другом до смерти? Йому в голові й буде все роїтись, що він її виручив із бідности, вивів в люди і що вона йому не рівня. Буде на неї дивитись з

призирством і обходитись з неповагою,—і у пана така жінка буде гірше наймички... буде крепачкою...

Терпилиха. Оттак вона всякий раз занесе, та й справляйся з нею!.. Коли на те пішло, то я скажу: якби не годованець наш Петро, то й Наталка була-б як шовкова.

Виборний. Петро? Де-ж він! А скілько років, як він пропада?

Терпилиха. Уже років трохи не з чотири.

Виборний. І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра!.. І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою матір при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерти—і не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що може де в острозі сидить, може вмер, або в москалі завербувався!..

(Підчас цього монологу мати й дочка плачуть).

Виборний. Ей, Наталко! не дрочися! (2)

Терпилиха. Та пожалій рідної
Мене старої бідної—
Схаменися!..

Наталка. Не плач, мамо, не журися! (2)

Виборний. Забудь Петра-ланця,
Пройдоху-поганця,—
Покорися!.

Терпилиха. Будь же, дочко, мні послушна!

Наталка. Тобі покоряюсь,
На все соглашаюсь
Прямодушно!..

Всі троє.

Де згода в семействі, де мир і тишина,
Щасливі там люде, блаженна сторона:
Їх бог благословляє,
Добро їм посилає
І з ними вік живеть!

Терпилиха. Дочко моя! Голубка моя!.. Пригорнись до мого серця! Твоя покірність жизни і здоров'я мені придасть. За твою повагу й любов до мене бог тебе не оставить, моє дитятко!..

Наталка. Мамо, мамо!.. Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені бог поможе осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки...

Виборний. А все-таки «тільки»?!... Вже куди ни кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови: удар лихом об землю,—мовчи та диш!..

Терпилиха. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверзеться на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного замуж.

Наталка. Так я сказала вже, що все для тебе зроблю, тілько щоб не спішили з весіллям.

Виборний. А на що-ж і одкладувать в довгий ящик? Адже ми не судді!...

Терпилиха. Та треба-ж таки прибраться к весіллю: хоть рушники і єсть готові, так іще де-чого треба.

Виборний. Аби рушники були, а за прибори на весілля не турбуйтесь: наш возний чоловік—не взяв його кат—на свій кошт таке бундячне весілля уджиґне, що ну!... Послухайте-ж сюда: сьогодні зробимо сватання, і ви подавайте рушники, а там уже умовитеся собі з па-

ном женихом і за весілля. Прощайте!... Гляди-ж, Наталко, не зґедзайся, як старости прийдуть! Пам'ятуй, що ти обіцяла матері... Прощайте... Прощайте!...

Терпилиха. Прощайте, пане виборний! Спасеть вас бог за вашу приязнь.

(Виходить разом з Виборним).

ЯВА VII.

Наталка (сама). Не минула мене лиха година!.. Возний гірше реп'яха причепився. А здається, що Макогоненко до всєї біди привідця... Боже милосердний! Що́ зо мною буде? Страшно й подумати, як з немилим чоловіком увесь вік жити... як нелюба милувати, як осоружного любити!.. Куди мені діватись? Де помочи шукати? Кого просити?.. Горе мені!.. Добрі люди, поможіть мені, пожалійте мене!.. А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер... (Падає навколішки й, здіймаючи догори руки, говорить): Боже! коли вже воля твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного; а без цього чуда я пропаду навіки...

(Встає й співає).

Чого-ж вода каламутна? Чи не филя збила?
Чого-ж і я смутна тепер? Чи не мати била? (2)

Мене мати та не била—сами сльози ллються:
Од милого людей нема, од нелюба шлються. (2)

Прийди, милий, подивися—яку терплю я муку.
Ти хоть в серці, но од тебе беруть мою руку. (2)

Спіши, милий! Спаси мене од лютої напасти!
За нелюбом коли буду, то мушу пропасти.

ДІЯ ДРУГА.

Театр показує ту-ж саму вулицю.

ЯВА І.

Микола (сам). Один собі живу на світі, як билинка на полі! Сирота—без роду, без племени, без талану і без приюту.... Що робить—і сам не знаю. Був в городі, шукав місця—но скрізь опізнився. (Думає). Одважусь в пекло на три дні. Піду на Тамань, пристану до Чорноморців. Хоть із мене і не показний козак буде, та єсть же і негідніші од мене. Люблю я козаків за їх звичай: вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють... заспіваю лиш пісню їх, що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив...

Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві!
Туман поле покриває, мати сина виганяє.

Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе орда возьме, нехай тебе орда возьме.

Мене, мати, мене, мати, орда знає,
В чистім полі об'їжджає, в чистім полі об'їжджає.

Іди, сину, іди, сину, пріч од мене;
Нехай тебе ляхи возьмуть, нехай тебе ляхи возьмуть.

Мене, мати, мене, мати, ляхи знають,
Пивом, медом напувають, пивом, медом напувають.

Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе турчин возьме, нехай тебе турчин возьме.

Мене, мати, мене, мати, турчин знає,
Срібром, злотом наділяє, срібром, злотом наділяє.

Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе москаль возьме, нехай тебе москаль возьме.

Піду, мати, москаль мене добре знає,
Давно уже підмовляє, давно уже підмовляє.

У москаля, у москаля добре жити,
Будем татар, турків бити, будем татар, турків бити.

Так і я з Чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний: у них, кажуть, із розумом не треба висуватись. Та це невелика штука: і дурним не трудно прикинутись.

ЯВА II.

Петро (виходить і, не бачучи Миколи, співа).

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденько!

Ти обіцялась
Мене вік любити,
Ні з ким не знаться
І всіх цураться,
А для мене жити!

Серденько моє!
Колись ми обоє

Любились вірно,
Чесно, примірно
І жили в покої.

Ой, як я прийду,
Тебе не застану,—
Згорну я рученьки,
Згорну я біліїї
Та й не жив стану...

Микола (на бік). Це не з нашого села і вовся мені незнакомий.

Петро (на бік). Яке це село? Воно мені не в приміту.

Микола (підходячи до Петра). Здорові, пане брате! Ти здається, не тутешній?

Петро. Ні, пане-брате.

Микола. Відкіля же ти?

Петро. Я?.. (з усмішкою) Не знаю, як би тобі і сказати. Відкіль хочеш...

Микола. Та уже-ж ти не забув хоть того місця, де родився?

Петро. О, запевне не забув, бо й вовся не знаю.

Микола. Та що-ж ти за чоловік?

Петро. Як бачиш: бурлака на світі. Тиняюся од села до села, а тепер іду в Полтаву.

Микола. Може в тебе родичі єсть в Полтаві, або знакомі?

Петро. Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

Микола. Так ти, бачу, такий, як і я—безприютний.

Петро. Нема у мене ні кола, ні двора: ввесь тут.

Микола. О, братіку! (бере Петра за руку) Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де-б голову приклонити.

Петро. Правда твоя, брате; но я, благодареніе богу, до цього часу прожив так на світі, що ніхто нічим мене не уразить. Не знаю, чи моя однакова доля з тобою, чи од того, що й ти чесний парубок, серце моє до тебе склоняється, як до рідного брата... Будь моїм приятелем!..

ЯВА III.

Ті-ж і Возний виходить од Терпилихи з пов'язаною шовковою хусткою рукою. У Виборного через плече рушник, який дають на Україні старостам при сватанні. Возний виходить наперед і прогулюється впоперек сцени з задоволеною міною. Микола й Петро стоять осторонь.

Виборний (голосно говорить у двері Терпилишині). Та ну бо, Борисе, йди з нами!.. Мені до тебе діло єсть...

Терпилиха (в своїй хаті). Дайте йому покій, пане виборний! Нехай трохи прочумається.

Виборний. Та надворі швидче провітриться.

Терпелиха. В хаті лучче: тут ніхто не побачить і не осудить.

Виборний. За всі голови! (Одходить до дверей). Не стидно, хотя на сватанні, а через край смикнув окаянної варенухи. (Побачивши Миколу) Миколо! що ти тут робиш? Давно вернувся з города?

Возний. Не обрітається ли в городі новинок каких курйозних?

Виборний. Адже-ж ти був на базарі,—що там чути?..

Микола Не чув далебі нічого; та в городі тепер не до новин; там так старі доми ламають, та улиці застроюють новими домами, та криші красять, та якісь пішеходи роблять, щоб в грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж дивитись мило.

Возний. Дивитись мило, а слухати, що міщанство і купечество говорить, чи мило, чи ні?

Виборний. А що-ж вони будуть говорити? Не тепер же та й не од себе видумали таку перестройку города. Хто-ж винуват безпечним людям, що не запаслися заздалегідь деревом, доскáми і дранню. Од того і тяжко. Ви думаєте весело і старшині принуждати других виполняти те, що їм велять; та що-ж робить, ніде дітись, коли треба управлятись.

Возний. Що правда, то правда, трохи крутенько загалили; так і те-ж треба сказати, що всякий господар для себе-ж і строїть.

Микола. Инші хати такі були, що якби не веліли порозламлювати, то-б од вітру сами попадали і подавили своїх хазяїнів. Коли прислухатись, хто більше гримає на сю перестройку, то одні тузи, багачі. А среднього розбору мовча строять. Да уже-ж і город буде—мов мак цвіте. Якби покійні шведи, що згинули під Полтавою, повстали, то-б тепер не пізнали Полтави.

Возний. По крайній мірі—тее то, як його—чи не чути чого об обидах, спорах і грабежах, і—тее то, як його—о жалобах і позвах?

Виборний. Та що його питати: він по городу гав ловив та витрішки продавав... (до Миколи). Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану

возному та не поздоровиш його? Адже бачиш—він заручився.

Микола. Поздоровляю вас, добродію... А з ким же бог привів?

Возний. З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівицею...

Виборний. Не скажемо, нехай кортить! (Одходячи) А це що за парубок?

Микола. Це мій знакомий; іде із Коломака в Полтаву на заробіток?

Возний. Хіба, разві,—тее то, як його—із Коломака через наше село дорога в город?

Петро. Я нарошне прийшов сюди з ним побачиться.

(Виборний і Возний виходять).

ЯВА IV.

Петро і Микола.

Петро. Це старший в вашім селі?

Микола. Який чорт! Він живе тільки тут. Бач, возний—так і бундячиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить!

Петро. А той, другий?

Микола. То виборний Макогоненко,—чоловік і добрий був би, так біда—хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається: де ні посій, там і уродиться. І уже де й чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого-ж вони висватали?

Микола. Я догадався. Тут живе одна бідна вдова з дочкою; то мабуть на Наталці возний засватався, бо до неї багато женихів залицялось.

Петро (на бік). На Наталці? (Заспокоївшись). Но Наталка не одна на світі. Так, видно, Наталка—багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до того і добра, тільки не багата; вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне поживання.

Петро. Де-ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро (з жахом). В Полтаві?..

Микола. Чого-ж ти не своїм голосом крикнув?

Петро. Миколо, братіку мій рідний; скажи по правді: чи давно вже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть... (говорить, розтягаючи, немов собі на думці розважає час). Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерти Наталчиного батька.

Петро (скрикнув). Так він умер?!

Микола. Що з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого... Скажи, будь ласка, як вони прозиваються?

Микола. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка—Наталка.

Петро сплескує руками, закриває ними лице, голову схиляє і стоїть непорушно.

Микола (б'є себе по лобі й робить знак, наче щось одгадав і говорить). Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюсь, тільки послухай:

Вітер віє горою,
Любивсь Петрусь зо мною,
Ой, лихо—не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)

Полюбила Петруся,
Та сказати боюся.
Ой, лихо—не Петрусь... (2).

А за того Петруся
Била мене матуся.
Ой, лихо—не Петрусь... (2).

Де-ж блукає мій Петрусь,
Що і досі не вернувсь?
Ой, лихо—не Петрусь... (2).

Я хоть дівка молода,
Та вже знаю, що біда.
Ой, лихо—не Петрусь... 2).

А що може не одгадав? (Обнімає Петра).

Петро. Так, угадав! Я—той нещасний Петро, якому Наталка припівала цю пісню, якого вона любила і обіцала до смерти не забути, а тепер...

Микола. Що-ж тепер? Іще ми нічого не знаємо. Може й не її засватали.

Петро. Но серце мое замирає: начуваєтьсяся для себе великого горя. Братіку Миколо! ти говорив мені, що ти їх родич: чи не можна тобі довідаться о сватанні Наталки?.. Нехай буду знати свою долю!

Микола. Чому-ж не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Та скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай один буду я горювати і сохнути з печали. Нащо їй споминати об тім, якого так легко забула.

Микола. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скілько я знаю її, то вона не од того йде за возного, що тебе забула... Підожди-ж мене тут. (Іде до Терпилихи).

ЯВА V.

Петро (сам). Чотири годи вже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тоді і любив Наталку без всякої надежди. Тепер, наживши кривавим потом копійку, поспішав, щоб багатому Терпилові показатись годним його дочки; но вміcто багатого батька—найшов мать і дочку в бідності і без помочи. Все, здається, близило мене до щастя, но як на те, треба-ж опізнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі. Правду в тій пісні сказано, що сосідові все удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все, як одрізано... (Співає).

У сосіда хата біла
У сосіда жінка мила;
А у мене ні хатинки,
Нема щастя, а ні жінки } (2).

За сосідом молодиці,
За сосідом і вдовиці,
І дівчата поглядають,—
Всі сосіда полюбляють } (2).

Сосід раньше мене сіє,--
У сосіда зеленіє;
А у мене не орано
І нічого не сіяно } (2).

Всі сосіда вихваляють,
Всі сосіда поважають;
А я марно часи трачу,
Один в світі тільки плачу... } (2).

ЯВА VI.

Петро і Виборний.

Виборний (вийшов підчас співу на сцену; слухає, а по скінченні підходить до Петра і говорить). Ти, небоже, і співака добрий...

Петро. Не так, щоб дуже—от аби то...

Виборний. Скажи-ж мені, відкіля ти йдеш, куди і що ти за чоловік?..

Петро. Я собі бурлака. Шукаю роботи по всіх усюдах і тепер іду в Полтаву.

Виборний. Де-ж ти бував, що ти видав і що чував?

Петро. Довго буде все розказувати. Був я і у моря, був на Дону, був на лінії, заходив і в Харков.

Виборний. І в Харкові був? Лепський-то десь город?

Петро. Гарний город. Там всього доброго єсть... я і в театрі був.

Виборний. Де? В театрі? А що це таке театр—город, чи містечко?

Петро. Ні, це не город і не містечко, а в городі вистроєний великий будинок. Туди ввечері з'їжджаються пани і заходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію.

Виборний. На комедію! (здивувано) Ти-ж бачив, пане-брате, цю комедію, яка вона?

Петро. І не раз бачив. Це таке диво—як побачиш раз, то і вдруге схочеться.

ЯВА VII.

Ті-ж і Возний.

Возний. Що ти тут, старосто мій—тее то, як його—розглагольствуєш з пришельцем?

Виборний. Та тут диво, добродію... Цей парнюга був в театрі та бачив і комедію і зачав було мені розказувати, яка вона, так от ви перебили.

Возний. Комедію, сиріч, лицедійство... (до Петра) Продолжай—вашець...

Петро. На комедії одні виходять, поговорять, поговорять та й підуть; другі вийдуть,— те-ж роблять. Де-коли під музику співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колються і умирають.

Виборний. Так така то комедія? Єсть на що дивитись, коли люде убиваються до смерти!.. Нехай їй всячина!..

Возний. Вони не убиваються і не умирають—тее то, як його—настояще; а тілько так удають іскусно і прикидаються мертвими... О, якби справді убивалися, то-б було за що гроші заплатити.

Виборний. Так це тільки гроші видурюють!.. Скажи-ж, братіку, яке тобі лучче всіх полюбилось, як каже пан возний, лицемірство?

Возний. Не лицемірство, лицедійство...

Виборний. Ну, ну, лицедійство...

Петро. Мені полюбилась наша малоросійська кумедія; там була Маруся, був Климовський, Прудіус і Грицько.

Виборний. Розкажи-ж мені, що вони робили, що говорили.

Петро. Співали московські пісні на наш голос. Климовський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо цю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний. Москаль? Нічого-ж і говорити.

Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою.

Петро. Климовський був письменний, компонував пісні і був виборний козак, служив у полку пана Кочубея на баталії з шведами, під нашою Полтавою.

Возний. В полку пана Кочубея? Но в славние Полтавськіе времена—тєє то, як його—Кочубей не бил полковником і полка не имел ібо і пострадавший от изверга Мазепи за вірность к государю і отечеству Василій Леонтієвич Кочубей був генеральним суддею, а не полковником.

Виборний. Так це так, не во гнів сказати: буки—барабан—башта, шануючи бога і вас.

Возний. Великая неправда виставлена пред очі публичности. За сіє Малоросійськая літопись в праві припозвать сочинителя позвом к ответу.

Петро. Там і Іскру почитують.

Возний. Іскра, шурин Кочубея, бил полковником полтавським і пострадав вмісті з Кочубеєм мало не за год до полтавськой баталії; то думать треба, що і полк не йому принадлежал во время сраженія при Полтаві.

Петро. Там Прудіуса і писаря його Грицька дуже бридко виставлено, що ніби царську казну затаїли.

Возний. О! се діло возможне і за це сердиться не треба. В сім'ї не без виродка—тєє то, як його. Хіба єсть яка земля праведними Іовами населена? Два плути в селі і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві.

Виборний. От то тільки не чепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не

бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повір'я нашого... Коли не піп...

Возний (перебиваючи). Полно, довольно, годі, буде балакати. Тобі яке діло до чужого хисту? Ходім лиш до будущої моєї тещі. (Виходять).

ЯВА VIII.

Петро (сам). Гірко мені слухати, що Терпилиху зове другий, а не я, тещею. Так Наталка не моя,—Наталка, котору я любив більше всього на світі, для которої одважував жизнь свою на всі біди, для которої стогнав під тяжкою роботою, для которої скитався на чужині і заробленую копійку збивав до купи, щоб розбагатіть і назвати Наталку своєю вічно! І коли сам Бог благословив мої труди, Наталка тоді достається другому!.. О, злая моя доле! Чом ти не такая, як других?..

Та йшов козак з Дону, та з Дону додому,
Та з Дону додому, та сів над водою.

Сівши над водою, проклинає долю:
Ой, доле, ти, доле, доле моя злая!

Доле-ж моя злая, чом ти не такая?
Чом ти не такая, як доля чужая?

Другим даєш лишнє, мене-ж обижаєш,
Та спасибі долі, коли козак в полі.
Бо коли він в полі, тогді він на волі.

Ой, коли-б ти, доле, вишла ко мні в поле
Тогді-б ти згадала, кого обижала.

ЯВА IX.

Петро і Микола.

Петро. А що, Миколо, яка чутка?

Микола. Не успів нічого й спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі-б треба притаїтесь де-нибудь. Наталка обіцялась на час сюда вийти.

Петро. Як же я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде. (Петро ховається).

ЯВА X.

Микола й Наталка.

Наталка (виходячи швидко). Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидче, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Наталка (сумно). Посватана... Що-ж робити: не можна більше сопротивлятися матері! Я і так скільки одволікувалася і всякий раз убивала її своїм одказом.

Микола. Ну що-ж?.. Возний—не взяв його враг—завидний жених. Небось, полюбиться, а може і полюбивсь уже?

Наталка (докірливо). Миколо, Миколо!.. Не гріх тобі тепер надо мною сміятись!.. Чи можна мені полюбити возного, або кого другого, коли я люблю одного Петра. О! коли-б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

Микола. Петра?... (Співає).

Що за того Петруся
Била тебе матуся.
Ой, лихо—не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Наталка (заплакавши). Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце... О, я бідна... (Помовчавши показує на річку). Бачиш Ворскло?.. Або там, або ні за ким...

Микола (показує в той бік, де Петро сховався). Бачиш ту сторону? От же і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш.

Наталка. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, ошалів і зовсім не тим став, що був.

Микола. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш, що тепер.

Наталка. Ти чорт знає що верзеш. Піду лучче до дому. (Хоче йти).

Микола (не пуска її). Пожди. Одно слово вислухай та й одвяжись од мене.

Наталка. Говори-ж, що таке?

Микола. Хочеш бачити Петра?

Наталка. Що ти? перехрестись! Деб-то він взявся.

Микола. Він тут, та боїться показатись тобі потому, що ти просватана за возного.

Наталка. Чого-ж йому боятись? Нам не гріх побачитись: я ще не вінчана... Та ти обманюєш!..

Микола. Не обманюю,—приглядайсь!.. Петре, явись!

Наталка (побачивши Петра, скрикує). Петро!..

Петро (скрикує). Наталка!.. (Обоє спішать одне до одного, обнімаються).

Німа сцена.

Микола (співа).

Поблукавши мій Петрусь,
До мене оп'ять вернувсь.
Ой, лихо—не Петрусь,
Лице біле, чорний ус...

Петро. Наталко! в який час я тебе стрічаю!.. І для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись...

Наталка. О, Петре!.. Скільки сліз вилила я за тобою!... Я знаю тебе і затим не питаюся, чи іще ти любиш мене, а за себе—божусь...

Микола (перебиває). Об любві поговóрите другим разом, иншим часом; а тепер поговоріте, як з возним розвязаться.

Наталка. Не довго з ним розвязаться: не хóчу, не підý,—та й конці в воду!

Петро. Чи добре так буде?.. Твоя мати...

Наталка (перебиває). Моя мати хотіла, щоб я за возного вийшла заміж затим, що тебе не було; а коли ти прийшов, то возний мусить одступитися.

Петро. Возний—пан чиновний і багатий; а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба підпори й защити; а я через себе ворогів вам прибавлю, а не помощ подам.

Наталка. Петре! не так ти думав, як одходив!

Петро. Я однаковий, як тоді був, так і тепер, і скажу тобі, що й мати твоя не согласиться проміняти багатого затя на бідного.

Микола. Трохи Петро чи не правду говорить.

Наталка. Одгадую своє нещастя: Петро більше не любить мене і йому нужди мало, хоть би я й пропала. От яка тепер правда на світі!..

Підеш, Петре, до тієї, яку тепер любиш,
Перед нею мене бідну за любов осудиш.

Петро.

Я другої не полюбив і любить не буду.
Тебе-ж, моє серденятко, по смерть не забуду.
(Обоє разом).

Наталка.

Коли-б любив по прежньому,
То-б не мав цураться,
Не попустив свою милу
Другому достаться.

Петро.

Люблю тебе по прежньому,
Не думав цураться!
Не попущу мою милу
Другому достаться.

Наталка.

Я жизнь свою ненавижу, з серцем не звладаю,
Коли Петро мій не буде, то смерть заподію.

Петро.

Коли вірно Петра любиш, так живи для його!
Молись богу, моя мила, не страшись нікого.

(Обоє)

Бог поможе серцям вірним пережити муки,
Душі наші з'єдинились, з'єдинить і руки.

Микола. Так, Наталко, молись богу і надійся од його всього доброго. Бог так зробить, що ви обоє не зчуєтесь, як і щастя на вашій стороні буде.

Наталка. Я давно вже поклялась і тепер клянусь, що кромі Петра ні за ким не буду. У мене рідна мати—не мачуха, не схоче своєї дитини погубити.

Петро. Дай Боже, щоб її природна доброта взяла верх над приманою багатого зятя.

Наталка. Петре, любиш ти мене?

Петро. Ти все-таки не довіряєш. Люблю тебе більше, як самого себе.

Наталка. Дай же мені свою руку!.. (взявши руки) Будь же добрим і мені вірним, а я навіки твоя.

Микола. Ай, Наталка! ай, Полтавка! От дівка, що й на краю пропасти не тільки не здригнулась, а й другого піддержує!.. (До Наталки)

За це заспіваю тобі пісню про Ворскло, щоб ти не важилась його прославляти собою: воно і без тебе славне. (Співає)

Ворскло річка
Невеличка
Тече здавна
Дуже славна
Не водою,
А війною,
Де Швед поліг головою
Ворскло зріло
Славне діло
Як цар білий,
Мудрий, сміліий
Побив шведську вражу силу
І насипав їм могилу.
Козаченьки
З москалями
Потішались
Над врагами,
Добре бились за Полтаву
Всій Росії в вічну славу.

Петро. Отже йдуть.

Микола. Кріпись, Петре, і ти, Наталко!.. Наступає хмара і буде великий грім.

ЯВА XI.

Ті-ж, Возний, Виборний і Терпилиха.

Виборний. Що ви тут так довго роздабарюєте?..

Возний. О чом ви—тее то, як його—бесідуєте?

Терпилиха (побачивши Петра). Ох, мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Це Петро.

Терпилиха. Свят, свят, свят!.. Відкіль він взявся? Це мара!

Петро. Ні, це не мара, а це я—Петро і тілом, і душею.

Возний (до Виборного). Що це за Петро?

Виборний. Це, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець...

Возний (до Петра). Так ти, вашець, Петро? Чи не можна-б — тее то, як його—убіратись своєю дорогою? Бо ти, кажеться, бачиться, видиться, здається, меж нами лишній.

Наталка. Почому-ж це він лишній?

Терпилиха. І відомо—лишній, коли не в час прийшов хати холодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю. Кінчайте з богом те, що начали.

Наталка. Не так-то легко можна скінчити те, що вони начали.

Возний. А по какой би то такой резонной причині?

Наталка. А по такій причині: коли Петро мій вернувсь, то я не ваша, добродію.

Возний. Однако-ж, вашець проше, ви рушники подавали, сиріч—тее то, як його—ти одружилася зо мною.

Наталка. Далеко ще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

Возний (до Терпилихи). Не прогнівайся стара. Дочка твоя—тее то, як його—нарушаєть узаконенний порядок. А понеже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непринужденного єе согласія—бить моєю сожи-

тельницею, то в таковом припадці станете пред суд і заплатите пеню і посидите на вежі.

Виборний. О, так! так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Терпилиха (з острахом). Батечки мої, умилосердтесь! Я не одступлю од свого слова... Що хочете, робіте з Петром, а Наталку при мені звяжіте і до вінця ведіте.

Наталка. Не докажуть вони цього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до цього силою ніхто мене не принудить... І коли на те йде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

Микола. Що то тепер скажуть?

Виборний. От вам і Полтавка! Люблю за обичай!..

Терпилиха. Вислухайте, мене, мої рідні! Дочка моя до цього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов—цей (показує на Петра) шибеник, пройдисвіт, то й Наталка обезуміла і зробилась такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіль цього голодрабця, то я не ручаюсь, щоб вона й мене послухала.

Возний і Виборний (разом). Вон, розбишако, із нашого села зараз!.. І щоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то туди запровторимо, де козам роги правлять.

Терпилиха. Зслизни, маро!

Петро. Утихомиртесь на час і вислухайте мене... Що ми любилися з Наталкою, про те і богу, і людям ізвісно. Но щоб я Наталку одговорював іти замуж за пана возного, навчав дочку не слухати матери і поселяв несогласіє в сім'ї—нехай мене бог накаже! Наталко, поко-

рися своїй долі: послухай матери, полюби пана возного і забудь мене навіки!.. (Одвертається й утирає сльози. Всі виявляють вид спочуття до Петра, навіть Возний).

Терпилиха (на бік). Добрий Петро! Серце моє против волі за його оступається...

(Наталка плаче, Возний засмислився).

Виборний. Що не говори, а мені жаль його.

Микола. Но чим то все це окошиться?

Возний (до Петра). Ти, вашець—тее то, як його—куди тепер помандруєш?

Петро. Я йшов у Полтаву, но тепер піду так, щоб ніколи сюди не вертатись... Іще пару слів скажу Наталці... Наталко! Я через тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою виросли і згодувалися вкупі у твоєї матери: ніхто не возпретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив—все твоє: на, возьми! (Виймає з-за пазухи звинені в лубок гроші). Щоб пан возний ніколи не попрікнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! шануй матір нашу, люби свого суженого, а за мене одправ панахиду...

Наталка. Петре! нещастя моє не таке, щоб грішми можна од його одкупитись: воно тут (показує на серце). Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не поможуть... но бідою нашою не потішаться вороги наші. І моєї жизни кінець недалеко. (Схиляється на плече Петрові).

Терпилиха (підбігає й обіймає Петра). Петре!

Наталка (обіймає Петра і говорить матері): Мамо! кого ми теряємо!..

Микола (до Виборного). А тобі як він здається?

Виборний. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возний (вийшовши наперед на сцену). Розмишлял я предовольно і нашел, що великодушний поступок всякії страсти в нас пересиливаєть. Я—возний, і признаюсь, що от рожденія моєго расположен к добрим ділам; но, за недосужностію по должности і за другими клопотами, доселі ні одного не зделал. Поступок Петра, толико усердний і без примісу ухищренія, подвигаєть мене на нижеслідующеє... (До Терпилихи) Ветхая деньми! благословиш-ли на благоє діло?

Терпилиха. Воля ваша, добродію! Що ні зробите, все буде хороше: ви у нас пан письменний.

Возний. Добрий Петре і бойкая Наталко!.. Приступіте до мене! (Бере їх за руки, підводить до матери та каже) Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру в вічноє і потомственное владініе з тим, щоб зробив її благополучною. (до глядачів) Поєлику же я—возний, то по привилегії, статутом мені наданной, заповідаю всім: «де два б'ються—третій не мішайсь», і твердо пам'ятувать, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка (у той час, як Возний говорить до глядачів, обнімають матір; коли-ж він скінчив, говорять). Мати наша рідная, благослови нас!

Терпилиха. Бог з'єдиняє вас чудом,—нехай вас і благословить своєю благостю...

Микола. Оттакові-то наші Полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хватається.

Виборний. Наталка—по всьому Полтавка,

Петро—Полтавець, та й возний, здається, не з другої губерні.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимось. Бог нам поміг перенести біди і напасті, він поможе нам вірною любовію і порядочною жизнію бути приміром для других і заслужити прізвище добрих Полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

Наталка. Коли кого любиш, того нічого не забудеш.

Ой, я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка,—
Дівка проста не красива,
З добрим серцем, не спесива.

Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
Но я люблю Петра дуже,—
До других мені байдуже.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
А я без Петра скучаю
І веселости не знаю.

Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владіє єю.

Хор.
Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушити,
Доки лиха нам страшиться?
Не до смерти в горі жити. } (2).

Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють,
А Полтавці добрі скачуть,
Не на зло другим гуляють. } (2).

Коли хочеш буть щасливим,
То на бога полагайся,
Перенось все терпіливо
І на бідних оглядайся! } (2).

ЗАВІСА.

ІВ. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

Українська опера на одну дію.

Дієві особи:

Лихой—салдат.
Михайло Чупрун—селянин.
Тетяна—його жінка.
Финтик Каленик Кононович—писар з города, приїхав на село.

Діється в хаті у Чупруна.

ЯВА І.

Тетяна й Финтик сидять за столом в украïнській хаті. Перед ними пляшка з медом і шклянка.

Тетяна. Ви бо, паничу, не пустуйте,—сидіте смирно.

Финтик. Что-ж я роблю, любезная Тетяно? Я, кажется, то есть из благопристойности не выхожу.

Тетяна. Уже ви із своєï благопристойности виходите, чи ні—до того мені мало діла; тільки знайте: язиком що хочеш роби, а рукам волі не давай.

Финтик. Ах, батюшки мои! Сколько я об'яснял жарчайший пламень любви моей к тебе! Но ты все не догадуешься, до чего мои ежедневные к тебе учащения относятся? Ей-ей, до того чтобы насытиться твоим лицезрением, насладиться гласом уст твоих и возлобызати розы губ твоих!

Тетяна. А я-ж хіба бороню ходити до мене, хоть би і не годилось вам так учащати? бороню на себе дивитись, розговорювати і баляси точити? А цілуватись—вибачайте: це вже не жарти... А знаєте, що я вам скажу? Лучче, якби ви заспівали.

Финтик. Що то сегодня голосу у меня нет. Вчера был у Епистимии Евстафиевны да, вы-

пивши чашку воды и две чашки с настойкою, вышел на двор, и на открытом воздухе сквозный ветер захватил шыю и грудь, а теперь и дерет в горле. (Кашляє).

Тетяна. Та нуте лиш перестаньте кородиться. Випейте кубочок меду, то горло і прочиститься.

Финтик (наливає й п'є). Якую-ж пісню заспівати?

Тетяна. Яку зумієте. Чи у вас же їх трохи єсть! Будьто ви в городі перед панночками не співаєте!.. Нуте лиш!

Финтик. Хіба-разві эту? (Наспівує самий голос пісні, тоді одкашлюється й співа):

Тобою восхищенный
Признаюсь пред тобой,
Что, быв тобой плененный,
Не властвую собой.

Ты—суд мой и расправа,
Ты милый протокол,
Сердечная управа,
Ты повытье и стол.

Дороже ты гербовой
Бумаги для меня;
Я в самый день почтовый
Вздыхаю от тебя.

Перо ты лебедино,
Хрустальный каламарь!
Прорцы словце едино—
И я твой секретарь.

Тетяна. Чудна це пісня! Та які й ви зда-

єтесь чудні, як співаєте! Мов несамовиті... Мені аж сумно стало.

Финтик. Ах, эта пісня весьма бойкая. Она моего сочинения. Тут очень-весьма нежно об'ясняется любовь со всеми воспалениями до милой персоны.

Тетяна. Та нехай цур тій персоні з возпаленієм! Заспівайте пісню без запалу, і щоб ви не махали руками і не витріщали страшно очей.

Финтик. Ей, не знаю, какую еще пропеть в твою угодность. Знаешь ли прекрасная Татьяно— заспіваймо обоє! Я окселентувать буду, а ты дйшканта пой.

Тетяна. Я не потраплю з вами співати, а може й пісні такої не знаю, яку ви знаєте.

Финтик. Славні пісні например: «Склонитеся веки», «С первых весны», «Все забавы», «То теряю», «Не прельщай мене, драгая!», «Почто, ах не склонна»... Не знаешь ли из сих какой?

Тетяна. Ні, ні одної не знаю. А ви знаєте: «Ой, не відтіль вітер віє»?

Финтик. Знаю трохи-немного.

Тетяна. Ну, заспіваймо цю, коли хочете. Ви беріте товще, а я тонше, та не спішіте. Гляділе-ж, повагом успівайте.

Финтик. Добре, хорошо...

(Співають)

Ой, не відтіль віє вітер, відкіль мені треба;
Виглядаю миленького з-під чужого неба.
Скажіть, зірки, скажіть, ясні, де він проживає?
Серце хоче вість подати, та куда - не знає.
Коли вірно мене любить, то йому приснюся:
Хоть і сонний, угадає, як за ним журюся.
Скажіть, зірки, скажіть, ясні і т. д.

Нехай нашу любов згада, наше милування;
Нехай має в чужій землі добре поживання.
Скажіть, зірки і т. д.

Тетяна. Тепер може час вечеряти уже? Я справила вечерю за ті гроші, що ви вчора дали, та вам же далеко і додому йти.

Финтик. Рано еще. Мені очень-весьма не хочется с тобою розставатись.

Тетяна. Е! не хочеться! До мене швидко поприходять дівчата на вечерниці прясти, то не хороше буде, як вас тут застануть.

Финтик. Я не усматриваю тут ничого нехорошего. Позволь, бесподобная Тетяно, і мені остатись на вечерницях!

Тетяна. О, цього то не можна! На мене богзна чого наговорять. Ви й так щось дуже підсипаєтесь. Коли-б і це даром минулось! Ви знаєте, що я замужня жінка.

Финтик. Так що́ ж! Хіба-разві замужной не можна любити?

Тетяна. Запевне, що не можна. То-то ви учені та письменні, які ви лукаві! Буцім і не розберете, що́ гріх і що́ сором! Нехай уже ми, прості люди, коли і проступимось иноді, то нам і бог вибачить; а вам все відомо,—зате вам буде сто погибелей! Та ви-ж іще вміcто того, щоб других поправляти, сами замишляєте лукавства і ні одної години не пропустите, щоб підвести кого на проступок.

Финтик. Быть не может! Мы кого любим, того и поважаем.

Тетяна. Неправда ваша. Ви сами, Каленик Кононович, кажете, що мене любите; а для чого мене любите? Знаю всі ваши замисли і який у

вас нежидь. Тілько то́ вам горе, що не на плоху наскочили. Я боюсь бога і люблю свого чоловіка, як саму себе. Я шаную вашу пайматку—або, як ви кажете, матушку—то і вам через те спускаю, що ви в'яжетесь до мене. Коли у вас єсть що мерзенне на думці, то викиньте з голови, бо послі буде сором. Я дивуюся вам, що ви приїхали додому для матери, а ніколи дома не сидите.

Финтик. Мне скучно сидеть дома и заниматься с матушкою. Она такая простая, такая неловкая, во всем по старосвецки поступает: рано обедает, рано спать ложится, рано просыпается, а что всего для меня несноснее, что в нынешнее просвещенное время одевается по старинному и носит—очіпок, намітку, плахту и прочие мужичие наряды.

Тетяна. І ви бога не боїтесь так говорити о своїй рідній? Хіба родителей почитати треба за їх одежу? Хіба не треба її уважати уже за те, що вона стара і старосвіцьких держиться обрядів?.. От які тепер синки на світі!

Финтик. Да для чего-ж ей упрямиться?.. По крайней мере, хоть бы оделась по городскому ради сына такого, як я. Ты видишь, как я одет. Можно ли мне смотреть без стыда и не закрасневшись называть матушкою просто одетую старуху? Ежели бы мои товарищи и друзья повидели меня с нею вместе, я сгорел бы от стыда по причине их насмешек.

Тетяна. Гріх вам смертельний таким сином бути! Яка-б мати ваша не була, но все мати. Вона-ж у нас жінка добра, розумна і поважна; а що себе веде попросту, цього вам стидитися нічого. Ви думаєте, що пайматка ваша вже й

гірша од вас затим, що ви письменний, нажили якийсь чинок, що одежа коло вас облипла і ви причепили, не знаю для чого, дворянську медаль? Та она-ж вас родила, вигодувала, до розуму довела: перше до дяка оддала учитись читати, а послі до волосного правління писати. Без неї може-б ви були пастухом, вівчарем, або і свиней пасли...

Финтик. Пустое! фрашки! я—ветвь масличная от грубого корня. Іосиф во Египте зделался любимцем царя, и старый Яков, отец его, должен был смиритися пред ним.

Тетяна. Оттак наші знають! Ви себе рівняєте з Йосифом? Далеко кущому до зайця!.. Наш піп говорить, що Йосиф тим і щасливий був, що батька свого шанував і почитав по богові первого; а такий син, як ви, наведе на себе од бога немилость, а од людей проклятіє. Побачите, що вам буде за вашу гордість і неповагу до матери!

Финтик. Ничего, ибо я прав. Надобно сообразоваться времени и по оному поступки и чувства свои располагать.

Тетяна. Тілько не до родителів. Я не знаю, як вас терплять в службі? Мені здається—хто презираєть рідних своїх, на такого ні в чім положитися не можна, нічого не можна на його повірити, і такий єсть осоружніший между людьми, як паршива вівця в отарі.

ЯВА II.

Москаль (напідпитку, входить до хати й зараз же говорить). Здравствуй, хозяин! Я—твой постоялец; давай угол, да на ужин курицу, да нет ли и лавреников?

Тетяна. Хазяїна нема дома.

Москаль. Все равно. А это кто с тобой?

Тетяна (боязко). Це?.. Це... губерець!... (На бік) Що йому казати!.. Це мій родич.

Москаль. Все равно... (На бік) Врет баба... Ну, когда он твой родня, што-ж он так оробел?

Финтик. Хто, я?.. Нет, то есть... (Боязко) Я... я губерский родич, то есть, сей хозяйки. Да тебе... вам, то есть, какая до того нужда?

Москаль. Мне какая нужда? Да знаешь ли, кто я! (Удає сердитого. Співа).

Меня зовут Лихой!
Солдат я не плохой
И храбрости полата.
Хоть с места—докажу,
В капусту искрошу
Тебя, чернильна хвата.
Ну, стой, не шевелись,

На вытяжку! бодрись,
Гляди повеселее;
А то те карачун,
Бумажный ты шалун,—
Вмиг будешь почеснее.

(До Тетяни. Бере її за плече й підводить до Финтика.)

И ты марш под ранжир!
У вас один мундир,
Вы храброго десятка.
Вас буду я пытать;
Должны вы мне сказать
Всю сущу правду-матку.

(До Финтика) Ну, кто ты? Отвечай!

Финтик (боязко. Співа).

Почтеннейший служивый,
Даю ответ правдивый:
Я есмь полиции писец.

Москаль. Зачем же здесь ты, сорванец?
Финтик (боязко).

Ей-богу, невзначай
Зашел я до суседы
Для дружеской беседы.

Москаль (до Тетяни). А ты что запоешь?
Тетяна. Ось послухай! (Співа)

Ой, служивий, ой, служивий, не тобі питати,
І я жінка не такая, щоб все розказати.
Гей, сама я не знаю, чом тобі спускаю?
Одчепись, не в'яжись, лукавий москалю!

Я—хазяйка, ти—пройдисвіт: що-ж ти розхрабрився?
Оглядайся, щоб у чорта сам не опинився!
Гей, сама я не знаю і т. д.
Ти підкрався, як той злодій, до чужої хати.
Ти один тут... Не до шмиги з нами бушувати.
Гей, сама я не знаю... і т. д.

Москаль (заспокоївся). Ладно, ладно, хозяюшка, ты права. Под чужой монастырь с своим уставом не суйся.

Тетяна. То-то не суйся! Ми не знаємо, що ти за чоловік. Бачимо на тобі салдацький мундир, через його тебе й шануємо. Адже вас не на те роблять воєнними, щоб ви в своїм царстві нівечили людей, а на те, щоб...

Москаль. Чтоб вас, мужиков, защищать от

неприятелей... А вы должны нас уважать и ничего для нас не жалеть.

Тетяна. Нас, мужиків! А ти великий пан? Адже і ти мужиком був, поки тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі. Якби я не жінкою була, може-б була луччим салдатом, як ти. (Сміється).

Москаль (весело). Славно! Эдакая воструха!.. Ты, панич, зачем не идешь в военную службу? Не стыдно ли в твои лета, при твоем здоровье, а может быть и уме пачкаться день и ночь в чернилах, грызть перья и жевать бумагу? Ну, скажи, что ты выслужишь в писарях? Да, говорят, что хоть век служи, а вашему брату до штапа не дослужиться.

Финтик. А почему же? Правда, без экзамена в науках не произведут в ассесоры, то есть в ранг премьер-майора: но сей чин можно получить за отличие.

Москаль. За отличие?.. Да чем же и где писарь может отличиться?.. Да будь ты и секлетарь—так все те запятая. У нас, брат, тоже есть в полку канцелярия и писаря—не вашим чета, а отличия нигде не показали.

Финтик. Ты рассуждаешь, как солдат, и отличие поставляешь в том, когда руку, ногу, или голову потеряешь; а беспорочное прохождение службы, ревностное и усердное прилежание к исполнению своей должности—разве не есть отличие?

Москаль. Нет, это обязанность и долг служащих, а не отличие... Но военная служба, как ни говори, есть служба славная. Ну, когда ваша штатская служба знаменита, зачем вас называют подьячими?

Финтик. Сие взято из древних преданий. Но у нас, по гражданской службе, есть много почетных людей, имеющих статские чины и звания.

Москаль. И ведомо, как не быть? Но больше, я думаю, из таких, что служили первее в военной службе, а после отставки служат уже в статской. Таковы почтенны, да и по делом, ибо они посвятили всю жизнь свою на прямую царскую службу, а не для того, чтобы выслужить чинок, так как ты.

Тетяна. А що договорився? То-то: не треба об собі багато в голову забирати і думати, що ось ми то!

Финтик. Что-ж! В 1812-м году, во время нашествия на Россию Бонапартѐ, я хотел было пойти в ополчение; но батюшка и матушка— куда! такой подняли галас и трохи не посліпли од сльоз.

Москаль. Эдаки чадолюбивые! Полно об этом! Скажи-ка, панич, зачем ты здесь и свой пост оставил?

Финтик. Я приехал в сие село домой для свиданья с матушкою и имею отпуск на два месяца, а здешнюю хозяйку посещаю для-ради скуки.

Москаль. Смотри-ка, чтоб от скуки не завелись крючкотворные шашни. Вить ваше братье— крапивное семя. У вас совесть купоросом подправлена, не долго до беды!

Тетяна. Не турбуйсь, мось-пане служивий! Знаю я, куди ви гнете. Вибийте хвіст об тин, нужди мало, що чоловіка нема дома третій місяць!..

Москаль. Я, право, дурнова ничево не думаю... Однак, хозяйка, нет-ли у тебя чево по-

ужинать или хоть так перехватить? (Позіхає, ніби спати хоче).

Тетяна. Далебі нема. Я одна собі живу, то до страв мені байдуже: для одної душі не багато треба.

Москаль. Ну, хоть горелки чарку! (Знов позіхає).

Тетяна. Горілки? Цур їй! Я не знаю, коли і в хаті була.

Москаль. Ну, (позіхає) так где-ж мне спать ложиться? Я устал, а притом и с похмелья,— смерть спать хочется.

Тетяна. Отам в запічку, коли хочеш, бо тут ніде більш.

Москаль. Ладно! (Позіхаючи, здіймає з себе підсумок та тесак і вішає на стіні, до якої попереду приставив був рушницю). Прощайте, добрые люди! Бог с вами! (На бік) Я вас подстерегу! (Заходить за лаштунки біля печи).

ЯВА III.

Ті-ж без москаля.

Финтик. Нехай голодный околіє, негодный азартник!

Тетяна. А мені жаль його. Но за те, щоб не бушував, нехай спить не ївши. У нас ласкою всього достанеш, а криком та лаянням нічого не візьмеш.

Финтик. Та це-ж найпершая замашка у москаля, щоб на квартирі хазяйку налякати, хазяїна вилаяти і гармидеру такого наробити, що не знаєш, де дітись... Коли-ж ми і як вечеряти будем?

Тетяна. Пождіте, поки москаль добре засне. В мене єсть пряжена ковбаса, печена курка і

пляшечка запіканої. Страва стоїть в комірці, під боднею, а запіканка—там (показує) у закапелочку... О! слухайте: уже харчить.

Финтик. Однако-ж ты с ним после одна останешься.

Тетяна. А вам що до того? До мене поприходять дівчата, а ви до того часу посидите у мене; я скажу, що вас нарошне впросила остатись, щоб не самій бути з москалем.

Финтик. А як ми начнем вечеряти, а москаль прокинеться?

Тетяна. То ми і його попросимо. Сердитим треба угождати, а злого ласкою більше улагодиш, як сваром.

Финтик. Правда... тс!.. Щось застукотіло!

Тетяна. То, може, вітер. (Прислухається. За лаштунками чутно гомін і голос, що обзивається до волів. Тетяна прислухается коло вікна. Финтик видимо злякався).

Тетяна (перелякано). Пропала я! Чоловік мій приїхав із дороги!

Финтик (розпачливо). Що-ж мені, то есть, робити? де дітись?

Тетяна. Швидче лізьте під припічок! Я заставлю вас заслоною, а як усі поснуть, тоді випущу на двір.

Финтик ховається під піч; Тетяна заставляє заслоною, обсмикується і виходить назустріч чоловікові.

ЯВА IV.

Михайло та Тетяна.

Михайло (входить у світлицю). Здорова була, жінко, моя голубко! (Обіймаються). Як же поживаєш? Чи жива, чи здорова?

Тетяна. Слава богу, чоловіче! Як з тобою поводиться? (Обіймає чоловіка). Чого ти так довго барився? Я ждала, ждала та й годі сказала.

Михайло. В дорозі, знаєш, всього буває; та, хвалить бога, все добре. (Побачив амуніцію). А це що таке, жінко?

Тетяна. Що таке? Москаль-постоялець. Не дуже лиш гомони, щоб не розбудив: недавно спати уклався.

Михайло. Може сердитий дуже, крикливий?.. Давно-ж він став у нас на кватиру?

Тетяна. Сьогодні ввечері прийшов. Та тут був таку бучу збив, що я не знала, що́ й робить! давай йому горілки, курей та вареників!

Михайло. Нагодувала-ж ти його?

Тетяна. Чим же я його нагодую? У мене нема нічого. Я одна, то для себе рідко коли варю.

Михайло. Тим же він і сердитий. Добре, що ще й не потасував тебе. Це диво, що москаль голодний заснув, не побивши хазяйки. Та й мені їсти хочеться. Чи нема чого?

Тетяна. Що-ж мені на світі робити?.. Хіба паляниці, або що?

ЯВА V.

Ті-ж і москаль.

Москаль. Что у вас тут за шум? Мне и спать помешали!

Михайло. Вибачайте, судир, будьте ласкаві. Я вернувся з дороги та з жінкою і розбалакався.

Москаль. Так ты хозяин? Ну, брат, здорово! Небось давно в дому не бывал?

Михайло. Дев'ятий тиждень, як з дому виїхав в Крим за сіллю.

Москаль. Это не хорошо; такую молодую и пригожую жоночку оставлять одну и на долгое время.

Михайло. Нічим же й перемінити. Як все з жінкою дома сидіть, то й їсти нічого буде!

Тетяна. Нам це не першина. Я уже привикла оставатись дома сама без чоловіка.

Москаль. И тебе не скучно одной?

Тетяна. Як то не скучно? Та помогти нічим.

Москаль. Эй, смотри! Мне что-то не верится, чтоб женщина не нашла для себя забавы в скуке!..

Тетяна. Про всіх не можна сказати. Буває так, що найневинніша, по своїй простоті, терпить поговір од людей; а яка і не добре робить та уміє свої проступки хорошенько прикрити, така остається в мислях людей невинною.

Москаль (на бік). Бой-молодица! Где здравый рассудок, там ожидать можно и прямой добродетели.

Михайло. Жінко! Та чи нема чого попоїсти?.. Далебі, аж шкура болить, так їсти хочеться.

Москаль. Чево, хозяин? И я не поевши спать лег. Да для меня это ничево, а для тебя, брат, накладно с дороги, после трудов.

Тетяна. Що-ж я вам їсти дам? Коли-б хоть не так нерано було...

Михайло. Дай же хоть хліба!

(Тетяна виходить по хліб).

ЯВА VI.

Москаль та Михайло.

Москаль. Жаль мне жены твоей! Ты, уезжая из дому, оставляешь ее без домашнево запасу. Ты видно, скуп?

Михайло. Я скупый? Нехай мене бог боронить!.. Та іще для такої жінки, як моя Тетяна!.. У неї всього доволі, хіба птичого молока нема. Це так трапилось.

ЯВА VII.

Ті-ж і Тетяна, входить з білим домашнього печива хлібом та ножем і кладе на стіл.

Москаль. Славной хлеб!.. Кабы да по чарке водки!..

Михайло. Жінко! Чи нема хоть по маленькій?

Тетяна (з досадою). Чудний ти! Де-б то в мене горілка взялася?!

Москаль (весело). Хозяин, ты полюбился мне. Хочешь ли, я тебя и себя водкой попод-чиваю?

Михайло. Як би то це так?

Москаль (бере обох за руки з таємничим виразом). Я признаюсь вам: я—колдун.

Тетяна. Що це таке—колдун?

Москаль. Ворожея, чародей, то есть такой человек—что захочу, то сделаю, и чево захочу, тут и вырастет.

Михайло і Тетяна вивирають у його руки и одступають з острахом.

Москаль (сміючись). Чево-ж вы испугались? Я вам зла не сделаю: оно мне запрещено; а только могу добро сделать.

Тетяна. Та як же? Не своїм духом?

Михайло. Може накладаєш з тим, що живе в болоті?

Москаль (сміється). Что вам до тово? Вы

ничево не увидите и не услышите, что-б могло вас перепугать или повредить.

Михайло. А що, жінко? Я не боюсь нічого (Підморгує що не вірить москалеві).

Тетяна. Та й про мене. Уже коли його (показує на москаля) не боюсь, то друге мені байдуже.

Москаль. Хорошо. (Прибирає поважного вигляду). Сказывай, хозяин, как тебя зовут?

Михайло (неспокійно). Мене?.. Мене зовуть—Михайло Чупрун.

Москаль (до жінки). А тебя?

Тетяна. Адже ти чув? Тетяна Чупрунка.

Москаль (виймає шомпола, махає над головою й робить усякі знаки в повітрі). Тепер слухайте! (Співає):

Ну, знай, Чупрун,
Что я—колдун,
Ворочаю чертями
И самым сатаною
Командую, дружок!
Он служит предо мною,
Как маленький щенок.
Что прикажу, все здесь родится:
И пить, и есть, и веселиться
Мы примемся сейчас.
Зажмурьте правый глаз,
Скажите громко: шнапс!

Михайло і Тетяна (разом). Шнапс!

Москаль. Только и нада. Поди-ж ты, хозяйка, в тот угол, там найдешь бутылку с славной запеканкой; бери ее смело, принеси и поставь на стол, а после подай чарочку. Тут то мы себя и покажем.

Тетяна. Я боюся і з місця поступитися!

Михайло. Чого-ж боятися, божевільна! Адже ми́ тут в хаті.

Москаль. Поди, хозяюшка, не бось, поди!

Тетяна (йде боязко до показаного місця, знаходить свою горілку і скрикує, буцім злякавшись). Ох!

Михайло. Чого ти? Що там таке?

Тетяна. Ох, чоловіче! Далебі, пляшечка з горілкою!.. Це справді, чи не той, що—не при хаті згадуючи?..

Москаль. Полно блажить, хозяйка! Подавай-ка скорей сюда! Вот мы ее без страха отведаем.

Тетяна приносить горілку, становить на стіл і подає чарку.

Москаль (наливає горілки, а потому говорить). Здравствуй, хозяин с хозяйкой! (Випивши, наливає и подає хазяїнові).

Михайло. Жінко! Мені щось моторошно. Чи пити, чи не пити?

Тетяна. Про мене, як хочеш. Адже служивий випив і не здригнувся.

Михайло (бере чарку й питається). А смачна дуже?

Москаль. Знатная запеканочка! Дай бог здоровья тому, кто ее смастерил. (Михайло хоче пити, жінка здержує його).

Тетяна. Перехрести перше!

Михайло (до москаля). А можна перехрестити?

Москаль. Не только можно, да и должно.

Михайло (хрестить і випиває разом, потім виявляє здивування та задоволення). А!..

Москаль. Какова?

Михайло. Та я зроду не пив такої міцної. А налий іще!

Москаль. Погоди, хозяйку прежде попотчую. (Наливає).

Тетяна. Я горілки не п'ю, а чарівної й подавно.

Михайло. Та хоть покуштуй, щоб знала, який смак!

Тетяна. Далебі, боюся. Може, це така—як вип'єш, то...

Москаль. Пей, не бось! право, добрая водка!

Тетяна пригублює,—морщиться, здрігається й ставить на стіл.

Москаль. Ин поднеси нам, хозяюшка.

Тетяна (з досадою). От, не видали! буду їх частувати!.. Вип'єте, коли схочете, й сами.

Москаль. Экая спесивая! (На бік). Будешь посговорчивее. (Випиває й потім підносить хазяїнові).

Михайло (вже напідпитку). Служивий! Чи твоя рушниця стріля?

Москаль. Простачина! Зачем же солдату и ружье, ежели оно будет неисправно? Да тебе на что это?

Михайло. Бо і я вмію мітко стріляти!

Москаль. Где тебе стрелять! (Наливає й дає хазяїнові). Нутка выстрели из этова ружья.

Михайло. Та то таки і з цього, а то і з твого хочеться стрельнути. (Випиває).

Москаль. Изволь. (Наливає й п'є). Давай я заряжу. (Виймає патрон із сумки й заряджає рушницю).

Михайло. Жінко! знайди угля або крейди.

Тетяна. От чорт надав забаву! Вікна повибиваєте і стіни подіравите або двері.

Москаль. Не бось, все цело будет. Подай-ка уголь. (Тетяна виймає уголь і подає чоловікові).

Михайло. Де-ж би намалювати ціль?

Москаль. Я знаю. (Кладе рушницю на столі, бере у Михайла уголь, іде до печі й на заслоні назначає крапку і круг).

Тетяна (приступає до столу). Ох, мені горе! Пропаде Финтик даром, і я без умислу буду виною його смерти... Що тут робити?

Трохи замислилась. У той час Михайло біля москаля дивиться на ціль. Тетяна намазує мерщій огниво лоєм із свічки й кладе рушницю на те саме місце.

Михайло. Добре так буде. (Підступає до столу й бере рушницю).

Москаль. Ладно! Становись здесь. Смотри-ж целься харашо.

Михайло. Та ну вже, не вчи, будь ласкав. (Націляється, потім перестає). Покійний пан-отець маленьким іще учив мене стріляти, і я, бувало, на літу курей стріляю.

Москаль. Искусный же ты стрелок! Посмотрим-ка теперь твою удаль.

Тетяна (до москаля). Ви бог-зна що́ задумали: вночі і в хаті стріляти! Коли за трьома не вистрелить, то більш і не треба.

Михайло. За трьома разами? Та я за одним разом так торохну, що й горщки з полиці полетять.

Москаль. Слушай, хозяин—я скажу: раз, два, три!.. По слову—три, тотчас пали!

Михайло. Чую. (Націляється).

Москаль. Раз... два... три!..

Михайло (спускає курок—огню нема). Що це за причина? (Тетяна сміється. Москаль регочеться).

Москаль. Прикладывайся. Пусть жена твоя говорит: раз, два три!

Михайло. Добре,—кажи, жінко: раз, два, три! (Націляється).

Тетяна. Раз... два... три! (Михайло спускає курок, – знов нема огню. Регіт).

Михайло (з обуренням). Та ну бо, москалю, к чорту! Це твоя штука. Нащо ти замовив ружжо?

Москаль. Вот те на! Да мне какая нужда заговаривать ружье? Подай-ка, подсыплю пороху на полку: авось вистрелит!

Тетяна (до чоловіка). Та не стріляй! Нехай воно тямиться! Бач, москаль не певний. Розірве рушницю, то поранить із нас кого, або і уб'є.

Михайло. Не хочу, не хочу! Не буду стріляти. Мосьпан глузує з нас (сідає). А їсти притьмом хочеться.

Москаль. Эх, кабы теперь подала хозяйка лавреничков, этих, знаешь, треугольничков.

Михайло. Лавреничків! Який то у вас, москалів, язик луб'яний! Скільки між нами вештаєтесь, а й досі не вимовиш: варенників.

Москаль. Ну, варенников... Да что ты, Чупрун, об москалях так плохо думаешь? Да я, как захочу, то по-хохлацки говорить буду не хуже тебя.

Михайло (спокійно). Диво. Може і заспіваєш по-нашому.

Москаль. А почему-ж и нет? Слушай в оба.

Михайло. Слухаю, слухаю. Прислухайся і ти, Тетяно!

Москаль (співає).

Ой, был да нема, да поехал на мельницу.
Бедна мая головушка! адна дома осталась! (bis).

Девчина моя, Переяславка!
Дай же мне поужинать, моя ласточка! (bis).

Ох, я бедняжка, я-ж не топила,
За водою как пашла, ведры побила (bis).

А дамовь пришомши—печку развалила,
За то меня родимая чуть-чуть не ушибла (bis).

(Михайло з Тетяною довго регочуться. Москаль на їх дивиться і собі сміється, а потому каже).

Москаль. Что-ж вы смеетесь? Разве худо спел?

Михайло і Тетяна (разом). Гарно, гарно, нічого сказати.

Михайло. Утяв до гапликів! (Сміється).

Тетяна. Аж пальці знати!.. (Сміється).

Михайло. Де ти так вивчився? Це диковина! Не можно й розпізнати,—таки немістенно по-нашому! (Сміється).

Москаль. Да спой-ка ты, хохлач, хотя одну русскую песню. Ну, спой!.. Э! брат, стал!

Михайло. Вашу? А яку? Може соколика, або кукушечку? Може лапушку, або кумушку? Може рукавичку, або підпоясочку?.. Убирайся з своїми піснями!.. Правду сказать — єсть що й переймати!.. Жінко! заспівай же ти по-своєму ту пісню, що москаль співав. (До москаля). Сядь та послухай, як вона співа.

Тетяна. Добре, чоловіче, заспіваю. (Співа):

Ой, був, та нема, та поїхав до млина,
Бідна моя голівонька, що я дома не була (bis).

Дівчино моя, ти-ж моя мати!
Довго-ж мені, моє серце, без тебе скучати (bis).

Дівчино моя, Переяслівко,
Дай мені вечеряти, моя ластівко! (bis).

Я-ж не топила, я-ж не варила:
По воду пішла—відра побила (bis).

А додому прийшла—піч розвалила,—
За те мене моя мати трохи не побила (bis).

Михайло. А що, яково?

Москаль. Ну, што і говорить! Вить вы—природные певцы. У нас пословица есть: хахлы никуда не годятся, да голос у них хорош.

Михайло. Нікуди не годяться?. Ні, служивий, така ваша пословиця нікуда тепер не годиться. Я тобі коротенько скажу. Тепер уже не те, як давно було. Іскра дотепу розжеврілась. Ось заглянь у столицю, в одну і в другу, та заглянь в сенат, та кинься по міністрах, та тоді й говори—чи годяться наші куди, чи ні!..

Москаль. Спору нет, что ныньче и ваших много есть заслуженных, способных и отличных людей даже и в армии, да пословица-то идет, вишь-ты.

Михайло. Пословиця?.. Коли на те пішло, так і у нас єсть їх проти москалів не трохи. Така, напримір: «з москалем знайся, а камінь за пазухою держи». Од чого-ж вона вийшла, сам—розумний чоловік—догадаєшся.

Тетяна. Годі вам споритися. Тепер чи москаль, чи наш—все одно: всі одного батька, царя білого, діти. Тілько в тім і разниця, що одні дуже шпаркі, другі смирні... Чоловіче, уже не рано,—може час спати лягати?

Михайло. Та щось то і сон не бере, коли їсти хочеться.

Москаль. Да, с тощим брюхом плохой сон будет...

Михайло. Хоть би ти, Тетяно, заспівала. Може-б на животі полегчало.

Москаль. В самом деле, спой, Танюша, что ни есть.

Тетяна. Хіба московську, що мене одна дячиха вивчила.

Москаль. Нутка, ну, спой русскую, верно так же спает, как я вашу.

Михайло. Почуєш та й скажеш тоді, чи прийде тобі по нутру.

Москаль. А как эта песня начинается?

Тетяна. Больно сердцу...

Москаль. О! Эту и я знаю—начинай хозяйка, и я стану подпевать.

Больно сердцу мила друга не иметь,
Скучно, грустно одиночкою сидеть.

Кто со мною час приятный разделит?
Кто слезою меня в горе подарит?

И цветочек лишь от дожжика цветет.
Так и сердце лишь занятием живет,

Где для сердца мила друга мне найтить?
Чувства перед кем души своей открыть?

Ах! Люблю я—но сказать того боюсь,
Без уверенности я любви страшусь.

И без слов любовь мне можно доказать,
Сердце знает, как и друга испытать;

Буду молча нежно друга я любить,
Буду молча радость, скуку с ним делить.

Михайло. А що? Гарна пісня?

Москаль. Правда твоя: да и жена твоя славно поет.

Тетяна. Не дуже і славно, а так, як ти співав мельницю.

Михайло. А їсти все-таки хочется.

Москаль. Хочешь, хозяйка, я тебя выручу и накормлю твоего мужа, тебя и себя?

Михайло. А ну, ну, яким би то способом.

Москаль. Каким способом! Вить я чародей! Захочу—прикажу, вот и кушанье будет на столе.

Тетяна. Цур йому! Може страшно буде, або і страва бог-зна, відкіль візьметься. (До чоловіка) От уже і ти—намігся їсти, мов мала дитина! (Обом) Лягали-б спати; а я раненько встану та снідати наварю вам.

Михайло. Де те у бога снідання!.. А тут їсти хочеться, аж живіт корчить.

Москаль. Дай волю, хозяйка,—в миг будет кушанье! (Виймає шомпол, махає ним на всі боки, потім становить Михайла й Тетяну вкупі). Стойте смирно, не шевелитесь, зажмурьте оба глаза и выговорите громко слова, какие скажу: «Бердень, Бердень, Ладога моя!»

(Господарі проказують за ним і розплющують очі).

Москаль. Теперь об'являю вам, что жареная курица и колбаса в каморке у вас спрятаны. Поди, хозяин, сыщи и принеси сюда.

Михайло. В якім же місці спрятана? Тепер поночі,—як її найдеш?

Москаль. Все вместе лежит под... Как-бишь оно?.. Сказывай, хозяйка, что у вас там есть?

Тетяна. Мало чого там єсть у нас!.. Ну—куфа?

Москаль. Нет!

Тетяна. Діжка, корито, ночви, горшки, макітра, поставець, гладуши, козубенька, кошик, діжа, підситок, решето?

Москаль. Нет, нет!

Тетяна. Більше-ж нема нічого.

Михайло. А бодня.

Москаль. Да, да в бодне, или под бодней. Ступай скорей, хозяин, забирай кушанье и приноси сюда.

Михайло (чухає голову й виявляє неохоту). А чи не буде-ж воно страшно?

Москаль. Отчего страшно? Ступай смело, не бойсь!

Михайло. Жінко, засвіти недогарок. (Тетяна світить недогарок і дає чоловікові, той одходить). Гляди-ж, господа служивий! Як перелякаюсь, то не прогнівайся!

Москаль. Ступай, ступай! Да не с'ешь один колбасу!

(Михайло з смішними гримасами виходить).

ЯВА VIII.

Москаль та Тетяна.

Москаль (клепле Тетяну по плечі). Ну, хозяйка, каков я чародей?

Тетяна. Великий!.. но більше хитрий,— настоящий москаль!

Москаль. Да и ты лукава. Зачем ты мне ужинать не дала?

Тетяна. А на що ти таку бучу збив? Якби ти ласкою обійшовся зо мною, то я й нагодувала-б тебе.

Москаль. Полно притворяться. Тебе досадно стало, что я помешал тебе...

Тетяна. Ти кривдиш мене, служивий. Правда, ти—сторонній чоловік; то, заставши мене одну з паничем і ввечері, вільно тобі помислити всяково; но якби ти знав мене лучче, то-б лучче об мені й думав. Не хватайся ніколи осуждати.

Москаль. Нет, моя милая, я ничего дурнова о тебе не заключаю. Я узнал тебя: ты женщина, хоть и молодая, но умная и честных правил. Самая робость твоя и торопливость доказали твою невинность. Положись на меня: я избавлю тебя от хлопот. В свете часто случается, что и добродетель кажется подозрительною.

Тетяна. Зо мною так тепер і трапилось, і бог тобі порука, що в мене й на умі не було...

Москаль. Верю, верю, милая. Я и беднаго арестанта скоро выпущу.

Тетяна. Мені до його нужди мало. Його треба-б проучити, щоб не ліз осою і не піддурював чужих жінок; він мені дуже надоїв.

Москаль. Изволь, проучу ево путём и отважу подлипать к чужим жонам.

Тетяна. Ти, може, його скалічиш? Не надсади йому бебехів!

Москаль. Не бось, я пользу сделаю ему, а не вред... Вот и муж твой идет.

ЯВА IX.

Ті-ж та Михайло.

Михайло (голосно за лаштунками). Одчини, жінко!.. Жінко, одчини!

Тетяна (одчиняє). Що ти там галиш, неначе хто женеться за тобою?

Михайло (з досадою). Женеться! Так що-ж, що не женеться? Так волос дибом становиться і, здається, неначе за шивороти хто і ловить. Та й недогарок погас.

Москаль (весело). Ну, хозяин, все ли так было, как сказано?

Михайло (ставить, що приніс на стіл). Адже бач, що все так було! Курка печена, ковбаса пряжена під боднею найшлися, та ще либонь і в наших мисках... (Підозрено) Жінко!

Тетяна. От тобі й раз! Всі люде на однім базарі купують миски і в одних гончарів, то і миски однакові.

Москаль. Ты вздор замолол, хозяин. Я лучше знаю все это. Выпьем-ка по одной перед ужином. (Наливає й п'є). Здравствуй, хозяин!

Михайло (наливає й п'є). Здорові були, господа служба! (Ідять з москалем ковбасу).

Михайло. Жінко, голубко, люба Тетясю. Чи нема чим запити смашної цеї ковбаси?

Тетяна. Чим же зап'єш? Хіба водою?

Михайло (наказуючи). Ні, не водою, а оставалась пляшка спотикачу. Піди-ж, принеси, коли не вичастувала ким.

Тетяна. Та єсть же. Кого-б то я мала без тебе частувати! (Виходить).

ЯВА X.

Ті-ж без Тетяни.

Москаль. У тебя жена добрая, хозяин!

Михайло. Чи ти жартом так говориш, чи навспражки?

Москаль. Без шуток. Молода, пригожа и, кажеться, тебя любит.

Михайло. Хіба, що молода і хороша—міша мене любити? Вона у мене добра й вірна жінка, тільки дуже жвава, жартлива і глузлива. Вже коли попадеться їй хоть трохи тюх-тюх-сердега, то такого і підніме на зубки і рада довести до того, хоть би цьому йолопові й ворсу нам'яли. Достається од неї де-коли, як поприїжджають, отим цвентюхам, канцеляжкам!.. Та й смішні бо вони собі! Такі необачні, такі легкодухі: всьому вірять, усьому дивуються, всього бояться.

Москаль. Однако к чужим жонам подлипать не боятся, словно как будто военные. Мне случалось их видеть храбрость при таких замашках.

Михайло. Уже я за свою скажу, що не боюсь нічого.

Москаль. Бывает и на старуху проруха. Не потачь, хозяин: у каждова есть свои блохи.

Михайло. Борони боже!—якби я свою підстеріг в чім, тут би їй і доклав воза.

ЯВА XI.

Ті-ж і Тетяна становить наливку на стіл.

Михайло. А ну, судир! Ось і я вас почастую гарним спотикачем. (Наливає й підносить москалеві).

Москаль (п'є). Вот славная наливочка! Кто ее делал?

Михайло. Жінка моя. Тетяна.

Тетяна. Я, я—іще із вишень свого садка. А москаль дума, що я нічого не умію.

Михайло (п'є). Вона, вона. Це у мене клад—не жінка!

Москаль. Ты счастлив, хозяин: жена у тебя хороша и наливка не дурна. (Наливає). За здоровье чернобровой Тетяны!

Михайло. Здорова, моя рибко, моя перепілко! (П'є).

Тетяна (наливає). Спосибі! За здоров'я москаля-чарівника!.. (Пригубила й оддала чоловікові).

Михайло. Здорові були, мось-пане чарівник!

Москаль (наливає). Благодарствуйте, завидная парочка! (П'є).

Михайло. Що вже моя Тетяна, то чорнобрива, кохана! (Співає).

З того часу, як женився,
Я ніколи не журився.
Ой чук, Тетяна,
Чорнобрива, кохана!

За Тетяну сто кіп дав,
Бо Тетяну сподобав.
Ой чук, Тетяна, і т. д.

За Марусю п'ятака,
Бо Маруся не така.
Ой чук . . .

Я веселий і здоров
Від Тетяниних бров...
Ой чук . . .

Як Тетяна засміється,
В душі радість оддається.
Ой чук . . .

Москаль. Ай, хозяин! Да ты, брат, хват!

Тетяна. А ти думав, що у мене чоловік аби який? Не бійсь, себе не видасть. (Співає).

Будь у мене мужичок з кулачок
А таки я мужикова жінка.
Я за його захилюсь, захилюсь
Та нікого не боюсь, не боюсь (bis).

Ой, до мене губерець підсипався
І любови добивався, добивався.
Я губерця любити не стала,—
Його трясця напала, напала (bis).

«Молодице, чия ти, чия ти?
Пусти мене до хати, до хати».
«Піди к чорту, убирайсь, убирайсь,
Коло воріт не шатайсь, не шатайсь!» (bis).

Михайло. Воно так, вашеці проше: сучка санчата замчала; у нас ремінця за личко не виміняєш.

Тетяна. От тепер час уже спати лягати.

Москаль. А я поразмялся так, что и сон прошел. Хотите ли, хозяева, я вас потешу?

Михайло. Потіш... та чим же і як?

Тетяна. Та годі вам утішатись час спати!

Москаль. Успеешь, хозяйка, выспаться. Хотите ли, я покажу вам старшова, с которым все делаю?

Михайло. Старшого? се-б того—що греблі рве? Дух святий (хреститься) з нами.

Тетяна. Цур йому! Се-б того, що—не при хаті згадуючи? (Плюється).

Москаль. Ну, да что-ж? Вить беды никакой не будет, ни страха. Он явится в человеческом виде, коли хотите.

Михайло. В чоловіческім? Якого-ж чоловіка?

Москаль. Какого хотите. (Всі мовчать).

Тетяна. Знаєш, чоловіче, що? Нехай явиться таким, як я знаю і скажу москалеві... Побачимо, чи докаже!

Михайло. Добре,—кажи, говори.

Москаль. Изволь, сказывай, в каком хочешь образе видеть.

Тетяна. Нехай твій старший покажеться паничем Финтиком, що в нашім селі проживає, та щоб і в такий одежі, як він носить.

Москаль. Да платья-то, думаю, много есть у него. Так в каком прикажешь его представить?

Михайло. В такім, яке носив сьогодні.

Москаль. Изволь.

Михайло. Я не вірю москалеві: він хваста.

(Москаль бере уголь і виймає шомпол, розставляє чоловіка і жінку по обидва боки кону, обводить їх кругами, зав'язує очі хустками. Стає сам посерд кону й питається поважно, міняючи голос).

Москаль. Откуда, хотите, чтоб сатана в виде панича вышел?

Михайло (боязко). Нехай жінка каже.

Тетяна. З-під припічка.

Михайло (на бік). О, хитра з біса!

Москаль. Не робейте, не бойтесь ничего, не говорите ни слова, не отзывайтесь и с круга ни на шаг не выступайте; а не то—быть бедам!

Михайло. А з зав'язаними очима побачиш його?

Москаль. К повязке не дотрогивайтесь. Я сам сниму ее, как придет время.

Михайло. Господа служивий! Чи не можна,

щоб цієї потіхи не показувати? Мене циганський піт проймає.

Москаль. Теперь уж поздно: все черти встревожились в аде. Стойте, не шевелитесь и слушайте! (Поважно і помалу).

Тара, бара,
Гала, бала,
Во всех углах
Трах-тарарах!
Из печнова дна
Вылезай сатана!

(При цих словах Михайло смішно кривиться. Финтик вилізає з-під печи. Москаль йому помагає, затуляє піч, стає на своє місце й робить знак, щоб мовчали; підходить до жінки, розвязує їй очі, далі й чоловікові. Михайло, вглядівши Финтика, показує знаки переляку і здивування. Тетяна хоче так само зробити, та удає не гаразд).

Михайло (опам'ятавшись). А можна, мосьпане, з ним і побалакати?

Москаль. Нельзя: голос его сильнее грома; когда заговорит, из глаз его засверкают молнии, из ушей дым пойдет коромыслом. Ты не перенесешь такого ужаса.

Михайло. А жінка перенесе?

Москаль. Нет.

Тетяна. Неправда, перенесу! (Виходить з круга, до чоловіка). Чоловіче! Москаль жартував над тобою. Я тобі все тепер розкажу. Цей панич не чорт, а настоящий Финтик, но своїми умислами походить на чорта.

Михайло. Як же то так?.. Чи ви мене справді морочите, чи на глузд піднімаєте? Я ні-

чого тут не розтовчу собі. А горілка? А вечеря під боднею?

(Москаль сміється).

Тетяна. Все то не чари. Послухай. Три неділі уже тому, як панич цей приїхав у наше село до своїх родичів і, дознавшись, що тебе дома нема, начав до мене учащати. Я перше думала, що для того ходить, що нічого йому робити дома, аж ні: зачав мені говорити, що мене любить, що без мене йому скучно, щоб була я до його ласкава, що коли чоловіка дома нема, то і другого не гріх полюбити, бо так у світі ведеться. Такими й гіршими розказами так мені надоїв і осоружився, що і мені здумалось над ним поглумитися. Вчора дав грошей, щоб я вечерю для його справила на сьогодні. Я купила горілки, курку і ковбасу, но ще до вечері прийшов москаль. Я рада була, що на Финтиків кошт погодується служивий. Но цей служивий таку веремію підняв, як чорт у лотоках. Я спровадила його спати голодного, но він, видно, не спав і підслухав, як я Финтикові розказувала, де сховала горілку і страву. Ти, як на те, вернувся з дороги. Москаль на хитрості піднявся і удавав, мов він чарівник. От тобі вся правда; а ти знаєш, що я перед тобою не брешу і не обманюю тебе.

Михайло. Так ось воно як!... Е! (До москаля). Господа служба! Так ти не чарівник і панич цей не... Дух святий з ними! Горілка і страва—не од того, що не при хаті згадуючи? Га?

Москаль. Точно все так, как жена тебе пересказала. А притом я хоть и москаль, а ру-

чаюсь тебе, что жена твоя, по всем моим замечаниям, никакова шаловства с этим фертиком не имела.

Михайло. Та мені й самому здається, що од моєї жінки не треба-б сподіватись городянського, вашеці проше, бешкету. Та тепер дивний світ...

Тетяна. Не гріши, чоловіче! Хто проступиться, то той виля, як собака в човні. Погляди на мене і на панича—і вгадаєш, хто грішний, а хто праведний.

Москаль. Вот оправдание, которое и строгий кригсрехт уважил бы. Поступим с виновным по воинским артикулам.

Финтик. Прошу милосердия, пощады и прощения! (Стає навколішки й співає).

Помилуйте, вас прошу:
Ей-ей же, покаюсь!
И прельщатися чужим
По смерть зацураюсь!

Я—бездельник, признаюсь,
И дурак письменный!
Я—проныра и крючок
И хапун отменный.

Я спокутую грехи
И, божусь, исправлюсь
И любить чужих жинок
По смерть не отважусь.

Москаль. Как же тебе поверить, когда ты крючок! Тебе непременно надо сделать наказ на спине и на ребрах. (Показує на мигах).

Финтик (перелякано). Ой, ой, умилосердитесь!

Тетяна (до москаля). Не будьмо неумолимі для других, одним собі зазорного не прощаймо. (До Финтика). Слухай. (Співа).

Треба-б дати
Прочухана,
Щоб ти научився;

Михайло.

Як обманювать жінок,
В другий раз страшився.

Тетяна.

Ти за чванство,
За лукавство
І попався в сітку.

Михайло.

За те-б треба
Дати хлосту
І спровадить к дідьку.

Тетяна.

Признавайся,
Оправдайся,
То не буде лиха.

Михайло.

Добрих людей не кусай
Явно, ні з-підтиха.

Финтик.

О, горе мне грешнику сущу,
Ко оправданию ответа не имущу!
Како и чем могу вас ублажити?
Ей, от сего часа буду честно жити!

Михайло. Гляди-ж того! Встань та послухай сюда. Мені-б треба більше всіх проученіє тобі дати, но я непотребство твоєї душі про-

щаю тобі, тілько обіщай нам ніколи не забувати, якого ти роду, почитати матір свою, поважати старших себе, не обіжати нікого, не підсипатись під чужих жінок, а мою Тетяну за тридев'ять земель обіходити; бо колись за це дадуть тобі березової припарки такої, що й правнучатам будеш заказувати.

Москаль. И небо в овчинку покажется.

Тетяна. І в могилі боляче буде.

Финтик. Милостивые благодетели! Ваше великодушие проникло в мою совесть. Она пробудилась и представляет мне докладной регистр моих безчинств. Стыжусь моих злых окаянств и сам себе кажусь презрительным, как за дурные поступки противу моих родных, равно и противу всех людей. Теперь все силы употреблю доказать на деле мое исправление. Буду всем рассказывать сегоднейшее мое приключение и москаля-чарівника, дабы пример мой послужил ко исправлению всех и каждого.

Москаль. Поэтому правда, что шутка, кстати сделанная, больше делает иногда пользы, чем строгие наставления.

Всі (хор).

Треба дружно з людьми жити,
Треба так жінок любити,
Щоб од бога не гріх,
Щоб і людям не в сміх. } 2-чі

Финтик.

Всім тепер скажу я сміло:
В прок не пóйдеть злое діло,—
Хоть удастся в один раз
Попадемся в инший час. } 2-чі

Всі.

Треба дружно з людьми жити...
і далі

Тетяна.

Паничі, остерігайтесь,
Не запальчиво влюбляйтесь,
Бо хто ласий до чужбин, } 2-чі
Той скуштує і дубин. }

Всі.

Треба дружно з людьми жити,
Треба так жінок любити,
Щоб од бога не гріх, } 2-чі
Щоб і людям не в сміх. }

ЗАВІСА

Ref 20-V, 1958

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO. LIMITED

LU.H
R9355rann

655409
Rulin, P (ed.)
Ранняя украинская драма.
[Translit.: Rannya ukrains'ka drama]